

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Ústav translatologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Patrik Felčer

Ruské překlady Čapkova románu *Válka s Mloky*

Russian Translations of Karel Čapek's novel *War with the Newts*

Praha 2019

Vedoucí práce: PhDr. Stanislav Rubáš, Ph.D.

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucímu diplomové práce PhDr. Stanislavu Rubášovi, Ph.D. za cenné rady a vedení při tvorbě této práce. Dále děkuji panu S. I. Andrejevovi ze Společnosti bratří Čapků v Petrohradě za poskytnutí cenných rad a materiálů. Za pomoc a jazykové konzultace děkuji Bc. Igoru Mikrjukovovi a Alexeji Poljuškinovi.

Zvláštní poděkování patří A. Je. Bobrakovu-Timoškinovi za laskavé poskytnutí rozhovoru pro tuto práci.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12. 7. 2019

podpis:

Abstrakt

Tato práce se zabývá recepcí díla Karla Čapka v ruském prostředí v období od 20. let do současnosti. Práce se zaměřuje na recepci dvou existujících ruských překladů fantastického románu *Válka s Mloky*, které vznikly s odstupem téměř 80 let. Práce se snaží ukázat, jak Čapkovo dílo do ruského prostředí pronikalo a v jakém kontextu v něm bylo chápáno. Práce ukazuje obraz Čapka v dobovém sovětském i ruském ruskojazyčném tisku, v předmluvách a komentářích doprovázejících ruskojazyčná vydání jeho děl. Při analýze těchto textů je dán důraz na sledování vlivu ideologie na výklad Čapkovy tvorby a jeho románu, jeho politického angažmá a jeho života.

Dále se práce zabývá překladem českých kulturních reálií ve vybraném reprezentativním úryvku z románu *Válka s Mloky* a porovnává jednotlivá překladatelská řešení, jež zvolili oba ruští překladatelé úryvku. Příloha obsahuje rozhovor s posledním překladatelem románu A. Je. Bobrakovem-Timoškinem.

Klíčová slova: Karel Čapek, *Válka s Mloky*, A. S. Gurovič, A. Je. Bobrakov-Timoškin, obraz autora, translatologická analýza, překlad historických a kulturních reálií

Abstract

The present thesis handles the reception of the works of Karel Čapek in the Soviet Union and Russian Federation from the 1920s to present day. The focus of the thesis involves two existing Russian translations of Karel Čapek's fantastic novel *War with the Newts*, published nearly 80 years apart. This thesis attempts to demonstrate how Čapek's works were received by the Russian speaking community and in what context they were understood. It shows a picture of the author created by Soviet and Russian journalism and commentaries accompanying his works published in the Russian language. Through the analysis of these texts the thesis demonstrates the influence of ideology on the interpretation of the author's literary work in general, and the novel in particular, and also on the interpretation of his political involvement and his life.

Further focus is given to the translation of Czech cultural facts in a selected representative sample of the novel *War with the Newts* and a comparative analysis of both Russian translations of the sample are made. The Annex contains the interview with A. E. Bobrakov-Timoshkin who was the last translator of the novel.

Key words: Karel Čapek, *War with the Newts*, A. S. Gurovich, A. E. Bobrakov-Timoshkin, the picture of the author, translatological analysis, translation of historical and cultural facts

OBSAH:

OBSAH:	3
1 ÚVOD	5
1.1 Cíl práce a jeho zdůvodnění	5
1.2 Dosavadní stav zkoumané problematiky	6
1.3 Materiál, metody a techniky	7
2 Obraz Karla Čapka v ruské kultuře	9
2.1 Karel Čapek a Rusko	9
2.2 Obraz Karla Čapka v SSSR	12
2.3 Obraz Karla Čapka po rozpadu SSSR do současnosti	27
3 <i>Válka s Mloky</i> v ruském kulturním kontextu	32
3.1 Recepce <i>Války s Mloky</i> v sovětském a ruském tisku	33
3.2 <i>Válka s Mloky</i> v ruských odborných pracích, a předmluvách	42
4 Ruští překladatelé <i>Války s Mloky</i>	49
4.1 Profil překladatele A. S. Guroviče a vydání jeho překladu	49
4.1.1 Sovětská cenzura a zásahy O. M. Maleviče	50
4.2 Profil překladatele A. Bobrakova-Timoškina a vydání jeho překladu	54
5 Analýza překladu vybraných prvků ve <i>Válce s Mloky</i>	56
5.1 Charakteristika textu originálu	56
5.2 Charakteristika textu vybraného úryvku	61
5.3 Srovnávací analýza překladů vybraného úryvku	65
5.3.1 Shrnutí srovnávací překladatelské analýzy vybraného úryvku	79
6 ZÁVĚR	82
7 POUŽITÁ LITERATURA:	84
8 PŘÍLOHA – Interview s překladatelem	94

1 ÚVOD

1.1 Cíl práce a jeho zdůvodnění

Jméno Karla Čapka není v ruské kultuře nijak neznámé a jeho díla se dočkala mnoha vydání v ruském jazyce jak v SSSR, tak v současném Rusku. Recepce a popularita autora v ruském prostředí se ovšem v průběhu času měnila a vyvíjela. Tato diplomová práce se tyto změny a vývoj pokusí přiblížit, a to se zaměřením na dva ruské překlady románu *Válka s Mloky*, které vytvořili A. S. Gurovič v roce 1938 (s přihlédnutím k zásahům a redaktorské práci O. Maleviče v pozdějších vydáních) a A. Je. Bobrakov-Timoškin v roce 2015.

Nejprve bude nastíněna problematika recepce Čapkova díla v ruské kultuře. Cílem bude popsat obraz spisovatele a jeho románu v časových obdobích, vymezených vznikem prvního ruského překladu *Války s Mloky* až po současnost. Pro úplnost se ovšem zmíníme i o recepci Čapkovy tvorby 20. let, která měla na interpretaci pozdějších Čapkových děl také vliv. Zaměříme se přitom zejména na obraz spisovatele a jeho nejpodstatnějších děl v sovětských a ruských periodikách prostřednictvím kritik a recenzí, dále se budeme soustředit na odbornou reakci na Čapkovo dílo v monografiích, studiích a esejích ruských literárních vědců a bohemistů. Následně ve stejných akcentech pojednáme podrobněji o recepci románu *Válka s Mloky* v SSSR a v Rusku a vytvoříme životopisně-tvůrčí portréty jejich překladatelů. Pokusíme se formulovat ideologické důvody pro vydání překladu *Války s Mloky* v Sovětském svazu i současného překladu, vzniklého již v podstatně jiném společensko-politickém kontextu. Bude-li možnost provést rozhovor o překladu *Války s Mloky* přímo s posledním překladatelem A. Bobrakovem-Timoškinem, rozšíříme informace o motivaci či okolnostech vzniku překladu také o tyto podklady.

Ve druhé části práce přistoupíme k rozboru a popisu žánrových a stylových charakteristik románu se zaměřením na kulturní a historické reálie v něm obsažené. Pokusíme se zachytit charakteristické prvky Čapkova autorského stylu, v daném románu velmi bohatého, vrstevnatého a mnohožánrového. Na základě reprezentativního úryvku poté provedeme srovnávací analýzu obou existujících překladů, přičemž se pokusíme identifikovat základní překladatelské problémy, kterým překladatelé čelili při převodu českých kulturních a historických reálií.

Pozornost přitom budeme věnovat rovněž zásahům bohemisty a překladatele Olega Maleviče do textu původního Gurovičova překladu a jeho redaktorské a editorské práci na mnoha vydáních Čapkova románu.

V závěru budou výsledky srovnávací analýzy obou překladů shrnuty a konfrontovány s poznatky získanými v předchozích částech diplomové práce týkajícími se recepce.

1.2 Dosavadní stav zkoumané problematiky

Život a dílo Karla Čapka jsou jak v české, tak v ruské (sovětské) literární vědě poměrně dobře popsány a řada literárněvědných a filosofických otázek Čapkovy tvorby je již dobře prozkoumána. Přes poměrně velký počet vydání Čapkova díla v SSSR a v Rusku, včetně *Války s Mloky*, zároveň dosud nevyšla práce, která by se zabývala konkrétně překladem románu z hlediska kritiky a dějin překladu. Cílem diplomové práce tak bude tuto mezeru alespoň částečně zaplnit.

V SSSR bylo Čapkovi věnováno celkem šest literárněvědných monografií, z toho čtyři v ruském jazyce, zbylé dvě v ukrajinském. Autory ruských prací jsou uznávaní literární vědci, bohemisté a překladatelé S. V. Nikolskij (1968; 1973, česky 1978), O. M. Malevič (1968) a I. A. Bernštejnová (1969). Poslední dvě jmenované práce jsou zpravidla zaměřeny na život spisovatele a filosoficko-ideologická východiska jeho tvorby, méně se věnují jazykové a stylistické stránce jeho děl. Nejvíce se tak předmětu naší práce přibližují monografie S. V. Nikolského *Roman K. Čapeka „Vojna s salamandrami“: struktura i žanr* (Moskva, 1968) a v širším měřítku také publikace *Karel Čapek – fantast i satirik* (Moskva, 1973). Poslední jmenovaná monografie byla autorem doplněna a vyšla také v českém vydání v roce 1978, ze kterého v naší práci primárně vycházíme. Tato monografie je velmi užitečným zdrojem informací o jazyce, poetice a kritice Čapkova díla. Po rozpadu Sovětského svazu dále vyšla v ruském nakladatelství Indrik zajímavá studie S. V. Nikolského *Nad stranicami antiutopij K. Čapeka i M. Bulgakova: poetika skrytych motivov* (2001). Životní a tvůrčí dráze obou bratří Čapků je věnována monografie O. M. Maleviče *Bratři Čapkové* (1999), která byla autorem připravena a adaptována speciálně pro české vydání. Našemu tématu se však věnuje jen velmi okrajově. Zejména práce Nikolského a Maleviče představují velký přínos ve výzkumu Čapkovy tvorby jak v ruském, tak i v českém kontextu, a považujeme je za zdaleka nej kvalitnější z toho, co bylo o Čapkovi napsáno v sovětské literární vědě a kritice. Oba vědci se Čapkem zabývali až do své smrti i po rozpadu Sovětského svazu. V současném Rusku se fantastické tvorbě Karla Čapka věnuje zejména ruská literární vědkyně Je. N. Kovtunová, jejíž práce *Karel Čapek i social'naja fantastika XX stoletija* (1998) je zatím patrně jediná soustavnější monografie o

Čapkovi v postsovětském Rusku. Národní a Slovanská knihovna ČR ve spolupráci se sovětskou Všesvazovou státní knihovnou zahraniční literatury vytvořila v roce 1991 bibliografický přehled různých vydání Čapka v ČSSR a jeho překladů v SSSR, inscenací Čapkových her a částečně i článků, které mu byly věnovány v československém a sovětském tisku. Tyto přehledy nám velmi pomohly v orientaci v dobové sovětské recepci. Ve studiu recepce současné jsou zase velmi nápomocné internetové databáze periodik a také specializovaná fóra a weby, zejména fórum pro fanoušky fantastické literatury *Laboratorija fantastiki*. Klíčový zdroj informací o recepci představují také předmluvy, které vznikly zejména k sovětským vydáním překladů K. Čapka. O ruské recepci Čapkova dramatu R.U.R. i Čapkova díla obecně pojednává také disertační práce Iriny Rubtcovové z Ústavu slavistiky Masarykovy univerzity v Brně (2013).

Situace v české odborné literatuře je pochopitelně ve srovnání s ruskou výrazně rozsáhlejší, avšak kvůli tématu a rozsahu dané práce se jí nebudeme zabývat.

1.3 Materiál, metody a techniky

Při zkoumání recepce Čapkova románu vycházíme zejména z kombinace teorií Jiřího Levého (2012) a Antona Popoviče (1975) a jejich komunikačního modelu. Jednou ze základních složek literárního díla je jeho recepce a jeho účinek na čtenáře. Jak konstatuje Popovič (1975: 42), estetickou hodnotu literárního díla lze hledat až v interakci textu a čtenáře. Všichni účastníci literární komunikace, tedy autor původního textu, překladatel, redaktor, literární kritik či historik, popř. cenzor, jsou v první řadě čtenáři (Levý 2012: 46), literární text pak funguje teprve v procesu čtení díky interakci s recipientem, příjemcem textu. Současná literární translatologie, například Popovič (1975), si zároveň všímá, že na recepci literárního díla ze strany cílové čtenářské veřejnosti mají kromě samotného textu díla velký vliv také tzv. metatexty, jako předmluvy a doslovy, poznámky, komentáře, reklamní texty, recenze apod., které také vstupují do literární komunikace mezi autorem textu a jeho čtenářem. Popovič všechny tyto texty nazývá metatexty, avšak za metatext ve vztahu k předloze považuje i samotný překlad díla, předlohu potom nazývá prototextem. Všechny metatexty, tedy i překlad, posuzují status daného díla a jeho autora, určují jejich reputaci na určitém místě a v dané době, a ovlivňují tak nemalou měrou recepci samotného literárního díla. Tyto sekundární texty (metatexty) budou předmětem první části práce, jež zkoumá recepci Čapkova díla. Právě metatexty jako jsou předmluvy, doslovy a komentáře k jednotlivým vydáním jeho překladů, monografie ruských literárních vědců a bohemistů a dále články sovětských a ruských literárně

a kulturně zaměřených periodik nám mohou odpovědět na otázku, jakým způsobem pronikala Čapkova díla do kontextu sovětské a ruské překladové literatury a jak byla přijímána¹.

V druhé části práce provedeme na materiálu originálního textu kvalitativní analýzu – stylistický rozbor. Na základě tohoto rozboru stanovíme základní charakteristické rysy jazyka a výstavby textu předlohy, všimnout si budeme zejména toho, jakým způsobem autor pracuje se světovými i českými realitami z oblasti historie a kultury.

Následně bude vybrán reprezentativní úryvek obsahující tyto typické prvky a provedena srovnávací translatologická analýza obou jeho existujících ruských překladů. Pro tento účel jsme zvolili epizodu „Náš přítel na ostrovech Galápagos“. Zde bude zvláštní pozornost věnována převodu místně, dobově a kulturně vázaných reálií, vlastních jmen a metajazykových pasáží. Ve vybraných pasážích porovnáme a zhodnotíme konkrétní překladatelská řešení obou překladatelů a pokusíme se zformulovat jejich překladatelské strategie a případné výrazové posuny.

Při translatologické analýze využíváme opět poznatků Jiřího Levého (2012) v oblasti překladatelských tendencí či teorie překladatelských výrazových posunů A. Popoviče (1975). Jako primární materiál k překladatelské analýze nám posloužila tři vybraná vydání ruských překladů *Války s Mloky* (1938; 1959; 2015) a česká předloha (2018, na základě vydání z roku 1981), citované prameny uvádíme v bibliografii. Vzhledem k výrazným redaktorským zásahům O. M. Maleviče v pozdějších vydáních prvního překladu provedeme rovněž srovnání překladových verzí úryvku z prvního knižního vydání Gurovičova překladu (1938) a jeho pozdější zredigované verze z roku 1959, jež je v tomto znění v podstatě vydávána dodnes.

¹ Citované texty uvádíme v češtině. Nebude-li uvedeno jinak, jsou všechny citované pasáže přeloženy autorem této práce.

2 Obraz Karla Čapka v ruské kultuře

V následujícím oddíle se budeme obecně zabývat obrazem díla Karla Čapka v ruském jazykovém a kulturním kontextu, a to v období od počátku 20. let, kdy byl vydán první překlad Čapkovy hry *R.U.R.*, přes období od poloviny 30. let, kdy v SSSR získávají velkou popularitu Čapkova antifašistická díla včetně *Války s Mloky*, až po současnost. Při zkoumání recepce K. Čapka se zaměříme na fantastickou část jeho tvorby, neboť právě antiutopické (či dystopické) romány *Továrna na Absolutno* (česky 1922), *Krakatit* (1924), *Válka s Mloky* (1936) a dramata *R.U.R.* (1920), *Ze života hmyzu* (1921), *Věc Makropulos* (1922), *Bílá nemoc* (1937) a *Matka* (1938), obsahující nejružnější fantastické prvky, jež často slouží jako nástroj pro společenskou satiru či varování před nebezpečnými společenskými tendencemi, patří v ruském prostředí k nejvydávanějším a nejhranějším, a na recepci díla autora mají tudíž nejzásadnější podíl. Zkoumat budeme to, jakým způsobem přijímali Čapkovo dílo jednak jeho současníci, tedy literární kritici a novináři, jednak pozdější literární badatelé, neboť jejich hodnocení má přímý vliv na způsob, jakým bylo a je spisovatelovo dílo veřejnosti prezentováno a veřejností vnímáno. Zejména texty ze sovětského období zcela jistě zásadně ovlivňovaly vnímání Karla Čapka ze strany čtenářské veřejnosti a dle našeho názoru je ovlivňují dodnes. Čapek je v dnešním Rusku stále relativně hojně vydávaným českým autorem, avšak právě v sovětském období byly položeny ideologické základy, kterými je do jisté míry utvářena i současná recepce jeho díla v Rusku, a to i ze strany osob spojených s nakladatelským procesem. O vývoji recepce Čapka jako autora v sovětském i postsovětském období pojednávají následující tři kapitoly. O pronikání a recepci románu *Válka s Mloky* pak konkrétněji a podrobněji pojednáme v kapitolách 3. oddílu.

2.1 Karel Čapek a Rusko

Než přistoupíme k popisu toho, jaký obraz o Karlu Čapkovi a jeho díle panuje v ruské kultuře, zastavíme se také u vztahu samotného Karla Čapka k ruské kultuře, k Rusku a Sovětskému svazu, neboť tohoto vztahu si často všímají i sovětští a ruští odborníci či kritici.

S ruskou kulturou se Čapek seznámil již v raném mládí prostřednictvím četby. O. Malevič o vztahu Čapka k ruské literární klasice píše: „*Oba Čapkové nepochybně tihli k západní kultuře, nicméně měli rádi a dobře znali ruskou klasiku. V dětství je okouzly Gogolovy povídky. Znali Turgeněva (jednou z prvních knih, které Karel věnoval Olze Scheinpflugové, byli Otcové a děti) i Gončarova (své venkovské sídlo, které se prozaicky jmenovalo Josefodol,*

*přejmenovali na Strž, zjevně s myšlenkou na Gončarovův stejnojmenný román).*² Zda byl Čapkovou inspirací pro pojmenování svého letního sídla skutečně Gončarov, není jisté, nicméně o tom, co četl dospělý Čapek, si můžeme udělat jistě představu díky publikaci *Osobní knihovna Karla Čapka*, jež obsahuje soupis knihovní sbírky v dvojdomě bratří Čapků na pražských Vinohradech. Ve sbírce čítající téměř 2000 svazků v 8 jazycích najdeme mimo jiné několik knih tištěných v ruštině, stejně jako české překlady ruské literatury, například Puškina, Lermontova, Gogola, Turgeněva, či Majakovského.³ Čapek také dobře znal a cenil si psychologické prózy Dostojevského či dramatiky Čechova, měl rád tvorbu A. N. Tolstého, L. Andrejeva či Maxima Gorkého, se kterým se navíc osobně znal.

Nicméně Čapkův vztah k říjnové revoluci a Sovětskému svazu byl velmi nejednoznačný. Přiznávají to i sovětsí autoři, kteří nicméně zvláště vyzdvihují ty politické názory, které v jejich pohledu sblížovaly Čapka s tehdejšími revolučními komunistickými spisovateli Československa i SSSR. Čapek si podle nich uvědomoval, že Sovětský svaz je zásadním spojencem v boji proti fašismu, který se ve 30. letech stává spisovatelovým úhlavním nepřítelem a proti kterému Čapek po nástupu nacismu v Německu stále aktivněji vystupoval. V polovině 30. let zároveň dochází k jistému politickému sblížování SSSR s ČSR, jehož projevem bylo i navázání diplomatických styků mezi oběma zeměmi. Čapek v tomto období několikrát navštěvuje vinohradskou vilu Tereza, kde od roku 1922 sídlilo první sovětské velvyslanectví v Československu, a osobně se zná s tehdeším sovětským diplomatickým zástupcem v ČSR S. S. Alexandrovským, který dokonce pod pseudonymem překládal některá jeho díla do ruštiny (například román *Hordubal*). 16. května 1935 dochází k podpisu smlouvy o vzájemné pomoci mezi ČSR a SSSR. V prosinci téhož roku přijímá Čapek členství v čestném prezidiu Společnosti pro ekonomické a kulturní sblížení se SSSR. Mezi tzv. pátečníky byla celá řada lidí, kteří v Rusku byli, jako např. bývalí váleční zajatci a legionáři František Langer a Josef Kopta. Čapek se účastní ankety časopisu *Ogoňok* z března 1936, ve které na otázku „Čím je nám SSSR?“ odpovídá: „výpravou do budoucnosti“⁴. Sovětské noviny *Pravda* v červnu 1936 přetiskly Čapkovo nadšené vyjádření k návrhu nové sovětské ústavy (později známé jako stalinská ústava), jež den předtím komunikoval dopisovateli sovětské tiskové agentury TASS z

² MALEVIČ, Oleg Michajlovič. Bratři Čapkové. Vydání první. Přeložila Hana ŠTĚPÁNKOVÁ. Praha: Ivo Železný, 1999, s. 243-244.

³ VORLÍČKOVÁ, B., KHEL, R., ČECHOVÁ, P. *Osobní knihovna Karla Čapka*. Vydání 1. Praha: Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, 2011.

⁴ Původně zveřejněno v časopise *Ogonek* č. 8/9 (ročník 14.), 1936. Citováno podle: Karel Čapek: bibliografie díla a literatury o životě a díle, publikace v Československu a v Sovětském svazu: ve 4 svazcích. Moskva: Vsesvazová státní knihovna zahraniční literatury, 1991, 1. svazek, s. 28.

Osla.⁵ Malevič upozorňuje, že podle Čapkovy ženy O. Scheinpflugové byl text zveřejněný v *Pravdě* oproti originálu značně pozměněn, nicméně konstatuje, že o kladném postoji Čapka k nové ústavě nemůže být pochyb. Čapkovi se v nové ústavě líbil především princip rovnoprávnosti národů a deklarovaný respekt k demokracii a soukromému vlastnictví, což podle jeho názoru stavělo SSSR mezi evropské země stojící na ideálech Velké francouzské revoluce.

Na rozdíl od mnoha jiných evropských zemí, které Čapek jako zvědavý cestovatel měl možnost poznat osobně a zanechat o nich své osobní svědectví v barvitých cestopisech jako *Anglické listy*, *Italské listy*, *Výlet do Španěl*, *Obrázky z Holandska* a *Cesta na sever*, Rusko ani později Sovětský svaz sám Čapek nikdy nenavštívil. Osobně se však znal s mnoha sovětskými spisovateli, novináři a diplomaty. Již ve dvacátých letech se Čapek setkával s představiteli ruské emigrace v Československu (18. června 1925 se zde podle Maleviče na jednom z prvních zasedání PEN-klubu setkal s Marinou Cvetajevovou⁶). V říjnu 1935 se pak osobně setkává s delegací sovětských spisovatelů a novinářů, v jejíž sestavě byli např. A. Tolstoj, S. Tret'jakov či M. Kolcov, později téhož roku poznává také I. Erenburga. Dle vzpomínek S. Tret'jakova⁷ Čapek během této schůzky přijal pozvání sovětských spisovatelů, aby navštívil Sovětský svaz, avšak, jak upozorňuje O. Malevič (1968), tento záměr nakonec nebyl uskutečněn.⁸ Později, ve své knize *Bratři Čapkové* (1999) Malevič toto tvrzení doplňuje a vysvětluje, že když v srpnu 1936 začaly tzv. moskevské procesy se Zinovjevem a Kameněvem, byli v jejich důsledku popraveni i někteří bývalí sovětské diplomaty v ČSR, které Čapek osobně znal, a oběťmi stalinských procesů se stali také mnozí členové delegace spisovatelů z roku 1935. Ačkoli ho o opaku přesvědčuje tehdejší sovětský velvyslanec S. S. Alexandrovskij, Čapek byl údajně přesvědčen o vykonstruovanosti procesů a odmítl poté do SSSR přijet. Olegu Malevičovi to údajně potvrdila Čapkova manželka Olga Scheinpflugová i česká spisovatelka Marie Majerová, jež si prý v paměti uchovala Čapkova slova: „*Nepojedu. Zavraždili tam mé přátele*“.⁹ Moskvu a Leningrad však navštívil v roce 1938 společně s Majerovou a J. Koptou Karlův bratr Josef. O jejich nadšených dojmech z této cesty psaly v květnu toho roku moskevské noviny *Izvestija* i leningradská *Krasnaja gazeta*. Střízlivější, avšak stále pozitivní ohlas Josefa Čapka byl

⁵ Pravda, 18. 6. 1935, č. 166/6772. Citováno podle: MALEVIČ, O. M. *Karel Čapek: kritiko-biografičeskij očerk*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1968. s. 113

⁶ MALEVIČ, Oleg Michajlovič. *Bratři Čapkové*. Vydání první. Přeložila Hana ŠTĚPÁNKOVÁ. Praha: Ivo Železný, 1999, s. 243-244.

⁷ MALEVIČ, Oleg Michajlovič (ed.). *Karel Čapek v vospominanijach sovremennikov*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1983. Serija literaturnych memuarov, s. 485.

⁸ MALEVIČ, Oleg Michajlovič. *Bratři Čapkové*. Vydání první. Přeložila Hana ŠTĚPÁNKOVÁ. Praha: Ivo Železný, 1999, s. 113.

⁹ Tamtéž, s. 246.

publikován také v československých *Lidových novinách*. Malevič o této návštěvě píše: „*Lidé, kteří vyznávali kult demokrata Masaryka, byli oblouzeni kultem krvavého diktátora zahaleného do demokratické tógy.*“¹⁰

O Čapkově kriticky střízlivém pohledu na politické dění v Sovětském svazu také přímo či nepřímo svědčí Čapkova publicistika (například esej *Proč nejsem komunistou*, v SSSR dlouho zakázaná, či kapitola s názvem SSSR v satirickém cyklu *Listy z let budoucích* (1930), v němž Čapek ironizuje nad „potěmkinstvím“ sovětské propagandy a jenž mohl ruský poprvé kompletně vyjít až v Malevičově výboru z roku 2005). Jisté svědectví o Čapkově postoji k této zemi nacházíme také ve vzpomínkách Čapkových pamětníků. O. Malevič, jenž o Čapkově záměru navštívit SSSR hovořil s Olgou Scheinpflugovou, píše, že „*když přišla řeč na SSSR, Karel Čapek obvykle odbýval celou záležitost žertem: že prý se bojí, aby ho tam nepřesvědčili, a není si jist, zda o velikých stavbách dokáže psát s humorem.*“¹¹

2.2 Obraz Karla Čapka v SSSR

Hned na úvod je třeba poznamenat, že to, jakým způsobem dílo Karla Čapka do Sovětského svazu od 20. let pronikalo, která díla byla vydávána a jak byla tato díla přijímána a hodnocena, tedy celý nakladatelský proces, následná kritika a čtenářská recepce vydávaných děl, se děly pod přímou ideologickou kontrolou vládní moci a jejích cenzurních orgánů. Období 30. let 20. století až do Stalinovy smrti v roce 1953, ve kterém vznikaly překlady řady Čapkových děl včetně *Války s Mloky*, označuje ruský bibliograf a historik A. V. Bljum, specializující se na výzkum cenzury v carském i sovětském Rusku, za „epochu totálního teroru“. Cenzura byla uskutečňována prostřednictvím centralizovaného státního orgánu známého jako *Glavlit*, vzniklého v roce 1922. Jeho prakticky neomezený vliv ve stalinském období líčí A. V. Bljum takto: „*Bez schvalovací doložky orgánů Glavlitu nemohlo být vydáno žádné tištěné dílo, mající být jen náznak verbálního smyslu – ani poštovní známka, vizitka, nálepka na krabičky od sirek či pozvánka.*“¹² Překladové umělecké literatuře byla přirozeně věnována velká pozornost, ačkoli v období třicátých let a začátku let čtyřicátých byl k zahraniční beletristice dle Bljumova jistou dobu uplatňován mnohem mírnější režim než k domácí sovětské či emigrantské literatuře, což lze dle něj vysvětlit tím, že „*režim měl zájem na tom, aby na svou stranu získal ještě ne zcela prozírlou západní inteligenci a vytvořil*

¹⁰ Tamtéž, s. 249.

¹¹ MALEVIČ, Oleg Michajlovič. *Bratři Čapkové*. Vydání první. Přeložila Hana ŠTĚPÁNKOVÁ. Praha: Ivo Železný, 1999, 297 s. Knihovnička Literárních novin, s. 246.

¹² BLJUM, A. V. *Sovetskaja cenzura v èpochu total'nogo terrora: 1929-1953*. Sankt-Peterburg: Akademičeskij proekt, 2000, s. 36.

jednotnou antifašistickou frontu“¹³. Zejména v časopise *Internacional'naja literatura*, jenž měl zcela jedinečnou pozici mezi médii představující sovětskému publiku literární novinky ze zahraničí a o němž se dále ještě několikrát zmíníme, pak mohly vycházet tituly zahraniční klasické či současné literatury, a to včetně těch autorů, kteří nebyli právě „ideologicky čistí“. Mezi ně lze bezpochyby zařadit i Karla Čapka, a právě do tohoto období spadají publikace překladů jeho antifašistických děl jako *Válka s Mloky* či *Matka*. Čapka tedy nestihl osud mnoha jiných západních spisovatelů, kteří byli pro své politické či filosofické názory zakázáni, naopak byl relativně hojně překládán a vydáván od 20. let minulého století po celé sovětské období. To ovšem neznamená, že by se s jeho dílem mohl sovětský čtenář seznámit v jeho úplnosti. Některá jeho díla, zejména publicistika a esejistika, ale i jeho prozaická či dramatická tvorba, byla po různou dobu zakazována a mohla vyjít buď se zpožděním, nebo až po rozpadu SSSR, kdy ideologická kontrola a s ní spjatá omezení byla odstraněna. Nikolskij (1991) upozorňuje, že i ta díla, která v sovětské době nakonec vyjít mohla, se neobešla bez cenzurních škrtů, ať už z politických, ateistických, či dokonce mravních důvodů. Týká se to například Čapkových *Apokryfů*, fantastických románů, a dokonce i antifašistických děl jako *Válka s Mloky*, *Bílá nemoc* či *Matka*. I toto je jedním z důvodů, proč byla (a dodnes je) recepce Čapkovy tvorby v ruském prostředí záměrně či nezáměrně omezena, jak se také pokusíme ukázat dále.

Na konci 30. let, kdy vycházejí Čapkova antifašistická díla, nebyl již Karel Čapek v ruskojazyčném prostředí neznámým autorem. O první vlně zájmu o Čapkovo dílo v Sovětském svazu můžeme mluvit od první poloviny 20. let, kdy se v SSSR objevil ruský překlad fantasticko-dystopické hry o robotech *R.U.R.* Tato hra byla vůbec prvním Čapkovým dílem, se kterým se mohlo seznámit ruské publikum. Už v roce 1923 píše sovětský spisovatel fantastického žánru A. N. Tolstoj o Čapkově divadelní hře, že je „dynamitová obsahem a dynamická silou děje“ a konstatuje, že její téma je „silné, grandiózní a symbolické“.¹⁴ Maxim Gorkij hru označil za „velmi zajímavou a talentovanou.“¹⁵ Drama *R.U.R.* bylo rusky publikováno knižně v roce 1924, v překladu Je. Gerkena a I. Mandelštama. Původně se ovšem jmenovalo *V.U.R.*, protože bylo přeloženo z německého překladu pražského německojazyčného novináře Otto Picka, který v němčině zachoval Čapkovu aluzi ve jméně

¹³ BLJUM, A. V. *Sovetskaja cenzura v epochu total'nogo terrora: 1929-1953*. Sankt-Peterburg: Akademičeskij projekt, 2000, s. 225.

¹⁴ Z rozhovoru A. N. Tolstého pro časopis *Žizn' iskusstva* 1923, č. 42, s. 9. Citováno podle: NIKOL'SKIJ, S. V. *Karel Čapek v Sovetskom sojuze. Karel Čapek: bibliografie díla a literatury o životě a díle, publikace v Československu a v Sovětském svazu: ve 4 svazcích*. Moskva: Vsesvazová státní knihovna zahraniční literatury, 1991, I. svazek, s. 7.

¹⁵ Dopis M. A. Gorkého V. F. Chodasevičovi z 2. června 1924. Citováno podle: NIKOL'SKIJ, S. V. *Fantastika a satira v díle Karla Čapka*. Přeložil Milan Hrala. Praha: Československý spisovatel, 1978. s. 34.

Rossum, tedy rozum, v němčině *Verstand*, odtud tedy *Verstandovy universal'nyje rabotari* (*V.U.R.*, z německé předlohy *W.U.R.*). Alexej Tolstoj měl podle Nikolského k dispozici nejspíše podrádkový ruský překlad pořízený z této německé předlohy.¹⁶ Pochvalně se o dramatu vyjádřil také ruský politik a marxistický filosof A. V. Lunačarskij. Tyto pozitivní ohlasy měly zcela jistě vliv na pozdější vydání Čapkovy hry v SSSR i jeho díla obecně. Téměř současně s vydáním prvního překladu přes němčinu byla hra nově přeložena a nastudována v místním divadle dálnévýchodního města Blagoveščensk.¹⁷ Ještě téhož roku byla hra přeložena znovu, tentokrát již přímo z češtiny jako *R.U.R.*, později vzniklo ještě několik překladů, z nichž dnes nejznámější a nejvydávanější pochází z pera N. Arosevové.

A. N. Tolstoj na motivy *R.U.R.* napsal hru s názvem *Vzpoura strojů (Bunt mašin)*, která byla poprvé uvedena v Leningradském státním akademickém divadle dramatu 14. dubna 1924 a je vlastně přímou adaptací hry Karla Čapka, avšak oproti předloze je v souladu s duchem doby výrazněji orientována na sociální kritiku, třídní boj a ideje komunistického revolučního hnutí. Tolstoj roboty ztotožňuje s vykořisťovaným proletariátem a k jejich proměně v lidi dochází prostřednictvím revoluce, zatímco Čapkovo původní dílo má spíše filosofický než politický ráz. Nicméně, tehdejší sovětsí intelektuálové a recenzenti na hře oceňovali především reflexi otázek spojených s krizí „buržoazní civilizace“, hlavními kritérii hodnocení této hry, ale i dalších, pozdějších děl Karla Čapka, byla plastičnost vyobrazení sociálně-třídních vztahů a v této souvislosti byla Čapkovi někdy vytýkána nedůslednost a nedokonalost. Ve 20. letech však byla *R.U.R.* právě jako hra aktuálního a revolučního repertoáru inscenována dělnickými ochotnickými soubory i profesionálními městskými divadly po celém Sovětském svazu, a již ve dvacátých letech tak vzniklo hned několik ruských překladů. N. Rubtcovová ve své disertační práci upozorňuje, že Tolstého adaptace vyvolala značný ohlas v sovětském tisku mj. i díky soudnímu sporu jejího autora s jedním z překladatelů Čapkovy hry G. A. Krollem o honorář, neboť posledně jmenovaný považoval Tolstého hru za předělávku svého překladu¹⁸. Tato Tolstého hra nicméně značně zúžila možnosti interpretace Čapkovy původní hry, a recepce hry tak byla jednostranná a omezená. Již v 70. letech však S. V. Nikolskij upozorňoval, že domněnka, že v konfliktu lidí a robotů chtěl Čapek zobrazit revoluci, je „neodůvodněným

¹⁶ NIKOL'SKIJ, Sergej Vasil'jevič. Nad stranicami antiutopij K. Čapka i M. Bulgakova: poetika skrytych motivov. Moskva: „Indrik“, 2001, s. 84.

¹⁷ NIKOL'SKIJ, S. V. Karel Čapek v Sovetském sojuze. Karel Čapek: bibliografie díla a literatury o životě a díle, publikace v Československu a v Sovětském svazu: ve 4 svazcích. Moskva: Vsesvazová státní knihovna zahraniční literatury, 1991, 1. svazek, s. 7.

¹⁸ RUBTCOVA, Natalija. Recepce dramy Karla Čapka *R.U.R.* i jeje fon. Brno, 2013. Disertační práce. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky. s. 99.

pokusem převést Čapkův zobecňující filosofický symbol do konkrétně politické roviny“¹⁹. Sám Čapek dal hře podtitul „kolektivní drama“, jelikož se jedná o společenské varování, v SSSR však bylo zpočátku z velké části vykládáno právě jako ospravedlnění proletářské revoluce. Ze stejného důvodu bylo přitažlivé i pro sovětské filmaře. V roce 1933 natočil na motivy této Čapkovy fantastické hry sovětský režisér A. N. Andrijevič film *Zkáza senzace* (*Гибель сенсации*). V reakci na něj dokonce Karel Čapek publikuje 9. července 1935 polemický článek v *Lidových novinách* s názvem „Autor robotů se brání“, kde vysvětluje, že jeho roboti nebyli mechanismy, nýbrž vznikli z organické hmoty biochemickou cestou, a jeho dílo tak není oslavou strojního inženýrství. Vyjádřil zde myšlenku, že vývoj organické materie, který vedl ke vzniku lidstva, nebyl jedinou možností vývoje na naší planetě²⁰. Jak Čapek později vzpomínal, tato věta může za to, že se stal autorem *Války s Mloky*: „Ačkoliv se to patrně na spisovatelích nežádá — jsem byl a jsem stále pln starostí o to, co hrozí lidskému světu... Bylo to loni z jara, kdy to na světě vypadalo hospodářsky prašpatně a politicky ještě o něco hůř — jsem napsal při jakési příležitosti větu: „Nesmíte si myslet, že vývoj, který dal vzniknout našemu světu, byl jedinou vývojovou možností na této planetě.“ A už to bylo. Ta věta je vinna tím, že jsem napsal *Válku s Mloky*.“²¹

Jak sovětská kritika hodnotila *R.U.R.* v kontextu dalších Čapkových děl v sovětském období až do počátku 50. let, si můžeme ilustrovat na příkladu nekrologu, který napsal bohemista a překladatel A. S. Gurovič po Čapkově smrti na konci roku 1938. Článek vyšel v lednu 1939 v rámci 12. čísla časopisu *Internacional'naja literatura* za rok 1938 a později i v předmluvě k vydání výboru z díla v r. 1947. Autor se v něm pokouší o stručný průřez Čapkovou tvůrčí dráhou a shrnuje východiska hodnocení jeho děl. Z článku je dostatečně patrné, že drama *R.U.R.*, na rozdíl od pozdější *Matky*, nebylo sovětskou marxisticky orientovanou kritikou přijímáno jednoznačně pozitivně. Podobné nedostatky jako hře o robotech byly vytýkány také *Válce s Mloky*, jak si ukážeme dále v příslušné kapitole. Gurovič ve svém článku hodnotí Čapkova raná díla jako *Boží muka* či *Trapné povídky* jako pesimisticky relativistická a v tomto ohledu je vidí jako neschopná nalézt odpovědi na velké lidské a společenské otázky. *R.U.R.* vnímá Gurovič oproti raným dílům jako tvůrčí krok kupředu, kdy

¹⁹ NIKOL'SKIJ, Sergej Vasil'jevič. *Fantastika a satira v díle Karla Čapka*. Přeložil Milan Hrala. Praha: Československý spisovatel, 1978. s. 74.

²⁰ Citováno podle: ČAPEK, Karel. O umění a kultuře III [online]. 2. opravené vydání. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018 [cit. 2019-05-17]. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/34/55/27/o_umeni_a_kulture_iii.pdf, s. 682-683.

²¹ Z přednášky „O knihách a Mlocích“, vysílané Československým rozhlasem 23. března 1936. Citováno podle: HALÍK, M. (ed.). *Poznámky o tvorbě*, Praha, Československý spisovatel 1959, s. 110.

se československý spisovatel dostává od úvah nad individuálními lidskými osudy k problému soudobé kapitalistické civilizace jako celku:

„Nicméně první poválečná léta (tedy po 1. světové válce, pozn. P. F.) ukázala Čapkovi, že hlavní zlo nespočívá ve zvláštностech individuálních osudů, a od úvah nad jednotlivými lidskými osudy přechází k problémům současné kapitalistické civilizace obecně. (...) V robotovi, uměle vytvořeném mechanizovaném člověku, jenž musí pracovat, aby naplnil měšce mocipánů kapitalistického světa, vidí K. Čapek opravdové ztělesnění ‚ducha současnosti‘. (...) Utlačovatelé se však bojí utlačovaných a K. Čapek zdůrazňuje, že jedním z oblíbených způsobů jejich boje za udržení moci je podněcování národnostní nenávisti. Avšak i zde se projevuje Čapkův pesimismus a jeho sklon k bezpředmětným sociálně-politickým abstrakcím, dovedeným ad absurdum – spolu se starým světem hyne všechen lidský rod a vítězní roboti se ocitají ve slepé uličce, neboť tajemství jejich reprodukce je ztraceno.“²²

Názor, že Čapek byl v mnohých svých dílech pesmistou, se opakuje prakticky ve všech textech o Čapkově díle z 30.–40. let, které jsme zkoumali. Tento „pesimistický pohled na dějinný koloběh lidstva“ Gurovič přičítá na vrub abstraktnímu přístupu Čapka k politickým problémům jeho současnosti. Čapek podle něj (stejně jako údajně mnoho dalších „buržoazních“ humanistických spisovatelů 20. století) nevidí v jemu současné civilizaci ty síly, které bojují proti kapitalistickému zřízení, tedy zejména sílu Sovětského svazu, nebo je podceňuje. Pozdější badatelé jako Malevič, Nikolskij či Bernštejnová toto stanovisko v té či oné míře odmítají (viz kapitoly 3.1 a 3.2). Gurovič si nicméně v Čapkově díle cení fantastiky jako nástroje k sociálně-politické satíře. V *R.U.R.* chválí Čapkovu kritiku kořistnictví a „bezduché, mechanické kapitalistické civilizace“, v *Továrně na absolutno* (ačkoli ta v té době ještě nebyla přeložena do ruštiny) zase vyzdvihuje kritiku náboženství jako pouhého „vedlejšího produktu kapitalistického průmyslu a prostého nástroje jeho kapitánů“, oceňuje zde také Čapkovo poselství antimilitarismu. V *Krakatitu* je podle Guroviče odhalena podstata technického pokroku kapitalismu, který se snaží zmocnit „všech výdobytků lidského rozumu pro své kořistnické ambice.“²³ Ve svém kritickém článku, stejně jako v pozdější předmluvě

²² GUROVIČ, A. S. Karel Čapek. In: Internacional'naja literatura. Moskva: Goslitizdat, 1938 (č. 12, roč. 6.). s. 190-191.

²³ Tamtéž, s. 191.

k čapkovskému výboru (1947) mluví Gurovič o tom, že Čapkova neschopnost najít odpovědi na velké otázky jej vede k tomu, že hlásá minimalismus, v *Krakatitu* odmítá možnost radikálního přetvoření světa a velké, nebezpečné vynálezy, naopak obhajuje „malé věci“. Z tohoto důvodu se podle Guroviče Čapek po *Krakatitu* odmlčel s beletristikou a psal cestopisy a publicistiku. Fantastický román *Krakatit* (česky 1924) vyšel v ruštině již v roce 1926. Bohemista a literární vědec S. V. Nikolskij si v předmluvě čtyřsvazkové bibliografie Karla Čapka všimá, že román *Krakatit* velké nadšení sovětské kritiky 20. let nevzbudil, a za možnou příčinu označuje i špatnou kvalitu překladu, který byl pořízen dvěma překladateli (A. N. Davydovová a Ju. Demi) přes angličtinu.²⁴ Na konci dvacátých a začátku třicátých let, po vydání *Krakatitu*, zároveň Čapek v SSSR až na výjimky nevychází. Na rozdíl od *R.U.R.* mohla další Čapkova fantastická hra *Adam stvořitel* (česky 1927) vyjít až v 70. letech, kritika před rokem 1953 ji zřejmě pro její jasné antirevoluční sdělení zpravidla pomíjí. Drama *R.U.R.* Čapkovi každopádně zajistilo pevné místo v ruské překladové literatuře a díky ní je jeho jméno i na přelomu 20. a 30. let čas od času zmiňováno sovětskými kritiky. Čapkova tvorba z období po vydání *R.U.R.*, tedy v době, kdy Čapek napsal své dnes proslulé fantasticko-dystopické romány a hry 20. let, nicméně z výše zmíněných důvodů příliš nesplňuje tehdejší ideologické požadavky, a přelom 20.–30. let tak Gurovič i pozdější sovětsští badatelé (Nikolskij: 1950, 1978; Malevič: 1968; Sučkov: 1976) vnímají jako spisovatelovu ideovou krizi vyvolanou jeho předchozí antiutopickou tvorbou, ve které Čapek nenachází odpovědi na velké společenské otázky. Na vině je podle sovětských autorů opět Čapkova relativistická filosofie. Tento názor na Čapkova fantastická dramata a prózy 20. let, a potažmo i na celé dílo, vedl i O. Maleviče v jeho první čapkovské monografii (1968) k označení Čapka za „spisovatele paradoxů“: „Čapkovský relativismus nabývá v jeho ‚antiutopiích‘ pokaždé jiného konkrétního významu. Jednou byla polemika s Absolutnem bojem s metafyzickými abstrakcemi, jindy představovala obranu subjektivismu a odmítání objektivní pravdy. Jednou se spisovatelova zkušenost shodovala s objektivní zkušeností lidstva, jindy si tyto dvě zkušenosti odporovaly. A toto pak podmiňovalo míru jeho umělecké pravdivosti.“²⁵ Nikolskij (1978) o Čapkově tvorbě 20. let píše, že Čapkův relativismus, jeho představa o mnohosti pravd, sice spisovateli umožňuje překonávat zjednodušený pohled na svět, na druhou stranu ovšem omezuje jeho tvůrčí možnosti, neboť vidí konflikty jako zákonité a neodstranitelné, zároveň o nich uvažuje na jakési

²⁴ NIKOL'SKIJ, S. V. Karel Čapek v Sovetském sojuze. Karel Čapek: bibliografie díla a literatury o životě a díle, publikace v Československu a v Sovětském svazu: ve 4 svazcích. Moskva: Vsesvazová státní knihovna zahraniční literatury, 1991, 1. svazek, s. 9.

²⁵ MALEVIČ, O. Karel Čapek: kritiko-biografičeskij očerk. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1968. s 90.

abstraktní rovině, nikoli historicky a konkrétně. Podobně jako Malevič, také Nikolskij píše: „Autor se snažil pouze varovat před krajnostmi, které nazýval jednou ‚Absolutnem‘, jindy ‚Krakatitem‘ nebo je symbolizoval jménem Makropulos, vytvořeným od slova makro.“²⁶ Čapek se podle Nikolského zmítal mezi konstatováním nedostatků a hrozeb současného světa a vírou v konečné vítězství humanismu. Tento „praktický“ životní humanismus dle Nikolského může být přitažlivý, zároveň je však neperspektivní a je důvodem, proč Čapek po vydání *Krakatitu* a *Adama Stvořitele*, jehož považuje za spisovatelovu tvůrčí „slepou uličku“, několik let nepíše „velká díla“ a svou pozornost přesouvá k „malým věcem“, každodennosti a literatuře pro děti. Toto období tak bylo dlouhou dobu sovětskou kritikou ne zcela doceněné, i když například Čapkovy cestopisné črty, zejména *Anglické listy*, jež vyšly rusky již v roce 1947, jsou často chváleny pro svůj sociálně-kritický rozměr.

Jak vidíme, Čapkovy fantastické hry a romány 20. let jsou sovětskými literárními vědci žánrově definovány jako utopie či antiutopie, přičemž někdy jsou tyto pojmy synonymicky zaměňovány. Malevič, podobně jako většina sovětských vědců i kritiků, Čapkovu žánrovou formu definuje jako jakési „utopie naruby“: „Čapkovské utopie nevykreslovaly kýžené ideály, aby schvalovaly ‚utopické‘ ideály, nýbrž aby je odmítaly. Hlavní zde není ‚tvář budoucnosti‘, ale skutečnost, současnost, pouze promítnutá na fantastické plátno budoucnosti. Máme před sebou určité ‚antiutopie‘. Ve všech těchto dílech místo hlásání neomezených možností lidského rozumu nacházíme skeptické pochybnosti v jeho silách, místo závratného a radostného portrétu, znázorňujícího uskutečnění odvěkých lidských cílů vidíme hrozivé varování“²⁷. Toto vymezení později mnozí badatelé částečně vztahují i na Čapkův antifašistický román *Válka s Mloky*. Malevič však současně upozorňuje, že Čapkovo varování před možnými společenskými důsledky vědeckého pokroku zároveň neznamena odmítání pokroku jako takového, čímž opravuje převládající názor některých sovětských kritiků 30. let, jak si ukážeme dále na příkladu recenzí na *Válku s Mloky*.

Od první vlny zájmu ve dvacátých letech, vyvolané především hrou *R.U.R.*, dochází v Sovětském svazu k dalšímu zvýšení zájmu o Čapka až v polovině 30. let, kdy se v Čapkově díle stále více dostává do popředí téma narůstajícího fašismu v Evropě. V roce 1937 ještě v Moskvě vychází román *Hordubal*. Ve výše zmíněném nekrologu považuje A. S. Gurovič právě *Hordubala* za jistý myšlenkový obrat v tvorbě Karla Čapka. Tragédii hlavního hrdiny a kořen zla spatřuje ruský překladatel v chudobě, neznalosti a zaostalosti hrdinů románu, čímž se

²⁶ NIKOL'SKIJ, Sergej Vasil'jevič. *Fantastika a satira v díle Karla Čapka*. Přeložil Milan Hrala. Praha: Československý spisovatel, 1978. s. 155.

²⁷ MALEVIČ, O. M. Karel Čapek: kritiko-biografičeskij očerk. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1968. s. 68.

podle něj Čapek vrací k sociální problematice, kterou rozvine ve *Válce s Mloky* a pozdějších antifašistických dílech. Gurovič píše:

„Vývoj Čapkovy tvorby jej přirozeně musel dovést k antifašistickému postoji. Věděl, kdo je nepřítel, věděl, proti komu je nutné bojovat. Avšak tragédie spisovatele spočívala v tom, že jeho složité hledání pozitivních ideálů zůstalo nedovršeno, a tím je také možné vysvětlit onen pesimismus, kterým byly až do konce zabarvena téměř všechna díla Karla Čapka.“²⁸

Po nástupu nacismu v sousedním Německu si Čapek stále více uvědomuje hrozící nebezpečí pro mladou československou demokracii a začíná se velmi aktivně politicky angažovat. V roce 1934 je jedním z iniciátorů založení antifašistického Spolku československých spisovatelů a jedním z autorů Manifestu československých spisovatelů proti fašismu. Stává se také předsedou československé sekce Mezinárodní asociace spisovatelů na obranu kultury, kterou proměňuje v celonárodní organizaci, sdružující všechny demokraticky smýšlející spisovatele Československa. Veškerá jeho horečná politická i literární činnost té doby je podřízena cíli mobilizovat mezinárodní veřejné mínění na pomoc mladé demokratické republice, které hrozila nacistická okupace.

Vyhrocená mezinárodní situace v Evropě před druhou světovou válkou jistě také přispěla k tomu, že ruský překlad prvního otevřeně antifašistického díla *Válka s Mloky* byl uskutečněn poměrně rychle, již dva roky po českém vydání. Také antifašistická hra *Matka* byla kvůli své aktuálnosti přeložena velmi záhy, na stránkách časopisu *Internacional'naja literatura* vyšla ještě před vypuknutím druhé světové války, v březnu 1939. V obou případech je překladatelem A. S. Gurovič. Tato dvě díla zaujímají v nové etapě Čapkovy tvorby výsadní postavení. Sovětskou kritikou byla vyzdvihována pro svůj antifašismus a odhalení vnitřních souvislostí mezi „imperialistickým kapitalismem“ a fašismem, drama *Matka* navíc i pro své sociálně-politické poselství a pozitivní apel na aktivní boj s nepřítelem. O přijetí Čapkova antifašistického „pamfletického románu“ *Válka s Mloky* pojednáme dále, nyní se tedy zastavíme u Čapkovy antifašistické hry.

Matka se v Sovětském svazu, stejně jako v jiných částech světa, setkala s velmi kladnou odezvou a byla inscenována např. v divadlech v Leningradě, Oděse a Sverdlovsku (dnešním Jekatěrinburgu). Jako příklad za všechny můžeme uvést recenzi Pavla Novického na vůbec

²⁸ GUROVIČ, A. S. *Karel Čapek*. In: *Internacional'naja literatura*. Moskva: Goslitizdat, 1938 (č. 12, roč. 6.). s. 190.

první sovětskou inscenaci *Matky* ve Sverdlovském činoherním divadle, publikovanou v 54. čísle kulturních novin *Sovetskoje iskusstvo* ze dne 4. 7. 1939. Autor v ní označuje Čapka za jednoho z „nejupřímnějších, nejodvážnějších a nejtalentovanějších antifašistických spisovatelů“. Z nepřímé úvodní poznámky je patrné, že se autor snaží „rehabilitovat“ Čapka, kterému předtím sovětská kritika, jak jsme již zmiňovali, vytýkala přílišný pesimismus. Novickij píše:

„Zbabělci všeho druhu a lidé ve futrálu se velmi obávají mystické symboliky, pochmurnosti, pesimistického koloritu a fantastiky této hry. (...) Všechny tyto obavy jsou jedna velká zbabělá hloupost. Jeho knihy se vyznačují skutečným bojovným optimismem, jenž si zachoval v srdci, nehledě na všechno utrpení, katastrofy a zklamání.“²⁹

Novickij označuje za hlavní téma celé hry hrdinství, toto téma zároveň považuje za klíčové pro celou Čapkovu tvorbu. Zmiňuje v této souvislosti také Čapkovu hornickou povídku *První parta*, již s *Matkou* spojuje právě motiv riskování vlastního života ve jméno života jiných. Celou hru pak vnímá jako výzvu ke zbrani a stejnému autorskému záměru je dle tohoto recenzenta zasvěcena i *Válka s Mloky*.

Sám překladatel této antifašistické hry A. S. Gurovič o *Matce* napsal:

„Ve hře Matka spisovatel pevně spojuje otázku o osudu jednotlivce se základními sociálně-politickými problémy našich dnů a tímto způsobem se zde jakoby protínají oba hlavní směry, kterými se vyvíjela jeho tvorba: jak ta, která představovala psychologicko-každodenní díla, tak také ta, jež byla vyjádřena v jeho satirách, majících formu fantastických románů a divadelních her. Je velmi charakteristické, že tento obrat k politickému realismu se ihned projevil ve vztahu K. Čapka k rozhodujícímu problému současné skutečnosti – problému její revoluční přestavby. Spisovatelova odpověď na tuto otázku má sice ještě daleko k bezpodmínečnému ‚ano‘, ale ještě dále k dřívějšímu chladně skeptickému ‚ne‘. Ve hře Matka zároveň opouští svůj obvyklý pesimismus a horlivě vyzývá k boji ‚za vlast, za pravdu, za čest, za svobodu‘ a vyjadřuje pevnou víru v úspěch tohoto boje.“³⁰

²⁹ NOVICKIJ, Pavel. *Serdce Karela Čapeka*. In: *Sovetskoje iskusstvo*. 4. 7. 1939, č. 54. s. 3.

³⁰ GUROVIČ, A. S. Karel Čapek. In: *Izbrannyje proizvedenija: Anglijskije pis'ma; Kak eto delajetsja; novelly; Vojna s salamandrami; Mat'*. Moskva: Goslitizdat, 1947. s. 10-11.

Myšlenky aktivního boje proti nepříteli v Čapkově *Matce* si cení i pozdější sovětská literární badatelé (Malevič: 1968; Bernštejnová: 1969; Nikolskij: 1950 ad.). Za všechny uveďme například hodnocení S. V. Nikolského z předmluvy k výboru z Čapkova díla z roku 1950:

„Jestliže Váliku s Mloky zakončil Čapek vítězstvím Mloků-fašistů nad lidstvem a jen kdesi v mlhavých dálkách si představoval možnost spásy lidstva jako důsledek bojů mezi samotnými fašisty, pak ve hře Matka již nezůstalo po pesimismu ani stopy. Jedná se o přímou výzvu k odporu proti agresorovi v předvečer útoku hitlerovských sil na Československo. (...) Nejceněnější je ve hře Matka obrat spisovatele k otázkám třídního boje.“³¹

Matku je dle našeho názoru možné považovat za zdaleka nejúspěšnější a nejocěňovanější Čapkovo dílo co do přijetí ze strany sovětských kritiků a literárních vědců, kteří ji hodnotí jako nejoptimističtější a tematicky nejbližší lidovým masám a třídnímu boji. Jako pozitivní ideál hry je tak často prezentována postava revolucionáře Petra. „Ačkoli Petrovy revoluční ideje o přetvoření světa Čapek neprezentuje jako hlavní myšlenky své hry, jsou Čapkovy sympatie očividně na Petrově straně. Celou hru protíná spor Kornela s Petrem, ve kterém má Petr poslední slovo.“ (...) „Petr předpovídá, že válku rozpoutanou imperialisty národ ukončí revolucí.“³² Konfliktu obou bratrů-dvojčat, konzervativního reakcionáře Kornela a komunistického revolucionáře Petra, si ve svých pozdějších literárně-kritických monografiích všímají všichni vědci. Přes to všechno jsou však i *Matce* vytýkány jisté nedostatky, směřující opět k Čapkově filosofii o „mnohosti pravd“. Nikolskij tak například píše:

„Myšlenka společenské povinnosti v první části hry se jeví jako relativistická abstrakce. Rozumně zahynul i Ondřej, jenž obětoval svůj život pro záchranu domorodců před žlutou zimnicí, i Ondřejův otec, který zahynul v potyčce s domorodci. Poněkud objektivisticky je v dramatu zobrazen i Kornel.“³³

Bernštejnová (1969) Čapkův princip mnohosti pravd ve hře pozoruje také, nicméně nehodnotí jej negativně, naopak oceňuje Čapkovo umění vykreslit psychologii každého hrdiny,

³¹NIKOL'SKIJ, S. V. Karel Čapek. In: Izbrannoje: Anglijskije pis'ma, Vojna s salamandrami, Belaja bolezni, Mat'. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo chudožestvennoj literatury, 1950, s. 13.

³² Tamtéž, s. 13.

³³ Tamtéž, s. 14.

snahu postihnout tu část pravdy, kterou má každá z postav. Zdůrazňuje, že z tohoto důvodu není hra schematickou agitkou, nýbrž pokusem vyřešit filosofické otázky, které jsou důležité pro celou jeho tvorbu.

Již sovětská předválečná kritika, a o to více kritika poválečná, také typicky vyjadřuje myšlenku, že Čapkovo antifašistické dílo stálo na cestě k revolučním ideálům, ke kterým ovšem spisovatel kvůli své předčasné smrti v roce 1938 nedospěl. Například Nikolskij v roce 1950 píše: „*Svůj názor na fašismus, na imperialistickou válečnou horečku již vyjádřil, když napsal Bílou nemoc, Válku s Mloky, Matku. Lze předpokládat, že by Čapek řekl ještě více, nicméně spisovatelova tvůrčí dráha nedospěla ke svému logickému závěru.*“³⁴ A dále: „*Čapek jako antifašista, Čapek jako kritik kapitalistického systému je velmi drahý budovatelům nového lidově-demokratického Československa, kde se zhmotňují Petrovy ideály. Svými antifašistickými, protiválečnými díly se Čapek spolu s československým národem účastní grandiózního boje veškerého progresivního lidstva proti válečným štváčům, v boji za mír a demokracii na celém světě.*“³⁵

Hodnocení antifašistické části Čapkova díla (kromě *Války s Mloky* tedy zejména povídky *První parta* a her *Bílá nemoc* a *Matka*) se v průběhu sovětského období a u jednotlivých autorů nijak zásadně neliší. Jakým způsobem sovětská kritika formovala vnímání Čapkových antifašistických děl u ruského čtenáře nejen během celého sovětského období, nýbrž i po rozpadu SSSR, si můžeme názorně ukázat na příkladu předmluvy z pera B. L. Sučkova k vydání výboru z Čapkova díla z roku 1976. Předmluvy Sučkova se ve vydáních Čapkova díla objevují poměrně často. Podobná předmluva se vyskytuje rovněž ve vydání sebraných spisů v 7 svazcích (1974-1976) a překvapivě také v ruském vydání sebraných spisů z roku 2004. Podobné formulace jsou typické pro sovětskou literární kritiku vůbec: „*Povídka První parta (1937) a jedno z velkých děl antifašistické literatury, hra Matka (1938), zřetelně ukázaly, kde chtěl Čapek získat sílu schopnou zlomit páteř fašismu a reakci*“³⁶.

Jak poznamenává rovněž I. Rubtcovová (2013), příznačné pro dobu postsovětskou pak je, že Sučkovovy předmluvy jsou vydávány prakticky nepozměněné i v 90. letech a na počátku 21. století, jak rozvedeme v následující kapitole.

Po druhé světové válce zájem sovětských nakladatelství o vydávání Karla Čapka neutuchl, právě naopak. V roce 1947 připravil A. S. Gurovič k vydání výbor z Čapkova díla s

³⁴ Tamtéž, s. 15.

³⁵ Tamtéž, s. 16.

³⁶ SUČKOV, A. Karel Čapek. In: *Vojna s salamandrami. Mat'. Rasskazy. Jumoreski*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1976, s. 25.

vlastní předmluvou, jenž obsahoval Čapkovy cestopisné črty z Anglie *Anglické listy*, publicistické články se souhrnným názvem *Jak se co dělá*, román *Válka s Mloky* a hru *Matka*. Tento první ruský výbor Karla Čapka vzbudil poměrně velkou pozornost sovětského tisku. Recenze na něj byly publikovány i v takových vysokonákladových novinách jako *Pravda*, *Leningradskaja pravda*, *Izvestija* či v časopisech *Ogoňok*, *Zvezda* a *Novyj mir*.³⁷ R. Zevinová v literárním časopise *Zvezda* například kritizuje výběr textů a považuje metodu sestavitele A. S. Guroviče, jejímž cílem bylo zjevně představit Čapka ve všech možných žánrech, za mechanickou, a tedy nesprávnou: „*Zdá se nám, že při sestavování sborníku vybraných děl velkého mistra je nutná snaha zmapovat jeho tvůrčí dráhu, ukázat základní směr, kterým se umělec vyvíjel. Proto má velký význam nejen výběr, ale také uspořádání materiálu. Sestavitel toto nevzal v potaz, a proto pro čtenáře mezi Čapkem jako autorem ‚Anglických listů‘, ‚Jak se co dělá‘ a autorem ‚Války s Mloky‘ leží hluboká propast, nezaplňená dokonce ani výbornou předmluvou, již je kniha opatřena. Je snad třeba podotýkat, že sborník má sám o sobě představovat určitý umělecký celek, a nikoli zanechávat pouze pestrý barevný, nesourodý dojem?*“³⁸

Autorka tleská zejména zařazení *Války s Mloky* a *Matky* do sborníku. *Matku* považuje za vrchol Čapkovy tvorby (v čemž se opět shoduje s předválečnou kritikou) a zvláště podtrhuje, „*jakým vřelým soucitem je ve hře ověněna postava jednoho ze synů – revolucionáře Petra, který se snaží ‚dát věci tam, kde mají být‘, který položí život za rovnost a svobodu*“³⁹. Podle recenzentky Čapek touto hrou nastoupil na cestu „boje za revoluční obrodu lidstva“, avšak „smrt jej zastihla na jejím začátku“.

Dalším důležitým počinem poválečného období bylo bezpochyby vydání výboru z díla Karla Čapka v roce 1950, ke kterému píše svou první rozsáhlejší předmluvu S. V. Nikolskij, zmíněnou již výše. Tato předmluva podle výpovědí O. Maleviče posloužila k upevnění Čapkovy pozice v SSSR jako „nezávadného“ autora, a dokonce „zachránila“ Čapka před zákazem také v komunistickém Československu: „*V Čechách, kde ani v letech přísné cenzury nedocházelo k vydávání uměleckých děl s vyškrtanými pasážemi, byl osud tvůrčího dědictví Karla Čapka ještě složitější. V letech fašistické okupace bylo zakázáno. Hrozilo, že to samé se bude opakovat i po komunistickém převratu v roce 1948. Fungovalo nicméně heslo ‚Sovětský svaz je naším příkladem‘. Takže když v časopise, který vydávala redakce tehdejšího ministra*

³⁷ Karel Čapek: bibliografie díla a literatury o životě a díle, publikace v Československu a v Sovětském svazu: ve 4 svazcích. Moskva: Vsesvazová státní knihovna zahraniční literatury, 1991. Svazek 3, s. 657-727.

³⁸ ZEVINA, R. *Izbrannyj Karel Čapek*. In: *Zvezda*. Leningrad: Sojuz sovetskych pisatelej SSSR, 1948, no. 8, s. 210.

³⁹ Tamtéž, s. 211.

školství Zdeňka Nejedlého (jde o časopis *Var*, pozn. P. F.), zveřejněn překlad předmluvy moskevského bohemisty Sergeje Vasiljeviče Nikolského k novému sovětskému výboru z Čapkova díla, čeští zastánci spisovatele ji spěšně vydali v samostatné brožuře. Pouze díky této ‚sovětské pomoci‘ nebyl Karel Čapek zakázán ani stažen z knihoven.“⁴⁰

Do tohoto výboru se zároveň zásluhou Nikolského vůbec poprvé v SSSR dostává *Bílá nemoc* (česky 1937), jež vzbudila značný mezinárodní ohlas, avšak pravděpodobně pro zjevný antidiktátorský apel v předválečném období publikována nebyla. O. Malevič v této souvislosti v rozhovoru pro Rádio Praha⁴¹ zmiňuje článek publikovaný v čísle 7/8 časopisu *Internacional'naja literatura* s názvem *Další nesmysl soudruha Novického*, ve kterém autor nesouhlasí s pozitivní kritikou *Bílé nemoci* a označuje ji za pacifistickou hru, kterou SSSR nepotřebuje.

Pro *Bílou nemoc* nicméně vyznívají pozitivně tehdejší závěry S. V. Nikolského, ačkoli se přirozeně na jejím hodnocení projevila doba přísné ideologické kontroly, ve které předmluva vznikla:

„Čapek ve hře ukázal, jak imperialisté ve snaze zachránit se před krizí a ekonomickými otřesy rozpoutávají závody ve zbrojení, rozdmýchávají válečnou psychózu a schovávají své dobytvačné cíle za pokrytecké fráze o národních zájmech. (...) *Bílá nemoc* je protestem proti imperialistickému válečnému zápalu, výzva k míru a demokracii.“⁴²

Po druhé světové válce, zejména v 50.–70. letech jsou Čapkova díla nejaktivněji překládána do ruštiny a vychází jak odděleně, tak v nejrůznějších sbornících a antologiích, vznikají například dvě dosud nejvýznamnější a nejúplnější vydání sebraných spisů Karla Čapka v ruštině: *Sobranije sočinenij v pjati tomach* (Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1958-1959). Zde vychází poprvé knižně ruský překlad fantastických her *Ze života hmyzu* (česky 1921) a *Věc Makropulos* (česky 1922). V sedmdesátých letech vychází *Sobranije sočinenij v semi tomach* (Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1974-1977). Tato dvě rozsáhlá vydání obsahují většinu významných děl Čapkovy poezie, dramatiky a prózy, stejně jako jistou část jeho publicistické a esejistické práce. Teprve v roce 1967 vychází rusky samostatně Čapkův

⁴⁰ MALEVIČ, O. M. Četyre romana v pis'mach Karela Čapeka. In: Zvezda. Sankt-Peterburg, 2009, (№4), s. 129. Dostupné také z: <https://zvezdaspb.ru/index.php?page=8&nput=1175>.

⁴¹ *Ruský bohemista Oleg Malevič o Karlu Čapkovi*. Radio Praha [online]. Praha: Český rozhlas, 2012 [cit. 2019-04-28]. Dostupné z: <https://www.radio.cz/cz/rubrika/krajane/rusky-bohemista-oleg-malevic-o-karlu-capkovi>.

⁴² NIKOL'SKIJ, S. V. Karel Čapek. In: *Izbrannoje: Anglijskije pis'ma, Vojna s salamandrami, Belaja bolezni, Mat'*. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo chudožestvennoj literatury, 1950, s. 9.

chronologicky první fantasticko-dystopický román *Továrna na absolutno* (česky 1922), dosud jediný překlad románu.

Velká část Čapkova díla, zejména Čapkovy politické novinové stati, často nebyla překládána z politických důvodů. Například článek *Proč nejsem komunistou* mohl ruský vyjít až v roce 1989, kdy jej pro časopis *Inostrannaja literatura* (nástupce ve 40. letech zrušeného měsíčníku *Internacional'naja literatura*, viz kapitolu 3.1) přeložila I. A. Bernštejnová.⁴³ Nicméně již O. M. Malevič ve své první monografii o Čapkovi z r. 1968 cituje slova z tohoto Čapkova textu a přiznává, že Čapek v tehdejší sporu, zda se má Československo stát zemí socialistickou, či buržoazní, zůstává „na opačné straně barikády“, přičemž se zároveň snaží Čapka v očích sovětského čtenáře jakoby omlouvat:

„Avšak v tomtéž článku se [Čapek] přiznává, že mu nejde ani tak o polemiku s komunismem, jako spíš o to, aby se ospravedlnil sám před sebou.“⁴⁴

K této interpretaci jej zřejmě vedla Čapkova slova z článku „*neboť tuze mi bylo třeba nikoli polemizovat s komunismem, nýbrž hájit se sám před sebou z toho, že nejsem komunistou a proč jím nemohu být.*“⁴⁵ Čapek si ovšem na titulní otázku v článku obsáhle odpovídá a jedná se mu v něm právě o polemiku s komunismem, což O. M. Malevič, který celý článek v češtině četl, nepochybně věděl, domníváme se však, že jeho cílem bylo Čapka v očích sovětské kritiky nepoškozovat a prezentovat jej jako spisovatele blízkého levicovým revolučním ideálům. Také Bernštejnová tuto Čapkovu esej ve své kritické monografii (1969) zmiňuje. Je nepochybné, že v době přísné ideologické kontroly, ve které Malevič začínal publikovat své práce, bylo mnohdy nezbytné vyjadřovat se v souladu s dobovými ideologickými požadavky. Proto je nyní někdy nesnadné rekonstruovat skutečné názory sovětských autorů na Čapkovo dílo. Nicméně již při konfrontaci raných prací O. M. Maleviče i S. V. Nikolského s jejich pozdními pracemi vzniklými v období postsovětském, kdy se změnila politická situace a politicko-ideologická omezení přestala platit, je patrný jistý posun v interpretaci Čapkovy tvorby.

V období 50.–70. let vznikají také již několikrát zmíněné literárně-kritické a biografické monografie o Čapkovi O. M. Maleviče, I. A. Bernštejnové a S. V. Nikolského. U všech těchto autorů se lze setkat s tvrzením, že Čapek patří mezi největší fantasy 20. století a vedle anglického spisovatele H. G. Wellse je jedním ze zakladatelů tzv. sociální fantastiky. Srovnání s H. G. Wellsem je zpravidla odůvodňováno společnými či podobnými tématy a motivy,

⁴³ Karel Čapek: bibliografie díla a literatury o životě a díle, publikace v Československu a v Sovětském svazu: ve 4 svazcích. Moskva: Vsesvazová státní knihovna zahraniční literatury, 1991. ISBN 80-7050-124-3. Svazek 3, s. 754.

⁴⁴ MALEVIČ, O. *Karel Čapek: kritiko-biografičeskij očerk*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1968. s. 56.

⁴⁵ ČAPEK, Karel. *Proč nejsem komunistou?*. Přítomnost. Praha, 1924, ročník 1. (číslo 47), s. 737.

společenskou kritikou, ke které oba spisovatelé ve svých dílech přistupují skrze vědecko-fantastickou hypotézu. Je známo, že Čapek svého staršího anglického kolegu četl a obdivoval, při své cestě do Londýna v létě 1924 na pozvání anglického PEN-klubu se s ním také osobně setkal, když jej Wells pozval do svého domu.

V září 1965 se na počest 75. výročí narození Karla Čapka konalo mezinárodní sympozium v Mariánských lázních, jehož se zúčastnila i sovětská delegace. Nechyběl v ní ani S. V. Nikolskij, který o sympoziu napsal článek pro časopis *Voprosy literatury*, ve kterém připomněl neutuchající aktuálnost Čapkova literárního odkazu a zdůraznil humanistickou úlohu literatury, ke které nabádal i sám Čapek. Cituje slova sovětského spisovatele sci-fi literatury Anatolije Strugackého, který Čapka označil vedle Wellse za zakladatele sociální fantastiky, kterou viděl jako nástroj boje proti konzervativním tendencím: „*Ideálem sociální fantastiky je současný člověk v nejhlubším smyslu tohoto slova, člověk morálně a psychologicky stojící na stupni nejvyšších hodnot duchovního rozvoje dneška.*“⁴⁶

Reflexe Čapkova díla ze strany sovětských literárních vědců pokračovala i v 80. letech, zároveň byla nově vydána řada Čapkových děl. V tomto období nevznikla žádná rozsáhlejší monografie, vznikalo nicméně množství literárněvědných studií v odborných časopisech a článků v literárně a kulturně orientovaném tisku, stejně jako množství předmluv a doslovů k vydáním Čapkových děl či časopiseckých článků k různým jubileím. Jako příklad uveďme předmluvu O. M. Maleviče *Ljudi i salamandry* pro vydání *Války s Mloky* v moskevském nakladatelství Kniga roku 1985, která v menších obměnách doprovázela i postsovětská vydání Čapkových děl.

Na závěr této kapitoly dodáme, že o velkém zájmu o Čapkovo dílo v SSSR svědčí také množství překladů jeho románů, her i povídek do téměř všech hlavních národních jazyků SSSR. Kromě ruštiny byla Čapkova díla překládána do bezmála 16 národních jazyků Sovětského svazu, včetně polštiny a finštiny (na území SSSR). Konkrétně velmi populární *Válka s Mloky* byla například přeložena kromě ruštiny do: litevštiny (1958), lotyštiny (1956), estonštiny (1956), uzbečtiny (1979), v ukrajinštině existují dokonce 3 různé překlady románu (1951; 1960; 1978). Není bez zajímavosti, že ještě před prvním ruským překladem vznikl překlad litevský, který byl vydán již v roce 1937 v kaunaském nakladatelství Divros, ovšem v tehdy ještě nezávislé Litvě⁴⁷. Prvním překladem *Války s Mloky* na území Sovětského svazu je tak právě ruský překlad A. Guroviče z roku 1938.

⁴⁶ NIKOL'SKIJ, S. V. *Literatura dolžna sozdat' ljudej*. In: *Voprosy literatury*. Moskva, 1965, 9(no. 12), s. 273.

⁴⁷ Karel Čapek: *bibliografie díla a literatury o životě a díle, publikace v Československu a v Sovětském svazu: ve 4 svazcích*. Moskva: Vsesvazová státní knihovna zahraniční literatury, 1991. Svazek 3, s. 732.

2.3 Obraz Karla Čapka po rozpadu SSSR do současnosti

Po rozpadu Sovětského svazu v 90. letech dochází ve srovnání s předchozími desetiletími k značnému poklesu v počtu vydání Čapkových děl. Až v roce 1999 vychází sborník Čapkových her a v nakladatelství Gud'jal-Press také nový autorský výbor, obsahující kromě *Války s Mloky* také Čapkovy povídky, podpovídky, apokryfy a pohádky. Výbor je opatřen komentáři I. A. Bernštejnové a také předmluvou *Čapek – eto bogatstvo* od S. Belzy, ta však v porovnání se sovětskými vydáními nenabízí nic nového, pouze na ně navazuje. Jako překvapivé se může zdát, že ani toto postsovětské vydání *Války s Mloky* neobsahuje v sovětském období cenzurovaná místa (o nich podrobněji pojednává kapitola 4.1.1.), ačkoli výbor předkládá Gurovičův překlad již v Malevičově redakci z roku 1959, ve které jsou již některé z těchto pasáží doplněny. Zatím pouze předejmem, že ačkoli titulky svolání skupiny anarchistů-bakuninců „Soudruzi Mloci!“ na straně 164 najdeme, cenzurované svolání Kominterny k Mlokům již nikoliv, to se, jak ještě zmíníme, objevilo poprvé až ve vydání z roku 2001 zásluhou O. Maleviče.

Počínaje rokem 2000 se počet vydaných knih K. Čapka opět zvyšuje. V roce 2000 dochází v moskevském nakladatelství MIK k vydání vůbec prvního ruského překladu *Hovorů s T. G. M.* V roce 2004 vychází již zmiňované sebrané spisy Karla Čapka, tentokrát ve 3 svazcích. Obsahují *Válku s Mloky*, *Továrnu na absolutno*, pět Čapkových fantastických antiutopických her a také povídky, memoáry a publicistiku. Nové vydání sebraných spisů ovšem neobsahuje žádný nový komentář, který by se snažil zasadit Čapkovu tvorbu do nového společensko-politického kontextu. Nakladatel dokonce přetiskl v Sovětském svazu poměrně hojně vydávanou předmluvu B. Sučkova, aniž by jakkoli reflektoval původní sovětskou ideologií nasáklý diskurs, tento případ navíc podle I. Rubtcovové není v současném Rusku ojedinělý.⁴⁸ Velmi důležitým počinem v oblasti nové recepce Karla Čapka je tak bezpochyby vydání výboru *Pis'ma iz buduščego: neizvestnyj Karel Čapek* (2005) v nakladatelství Globus, který odstranil ideologická omezení, se kterými byl Čapek vydáván v sovětských dobách a vůbec poprvé vydal mnohá Čapkova díla, která dříve z ideologických důvodů nemohla vyjít, nebo byla publikována pouze časopisecky. Knihu vydalo nakladatelství Globus, které úzce spolupracuje se Společností bratří Čapků v Petrohradě a hraje v současném vydávání děl K. Čapka v Rusku i české literatury významnou roli. O. Malevič v předmluvě k tomuto výboru ohledně vydávání Čapka v postsovětském Rusku podotýká, že snad s výjimkou právě *Hovorů*

⁴⁸ RUBTCOVA, Natalija. *Recepcija dramy Karela Čapeka R.U.R. i jeje fon.* Brno, 2013. Disertační práce. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky. s. 48.

s T. G. M. v překladu V. A. Martemjanovové se v posledních letech vydané knihy pouze opírají o předchozí vydání Čapkových děl a nijak nerozšiřují povědomí ruského čtenáře o Čapkově tvorbě. Podobný názor vyslovuje též I. Rubtcovová, která ve své disertační práci (2013) navíc podotýká, že ruská recepce Čapka v posledních letech je stále v zajetí sovětských kritických článků, které k jeho tvorbě tehdy vycházely, a výběr vydávaných děl je také často stejný. Podle Rubtcovové dokonce z tohoto důvodu nevyvolávají nová vydání Čapka v současném Rusku valný zájem ani ze strany laické čtenářské veřejnosti, ani ze strany literárních vědců či kritiků⁴⁹.

Jisté ovšem je, že Čapek v současném Rusku nadále vychází, zejména jeho fantastické hry a román *Válka s Mloky*. Čapkovo jméno je také čas od času zmiňováno v tisku, zejména v literárních časopisech, z nichž mnohé existují již ze sovětských dob, a mají tak již dlouhou tradici. Zde vycházejí také některé nové, kratší překlady Čapka, zejména jeho publicistiky či korespondence. Jde zejména o časopisy jako moskevská *Inostrannaja literatura*, či petrohradský literární měsíčník *Zvezda*, ad. Knižní produkce o Čapkovi se v současném Rusku soustřeďuje prakticky jen v několika málo nakladatelstvích moskevských (MIK, Inostranka) a petrohradských (Azbuka, Amfora, Globus). Propagaci Čapka se již mnoho let věnuje Společnost bratří Čapků v Petrohradě.

V předchozích kapitolách jsme ukázali, že Čapek byl během sovětského období prezentován především jako antifašistický spisovatel a jeho vydávání zejména ve 30.–40. letech bylo do značné míry podmíněno politickou ideologií. Názory vyslovované tehdejšími kritiky si byly často nápadně podobné. Pozdější interpretace Čapkova díla 60.–70. let byly sice mnohem bohatší a pestřejší, nicméně jeho díla ze 30. let byla (ačkoli zčásti samozřejmě oprávněně) stále prezentována hlavně jako antifašistická a kritizující buržoazní kapitalistickou společnost. V centru pozornosti sovětských kritiků i literárních vědců byla zejména Čapkova sociální fantastika, méně již jeho publicistika či filosofické práce. Tento etablovaný obraz spisovatele přirozeně přetrvává i v současné době.

Nicméně, co se týče zájmu o K. Čapka ze strany ruské odborné veřejnosti, objevují se v současném Rusku pokusy o nové interpretace. Vedle zmíněných pozdních prací Nikolského a Maleviče musíme na tomto místě ještě jednou vzpomenout práci ruské literární vědkyně Je. N. Kovtunové, o níž jsme psali v úvodu této práce. Její monografie *Karel Čapek i social'naja fantastika XX veka* (1998) je dle našeho názoru pro novou ruskou recepci Karla Čapka významná zejména tím, že se velmi komplexně zabývá právě filosofickými otázkami, které si český spisovatel ve svých fantastických dílech kladl. Práce mimo jiné ukazuje, že recepce

⁴⁹ RUBTCOVA, Natalija. *Recepcija dramy Karla Čapeka R.U.R. i jeje fon.* Brno, 2013. Disertační práce. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, s. 216.

Čapkovy tvorby v současném Rusku se děje stále více v kontextu právě fantastické části jeho díla, a především nabízí některé nové možnosti její interpretace a recepcce.

Kovtunová analyzuje různé aspekty vzájemného vztahu Karla Čapka a fantastické literatury, zkoumá roli Čapka v domácí české, ale i světové literatuře včetně té ruské (sovětské), přičemž velkou pozornost věnuje definici toho, co je vlastně fantastická literatura a jak různorodě se projevuje právě ve tvorbě Karla Čapka. Podobně jako sovětsí autoři si autorka všimá mnohých paralel v sociálně-fantastických dílech K. Čapka a H. G. Wellse a přitom formuluje základní motivy a témata děl obou spisovatelů. Čapek se s Wellsem shoduje v nesouhlasu s mnohými stránkami soudobého společenského života, v hodnocení vědeckotechnického pokroku na pozadí pomalejšího vývoje duchovního, uznávají nutnost stavět svět na jiných, mnohem humánnějších principech: *„Podstatné však je, že na počátku otázky o změnách ve společenském zřízení stojí pro oba spisovatele člověk, touha pochopit jeho potřeby a přání.“*⁵⁰

Čapek podle Kovtunové, podobně jako H. G. Wells, vychází z pozorování, že společenská organizace současného světa je zásadně nedokonalá. V dílech obou autorů tak najdeme kritiku politiky bránící nacionalistické zájmy, vědy, ztrácející se v planých teoretických sporech, náboženství, ze kterého zbyla jen soustava rituálů či umění sloužící bezhlavé masové zábavě. Oba spisovatelé dle odbornice *„smutně konstatují, že vývoj společnosti je nebezpečně vychýlen směrem ke zdokonalování průmyslového na úkor sociálního a mravního“*⁵¹. Ačkoli v tomto jsou tedy oba spisovatelé zajedno, nalézt jakýsi pozitivní ideál je u Čapka mnohem těžší než u Wellse, neboť podle Kovtunové (a podobnou skutečnost opět postřehli již sovětsí autoři) je Čapkovo vnímání stavěno na „opačném“, tj. v jeho dílech je poukazováno zejména na nežádoucí procesy a jejich důsledky, což je obecně typické pro umělce satirického zaměření. Jinými slovy, Čapek se zpravidla nezabývá ideálním koncem, ke kterému by mělo lidstvo dospět. Nezajímá ho tolik definitivní ideální podoba světa, jako spíše jistá nezbytná koncepce, jistý mravní základ, který přispěje k vzájemnému porozumění mezi lidmi:

„Dosáhnout takového vzájemného porozumění podle Čapka mohou pomoci staletími vybudované etické principy, představa žijící v každém člověku o jakémsi přísném a vysokém zákoně, který určuje jeho chování. V

⁵⁰KOVTUN, Jelena Nikolajevna. Karel Čapek i social'naja fantastika XX stoletija: učebnoje posobije. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1998. s. 60.

⁵¹ Tamtéž, s. 60.

absolutizaci morálně-etické stránky lidské osobnosti a v roli mravního principu v příběhu byla dlouhou dobu spatřována slabost Čapkovy koncepce, avšak právě zde se tají také její nesporná přitažlivost. Právě „představa o přísném a vysokém zákoně“ mravní odpovědnosti člověka za všechno, co se kolem něj děje, leží v základu čapkovských děl.“⁵²

Jak se na tyto filosofické motivy Čapkovy tvorby dívala sovětská kritika, jsme si již ukázali – byla mu vytýkána přílišná abstrakce, absence konkrétní představy o řešení problémů či nedůvěra v radikální společenské změny. Kovtunová naopak považuje podobné filosofické názory za přednost. Rovněž Čapkovu filosofii o „mnohosti pravd“ Kovtunová nevidí jako ideologický či umělecký nedostatek, tragičnost Čapkových „relativistických“ děl nespatřuje v neschopnosti nalézt jednu pravdu platnou pro všechny. Na Čapkův relativismus se dívá z jiné perspektivy – „slepou uličkou“ není snaha pojmout individuální pravdu každého, byla by jí naopak ambice prosazovat jeden jediný, „správný“ pohled. Zde tedy vidíme poměrně zásadní obrat v odborné kritické recepci Čapkova díla oproti recepci sovětské. Pro ilustraci ocitujeme autorčina slova o postavách ze hry *R.U.R.*:

„Chování hrdinů přirozeně vyplývá ze zvláštnosti jejich psychologie, názorů, chápání života. Proto jsou tyto postavy tak ‚lidské‘. Všechny si zaslouží soucit a jejich názory zasluhují stejnou úctu. Tragismus hry spočívá v tom, že ačkoli má každý z hrdinů svým způsobem pravdu, podíváme-li se na ně zvlášť, nemá pravdu ani jeden. Cestu lidstva do budoucnosti nelze omezit pouze na myšlenku technického pokroku či návratu k přírodě, na zachování starého řádu či vzpouru ve jméno nového. Uplatňování pouze jedné z pravd, jak ukazuje autor, vede lidstvo nevyhnutelně do slepé uličky.“⁵³

Filosofickou koncepci Čapkových satiricko-fantastických děl Kovtunová definuje jako hledání obrazu „opravdového člověka“, tedy jakéhosi ideálu lidství, který lze charakterizovat jako harmonické spojení intelektu, mravnosti a kultury. Smysl života takového člověka spočívá v poznání světa a přírody a v jejím rozumném přetvoření pro potřeby lidstva. Tato činnost odlišuje člověka od ostatních živočichů. Dále jde o člověka tvůrčího a neuzavírajícího se ve

⁵² KOVTUN, Jelena Nikolajevna. *Karel Čapek i social'naja fantastika XX stoletija: učebnoje posobie*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1998, s. 60.

⁵³ Tamtéž, s. 101.

svých egoistických zájmech, osobnost, která si neustále uvědomuje svou přináležitost k lidstvu, je jí cizí jakákoli arogance či sobectví. Z tohoto důvodu nemohou na titul „opravdového člověka“ aspirovat ani ti, kdo se arogantně vymezují vůči davu, kdo si uzurpují nadvládu nad jinými. V popředí Čapkova zájmu je přitom jeho současník a tento ideál „opravdového člověka“ slouží spíše jako kritérium, skrze které svého současníka hodnotí, nejde nutně o konkrétní postavy. V kritických pracích o Čapkovi je tento současník často nazýván „měšťákem“ (*обыватель*) či „malým člověkem“ (*маленький человек*), přičemž poslednímu pojmu jsou přisuzovány různé významy: „od měšťana typu pana Povondry ve *Válce s Mloky* až po chrabrého bojovníka s diktaturou v postavě Galena ze hry *Bílá nemoc*“⁵⁴. Kovtunová dále podotýká, že tento obyčejný, „malý“ člověk není nijak idealizován, naopak jsou na něm demonstrovány všechny malosti jako omezenost, egoismus, zbabělost. Vnější svět jej často nezajímá, avšak jeho nejhorší vlastností je jeho oslabená individualita, jejíž krajností je pak obraz davu. „Malý“ člověk je však, jak si rovněž všímá Kovtunová, také obdařen inherentní schopností tvorby a pocitem sounáležitosti s ostatními lidmi, který ho v kritických momentech podněcuje k rozhodným krokům. Právě toto plastické rozkrytí silných a slabých stránek „malého člověka“ považuje Kovtunová za nespornou zásluhu Čapka jako spisovatele. Jeho hrdinové mají přes všechny své nedostatky také své kouzlo, a dle autorky tak mohou vždy počítat se sympatiemi čtenářů.

V závěru své monografie Kovtunová také dělá příslovečnou tečku za polemikami o Čapkově pesimismu: „Nyní je již jasné, že vytvoření antiutopického modelu vůbec neznamená patologickou nedůvěru autora ve světlé perspektivy. Antiutopie jsou nyní vnímány jako apel k lidskému rozumu, jako snaha změnit dnešní svět, aby bylo možné změnit také zítřek. Funkce varování je ve stejné míře vlastní všem dílům, jež můžeme přiřadit k antiutopické tradici.“⁵⁵

⁵⁴ KOVTUN, Jelena Nikolajevna. *Karel Čapek i social'naja fantastika XX stoletija: učebnoje posobiye*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1998, s. 62.

⁵⁵ Tamtéž, s. 122.

3 *Válka s Mloky* v ruském kulturním kontextu

První zmínku o Čapkově antifašistickém románu v SSSR můžeme ve skutečnosti nalézt ještě před samotným vznikem ruského překladu. V roce 1937 totiž vychází kolektivní sborník s názvem *Deň mira*, jehož sestaviteli jsou sovětský spisovatel Maxim Gorkij a spisovatel a novinář Michail Kolcov. Tento sborník mj. obsahuje unikátní kolekci příspěvků světových spisovatelů (ale také novinářů, politiků i představitelů nejrozličnějších jiných profesí), ve kterých jejich autoři popisují, jak vypadal jejich jeden den. Datum tohoto dne bylo editory stanoveno na 27. září 1935. Tohoto mezinárodního projektu se zúčastnil také Karel Čapek a sestavitelům připravovaného sborníku poslal krátký článek s názvem *Ničego novogo* (*Nic nového* – je pravděpodobné, že článek byl pro potřeby sborníku přeložen do ruštiny, avšak překladatel není uveden; pro potřeby této práce tedy překládáme zpět do češtiny), ve kterém píše: „*Dnes jsem dokončil poslední kapitolu svého utopického románu. Hrdinou této kapitoly je nacionalismus. Děj je docela jednoduchý: zkáza světa a lidí. Je to odporná kapitola, založená pouze na logice. Ano, musí to takto skončit: žádná kosmická katastrofa, ale jenom samé státní, mocenské, hospodářské a jiné důvody – proti tomu se nedá nic dělat.* A dále: „*Satira je to nejhorší, co může člověk lidem říci. Nejde o to je obviňovat, nýbrž pouze dělat závěry z aktuální skutečnosti a myšlení.*“⁵⁶

První překlad *Války s Mloky* do ruského jazyka vyšel již dva roky po prvním českém knižním vydání z roku 1936, tedy v roce 1938, v březnovém čísle 2-3 sovětského literárního časopisu *Internacional'naja literatura*, který se zaměřoval na literární a kulturní dění v zahraničí a pravidelně zveřejňoval nové překlady proslulých i začínajících světových spisovatelů. Záhy poté vyšla *Válka s Mloky* v samostatném knižním vydání v moskevském nakladatelství Žurngazob'jedenenije. Autorem překladu byl již zmiňovaný bohemista a překladatel Alexandr Sammuilovič Gurovič. Od roku 1938 až do dnešního dne se tento překlad dočkal nejméně 30 různých ruskojazyčných knižních vydání, podle jeho textu vznikaly také audioknihy a všechny následující práce o tomto románu se odkazují právě na tento překlad. Dalo by se tedy jistě říci, že se do jisté míry stal „klasickým“, a navzdory existujícímu novému překladu jej nakladatelé vydávají znovu a znovu. Jeho původní text se ovšem v průběhu doby měnil, jak ukážeme v následujících kapitolách.

⁵⁶ ČAPEK, Karel. Ničego novogo. In: *Den' mira*. Moskva: Žurnal'no-gazetnoje ob'jedenenije, 1937. s. 486.

3.1 Recepce *Války s Mloky* v sovětském a ruském tisku

Vydání ruského překladu *Války s Mloky* v roce 1938 znamenalo nový nárůst zájmu sovětských nakladatelů i čtenářů o Čapkovo dílo. Důvodem je nepochybně jasný antifašistický apel díla. V podstatě všechny ohlasy sovětské kritiky kladou na Čapkův antifašismus zásadní důraz a oceňují jej. Prakticky všichni autoři 30.–50. let zároveň dílu vytýkají pesimistický a pochmurný závěr a vyjadřují zklamání z toho, že se v Čapkově satirickém díle neobjevují pozitivní zmínky o světovém hnutí antifašistických socialistických a komunistických sil. Prakticky vůbec se však časopisecké recenze nezmiňují o kvalitách ruského převodu.

Jak jsme již zmiňovali, první překlad *Války s Mloky* vyšel na stránkách březnového čísla 2-3 sovětského literárního časopisu *Internacional'naja literatura*. Zastavme se nyní u tohoto periodika podrobněji. Tento literárně-kulturní měsíčník měl ve 30. a 40. letech minulého století, kdy vycházel (1933-1943), naprosto zásadní roli ve vydávání zahraniční umělecké literatury. Již jsme zmiňovali, že zahraniční literatuře věnovaly sovětské cenzurní orgány mimořádnou pozornost. Ruský historik A. Bljum přitom konstatuje, že časopis *Internacional'naja literatura* byl podrobován hned trojí cenzuře, tedy především preventivní cenzuře již zmiňovaného *Glavlitu*, ústředního cenzurního orgánu. Dále byl, stejně jako všechny ostatní tzv. „tlusté“ literární časopisy, pod kontrolou „ideologických oddělení“ Ústředního výboru Komunistické strany SSSR a k nim se navíc přidávala specifická cenzura Kominterny, jejíž vedení (v řadě případů generální tajemníci národních komunistických stran) se ve 30. letech nacházelo v Moskvě.⁵⁷ Právě Kominternu podle A. Bljuma zasílala redakcím pokyny, a dokonce seznamy spisovatelů z různých zemí, jejichž díla si zasluhovala, či naopak nezasluhovala překlad do ruštiny a jejich otištění na stránkách časopisů, a to samozřejmě v závislosti na jejich politické orientaci a sympatiích či antipatiích k Sovětskému svazu.⁵⁸ Avšak nehledě na velmi tuhou cenzuru a ideologickou kontrolu daného období, redaktorům časopisu se podařilo na jeho stránky prosadit i taková jména jako T. Mann, G. Orwell, E. Hemingway, F. García Lorca, nebo právě Karel Čapek. Časopis byl nicméně v roce 1943 zrušen,⁵⁹ a jeho úlohu tak přejal až v roce

⁵⁷ BLJUM, A. V. „*Internacional'naja literatura*“: podcenzurnoje prošloje. In: Inostrannaja literatura [online]. Moskva, 2005, 2005, (10) [cit. 2019-05-16]. ISSN 0130-6545. Dostupné z: <http://magazines.russ.ru/inostran/2005/10/bl21.html>

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Viz např. Dokument č. 384: Postanovlenije Politbjuro o žurnale „*Internacional'naja literatura*“. 18. 2. 1943. Archiv Aleksandra N. Jakovleva [online] [cit. 2019-05-16]. Dostupné z: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1016036>

1955 založený časopis *Inostrannaja literatura*, jenž vychází dodnes a jehož redakce se považuje za přímého nástupce populárního sovětského časopisu.⁶⁰

Vraťme se nyní k překladu *Války s Mloky*, otištěnému právě v tomto časopise. Jeho text je uveden redakční předmluvou, která do značné míry předznamenává pozdější recepci díla v literárním tisku a zároveň dává sovětskému čtenáři „návod“, jak román interpretovat. Zmiňujeme ji na tomto místě, protože je vlastně prvním metatextem o tomto románu publikovaným v tisku, a zároveň obsahuje myšlenky, jež zcela zásadním způsobem ovlivnily pozdější recepci díla ze strany dalších recenzentů, jak dále uvidíme. Z tohoto důvodu si ji rozebereme podrobněji. Čapek je v ní uveden jako jeden z nejznámějších současných spisovatelů Československa, který se svou beletristikou a publicistikou zastává demokracie a míru. Chváleno je Čapkovo vynikající umění satiry zesměšňující nejrůznější stránky „buržoazní civilizace“ – „její mravy, standardní maloměstácké myšlení, banalita a vulgárnost módy, kruté vykořisťování, ubohou neplodnost vědy, pokrytectví výchovy a náboženství, průmyslníky i současné kořistnické koncerny“⁶¹. Autoři (autor předmluvy není výslovně uveden, předmluva vystupuje jako dílo celé redakce, pravděpodobně nicméně je, že předmluvu psal sám překladatel A. S. Gurovič) si všímají vývoje, kterým se ubírají Mloci, kteří jsou na začátku představeni jako vykořisťovaná zvířata hodná soucitu, postupně však od lidí přejímají ty rysy současnosti, které Čapek považuje za nejnižší a nejzloúbojnější, stávají se „duchem“ současné civilizace, „duchem čistého množství“, odlidštěné, standardizované techniky. Mločí civilizace sice zaznamenává technický pokrok, avšak na úkor kultury a všeho lidského. Mloci tak pro Čapka reprezentují princip antilidskosti v současné civilizaci. Redaktoři vyjadřují názor, že podobná nedůvěra v technický pokrok je vlastní mnoha západním „buržoazním“ spisovatelům. Tato kritika však podle nich míří na nesprávnou adresu, neboť západní inteligence píše o současné civilizaci a technice obecně, ačkoli podle autorů předmluvy se tato odlidštěnost týká právě buržoazní společnosti.⁶² Za nejvýraznější považuje redakce časopisu poslední, veskrze politickou část románu, ve které dochází k válce mezi mločí a lidskou civilizací. Mloci se zde stávají ztělesněním fašistické agrese, „barbarské fašistické ofenzivy“. „*Výsměšně a s velkou zlostí ukazuje Čapek ubohou roli buržoazně-demokratických států, které nejsou dostatečně rozhodné, aby skutečně čelily agresorovi, komedii nevměšování, plané konference a jednání, pokusy domluvit se s agresorem, i když už pohlcuje jednu zemi za druhou. Poslední kapitola románu,*

⁶⁰ Viz oficiální internetové stránky časopisu: *Žurnal „Inostrannaja literatura“: glavnaja*. *Žurnal „Inostrannaja literatura“* [online]. Moskva, ©2014 [cit. 2019-05-17]. Dostupné z: <http://inostranka.ru/>

⁶¹ Ot redakcii. *Internacional'naja literatura*. Moskva: *Žurnal'no-gazetnoje ob'jedinenije*, 1938, 4.(2-3). s. 71.

⁶² Tamtéž.

*kde obyčejný obyvatel Československa nečekaně zpozoruje černou postavu Mloka, nyní již bezprostředně ohrožující jeho poklidnou existenci, vyznívá mimořádně naléhavě.*⁶³ Konec románu je hodnocen jako pesimistický a za hlavní ideový nedostatek románu označují autoři to, že Čapek ve svém díle vylíčil jakousi „abstrahovanou“, „čistě buržoazní“ civilizaci a zcela pomíjí SSSR, revoluční hnutí pracujících na Západě i antifašistické hnutí a neukazuje žádné síly schopné bojovat proti fašistické agresi. Vzápětí sice uznávají, že spisovatelovým záměrem bylo sdělit jisté varování a sám autor se v epilogu snaží dobrat řešení situace, avšak sám přiznává, že žádné prostředky spásy nezná. Toto je označeno za hlavní slabost románu. V závěru předmluvy ještě více posiluje preskriptivní tón celého textu a závěr je vlastně dořečen za autora: „*Pro sovětského čtenáře jsou cesty lidstva naprosto jasné. My vidíme ony síly, jež jsou schopné čelit fašistické agresi a také jí čelí. Jsou to síly mezinárodní třídy pracujících, síly světové antifašistické fronty, síly demokracie a, konečně, mocná síla Sovětského svazu. Tyto síly jsou zárukou toho, že svět nebude zničen invazí ‚Mloků‘ a že v důsledku rozhodujících bojů mezi pokrokovým lidstvem a antilidským barbarským fašismem nebude zničena veškerá lidská společnost, nýbrž pouze ta buržoazní civilizace, kterou Čapek ve svém utopickém románu tak zřetelně zesměšnil.*“⁶⁴

Jak je i z těchto úryvků zřejmé, předmluva má výrazně ideologický charakter a hodnocení románu je silně politické, zároveň je evidentní, že Čapkovo antifašistické varování, obsažené v románu, působilo v době svého vzniku velmi aktuálně, naléhavě.

Redakční rada časopisu *Internacional'naja literatura* poslala samotnému Karlu Čapkovi dopis, ze kterého se dozvídáme, že českému spisovateli byl zaslán exemplář čísla s prvním ruským překladem románu. Část znění dopisu cituje O. Malevič v předmluvě k samostatnému vydání *Války s Mloky* z roku 1985. Redakční rada tohoto periodika Čapkovi napsala:

„Vážený pane Čapku,

posíláme Vám číslo 2–3 ruského časopisu Internacional'naja literatura, ve kterém jsme vydali Váš román Válka s Mloky. Jsme přesvědčeni, že román vyvolá velký ohlas v našem tisku a velmi rádi Vám zašleme recenze, které budou vydány – pokud Vás zajímají (...).“⁶⁵

⁶³ Tamtéž, s. 71-72.

⁶⁴ Tamtéž, s. 72.

⁶⁵ Centrální státní archiv literatury a umění (CGALI), archivní fond 1397, soubor 1, archivní jednotka 780. Citováno podle: MALEVIČ, O. M. Ljudi i salamandry. ČAPEK, Karel. *Vojna s salamandrami*. Moskva: Kniga, 1985, s. 37.

Sovětská literární kritika skutečně na Čapkův román reagovala s poměrně velkým zájmem. Ihned si povšimla antifašistického a antimilitantního zaměření díla, jistou nespokojenost však vyvolával pesimisticky vyznívající epilog. V této souvislosti můžeme zmínit například literárněkritický článek sovětského spisovatele Andreje Platonova *O „likvidaci“ čelovečestva*, otištěný v červencovém čísle sovětského literárního měsíčníku *Literaturnyj kritik* z roku 1938. Tento článek je zároveň nejstarším ohlasem na *Válku s Mloky* v tisku, který se nám podařilo dohledat a prostudovat.

Platonov zde oceňuje satirický talent českého spisovatele a jeho důmyslnou kritiku dobové západní kapitalistické společnosti, avšak kritizuje Čapka za jeho pesimistický náhled na historii a rozvoj lidstva. Západní moderní literatuře obecně (v článku mluví také např. o Joycovi, Proustovi a Célinovi) vyčítá orientaci na likvidaci lidstva a poetiku zániku a smrti. Tyto prvky nachází Platonov rovněž v Čapkově románu a píše, že je „*smutné pozorovat v lidech, jejichž vědomá činnost je zasvěcena boji s fašismem, skryté, možná pro ně samotné nezřetelné prvky reakce*“.⁶⁶ Reakcí zde má na mysli teze o nevyhnutelnosti zániku civilizací od německého filosofa Oswalda Spenglera, o jehož myšlenky se mj. také opíraly tehdejší fašistické ideologie v Evropě, včetně nacistické. Čapek podle Platonova ve svém románu staví duchovní kulturu či tvořivost proti lidské práci, spojené s využíváním techniky a od techniky již neoddělitelné, když naznačuje, že rozvoj techniky a průmyslu může vést ke konci lidské kultury a civilizace. Technika je podle Platonova „*příznakem nadšené lidské práce a leží na počátku veškeré kultury, nikoli na jejím konci*“⁶⁷. Jako alternativu k „západním“ apokalyptickým vizím o likvidaci lidstva nabízí Platonov revoluční boj a sovětskou společnost. Pozdější sovětsí badatelé a kritici nicméně vstupují s Platonovým článkem do polemiky a upozorňují na to, že Platonov ve své kritice nedocenil varovné poselství díla. Například O. Malevič ve své kriticko-biografické monografii o Karlu Čapkovi píše:

„Spisovatel byl i zde dalek toho, aby z něčeho obviňoval techniku samu o sobě. Neměli bychom opakovat chyby naší kritiky 30. let (včetně chyb takového talentovaného člověka jako Andrej Platonov) a naivně ‚poučovat‘ Čapka v tomto ohledu. Čapek také nebyl žádným pesimistou a nepovažoval proces ‚omločování‘ (осаламандривания) za nezvratný. Vyzýval však

⁶⁶ PLATONOV, Andrej. O „likvidaci“ čelovečestva. *Literaturnyj kritik*. Moskva, 1938, (č. 7). Citováno podle: PLATONOV, A. Masterskaja. Moskva: Sovetskaja Rossija, 1977. Dostupné online: <http://imwerden.de/cat/modules.php?name=books&pa=showbook&pid=911>, s. 16.

⁶⁷ PLATONOV, Andrej. O „likvidaci“ čelovečestva. *Literaturnyj kritik*. Moskva, 1938, (č. 7). Citováno podle: PLATONOV, A. Masterskaja. Moskva: Sovetskaja Rossija, 1977. Dostupné online: <http://imwerden.de/cat/modules.php?name=books&pa=showbook&pid=911>, s. 18.

k vědomému úsilí, jež by odvrátilo nebezpečné tendence, které objektivně existují.“⁶⁸

Jiný literární kritik, R. Alexandrov, publikoval recenzi na Čapkův román v zářijovém, devátém čísle leningradského literárního měsíčníku *Literaturnyj sovremennik* v roce 1938 v rubrice *Zametki o knigach*, věnované knižním novinkám. Recenze Alexandrova vyznívá ve srovnání s výše uvedenou recenzí A. Platonova o poznání pozitivněji, avšak vychází z podobných ideologických hledisek. Její autor začíná výčtem uměleckých kvalit Čapkova literárního díla a oceňuje mistrovství, s jakým československý spisovatel snoubí vědecko-fantastickou zápletku s ostrou satirou na soudobou kapitalistickou společnost. Srovnává Čapkovu vědeckou fantastiku s estetikou anglického spisovatele H. G. Wellse, nicméně zdůrazňuje, že Čapek ji v žádném případě neimituje, nýbrž jde vlastní tvůrčí cestou, a dokonce ještě dál, neboť fantastický prvek díla „*nepodřizuje svévolným sociálním utopiím, tak jako autor Stroje času a Věcí budoucích, nýbrž nemilosrdné satirické analýze rozkládajícího se kapitalistického světa*“⁶⁹.

I v této recenzi ovšem nacházíme kritiku Čapkova údajného pesimismu. Tato kritika míří, stejně jako kritika Platonova, na politický rozměr románu. Za jeho přednost Alexandrov označuje jasný antifašistický apel a politickou satiru širokého, planetárního rozsahu, nicméně vytýká Čapkovi, že zcela pomíjí boj lidových mas proti fašismu a ignoruje „třídní boj proletariátu za budoucnost lidstva“. Autor zakončuje recenzi v tehdy obvyklé politicko-ideologické rovině:

„Jestliže v 19. století mohli geniální spisovatelé jako Byron, Gogol, Ščedrin v řadě děl zobrazovat pouze temné stránky skutečnosti, pak v dnešní době, kdy aktivita světové pracující třídy neobyčejně vzrostla a celý svět se rozštěpil na dva zcela opačné systémy, kapitalistický a socialistický, máme právo očekávat od spisovatele nejen kritiku starého světa, ale i konkrétní historické perspektivy. Absence revoluční perspektivy v dnešní době nevyhnutelně omezuje kritický realismus umělce. Čapkova satira by byla

⁶⁸ MALEVIČ, O. Karel Čapek: kritiko-biografičeskij očerk. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1968. s. 156 .

⁶⁹ ALEKSANDROV, R. *Vojna s salamandrami*. In: *Literaturnyj sovremennik*. Leningrad: Chudožestvennaja literatura, 1938 (č. 9). s. 212-214.

ještě hlubší a zářivější, kdyby ji dokázal konfrontovat nejen se svým vlastním postojem, nýbrž s vůlí mnohamilionových pracujících mas.“⁷⁰

Relativně mnoho ohlasů na *Válku s Mloky* vzniklo také po vydání již zmiňovaného výboru z roku 1947. N. Vengrov již v roce 1948 označuje *Válku s Mloky* za dobře známou sovětskému čtenáři a zdůrazňuje její údajně stále aktuální satirické vyobrazení „protikladů, jimiž mezinárodní dravci trýzní svět, [zobrazení] patologické touhy po zisku, hloupého pokrytectví a cynických lží dolarové diplomacie.“⁷¹ Dle tohoto autora bylo Čapkovo dílo postupně stále více antikapitalisticky zaměřeno, a jak se český spisovatel postupně zbavoval buržoazních iluzí, měnil se také jeho způsob psaní: „Laskavý humor přenechával místo nespokojenému opovržení, znechucený odpor a nenávisť postupem let přerůstali v nefalšovaný hněv.“⁷²

Podobně silné výrazy volí ve své recenzi i R. Zevinová:

*„Válka s Mloky je nepochybně nejvýznačnější Čapkovo dílo. Tato satira na kapitalistickou společnost připomíná některými svými rysy Swifta. Pod pomalým a poklidným tónem se skrývá opravdová nenávisť. Ne náhodou se i dnes Válka s Mloky čte jako vysoce aktuální kniha.“*⁷³ (...) *„Zahnívající a rozkládající se kapitalistický svět, kde člověk bojuje proti člověku, zde byl prostřednictvím Čapka nemilosrdně odhalen.“*⁷⁴

Zevinová opět vytýká Čapkovým antiutopiím, včetně *Války s Mloky*, jednostrannost a bezperspektivnost, ignoraci progresivních sil socialistického tábora, kterou přičítá na vrub Čapkově relativistické filosofii, nicméně upozorňuje na přesvědčivý autorský hlas, vyzývající k odporu proti Mlokům, proti fašismu.

A. Mackin ve své časopisecké kritice pro *Ogoňok* označuje *Válku s Mloky* za důležitý dokument politických dějin Evropy třicátých let a konstatuje:

„Ve Válce s Mloky Čapek rezolutně vystupuje proti civilizaci divocha s břitvou a fotoaparátem, proti nenáviděnému a všeničícímu automatismu,

⁷⁰ ALEKSANDROV, R. *Vojna s salamandrami*. In: Literaturnyj sovremennik. Leningrad: Chudožestvennaja literatura, 1938 (č. 9). s. 214.

⁷¹ VENGROV, N. *Včera i segodnja*. In: Novyj mir. Moskva: Izvestija sovetov deputatov trudjaščichsja SSSR, 1948, 24(no. 5), s. 306-307.

⁷² Tamtéž, s. 307.

⁷³ ZEVINA, R. *Izbrannij Karel Čapek*. In: Zvezda. Leningrad: Sojuz sovetskych pisatelej SSSR, 1948, no. 8, s. 210.

⁷⁴ Tamtéž, s. 211.

který s sebou přinášela fašistická agrese. V odmítání ideologie Mloka – Čapkem vymyšleného fantastického stvoření – se nenechá ničím zastavit. Avšak tento odmítavý patos pouze odhaluje obavu spisovatele o osud kultury, o ty ušlechtilé ideály bratrství a závazku, které v průběhu věků nedokázaly zničit ani ohnivé hranice inkvizice, ani brutální policejní represe reakce, a proti kterým agresivně zaútočil fašismus. “⁷⁵

Vidíme tedy, že kritiky a recenze 30.–40. let mají mnoho společných rysů a velmi často opakují závěry, obsažené již v redakční předmluvě k prvnímu časopiseckému vydání Čapkova fantastického románu (tedy výrazná konkretizace a politizace obsahu díla: kritika kapitalismu a buržoazie, pesimistický závěr a neschopnost či neochota autora „prohlédnout“ a najít východisko ze společenských problémů v praxi, chvála antifašistického a bojovného apelu). Některé z těchto názorů (ať už pozitivních, či negativních) se budou opakovat i v pozdějších odborných pracích sovětských literárních vědců, avšak jiné budou naopak rozporovány či korigovány, jak ukážeme.

O popularitě Čapkova satirického románu svědčí dle našeho názoru, kromě množství ohlasů i knižních vydání, také experimentální tříaktová opera, která byla v Sovětském svazu na motivy románu složena. Jejím autorem je známý sovětský skladatel V. A. Uspenskij, mimochodem žák Dmitrije Šostakoviče, který se také o operě pozitivně vyjádřil v sovětském tisku.⁷⁶ Pamfletickou operu, jak byla v tisku často uváděna, režírovala začínající Irina Tajmanovová a premiéra představení se konala v Baškirském divadle opery a baletu v Ufě 9.5. 1968. V roce 1986 byl pořízen také její televizní záznam s úvodním slovem samotné režisérky.⁷⁷

V současném ruském tisku již *Válka s Mloky* valný zájem nebudí. Ohlasy na *Válku s Mloky* jsou spíše sporadické, nicméně objevují se i v nových ruskojazyčných elektronických médiích, na sociálních sítích a webech. Jakkoli není možné na základě několika (byť poměrně četných) nalezených zmínek dělat obecné závěry o nové recepci románu či jeho čtenosti, považujeme za zajímavé alespoň zmínit některé názory, které nenajdeme ve starších sovětských kritikách, neboť i ohlasy novinářů, kteří nejsou literárními kritiky, či laických čtenářů svědčí o tom, že dílo nadále žije a v novém dobovém kontextu nabývá nových výkladů.

⁷⁵ MACKIN, A. *Izbrannyj Čapek*. In: Ogonek. Moskva: Izdatel'stvo Pravda, 1948, 26(no. 17), s. 32.

⁷⁶ NIKOL'SKIJ, S. V. Karel Čapek v Sovetském sojuze. In: Karel Čapek: bibliografie díla a literatury o životě a díle, publikace v Československu a v Sovětském svazu: ve 4 svazcích. Moskva: Vsesvazová státní knihovna zahraniční literatury, 1991. Svazek 1. ISBN 80-7050-124-3, s. 16.

⁷⁷ Možno zhlédnout online např. zde: <https://www.youtube.com/watch?v=boUvIBPUV00> [cit. 2019-04-27].

Na webu literárního týdeníku *Literaturnaja Rossija* byl přetištěn článek A. Indrikova, který připomíná Čapkova antiutopická díla, zejména pak *Válku s Mloky*, kterou vnímá jako stále aktuální dílo pro současné generace, žijící v době mediálně přesycené, v době zkratkovitosti a povrchnosti masového tisku a reklamy. „*Aktuálnost románu dnes netkví pouze v tom, že současný „novinový“ způsob myšlení, popsany Čapkem, je pevně zakořeněn v dnešní společnosti a vytlačuje z její historické paměti veškerou kulturní zkušenost, jíž lidstvo nabylo. Čapek ukazuje, že nový život v zajetí novinových titulků snižuje člověka na úroveň ještěrky – novinový styl je totiž schopný pochytit i takový Mlok.*“⁷⁸ Knižní kulturu, jež je zárukou trvání lidské civilizace a protikladem k nekulturní, „mločí“ civilizaci, dává autor zároveň do souvislosti s civilizací slovanskou, která je dle jeho názoru na knižní tradici postavena. Tato knižní kultura v románu čelí útoku „mločí“ civilizace, charakterizované svým masovým, „novinovým“ myšlením, úryvkovitostí, povrchností a militarismem. Jistou poslední baštou, vzdorující před mločí invazí, jsou právě slovanské Čechy, jejichž role v zachování evropské civilizace Čapka v románu údajně zajímala. Čechy jsou zároveň poslední baštou zachované slovanské kultury a současně také místem, kde se stala strategická chyba, jež vedla k rozšíření Mloků mezi lidi.

*„Tímto způsobem se Čapkův scénář obrací nejen do budoucnosti, ale také do minulosti. Čechy zde představují ekumenu slovanské kultury, již od ještěří agrese odděluje její morální nároky, stejně jako je její území odděleno vzdáleností od světového oceánu. Čapek spojuje kulturu slovanských národů s morálně-etickými výdobytky celé lidské civilizace, a tudíž i odpovědností za člověka jako nejvyšší Boží stvoření. Ale právě dočasnost tohoto zachovalého stavu Čapek obzvlášť zdůrazňuje a snaží se přitom skrze slovanský svět probudit síly veškerého lidstva a uspořádat je v prostoru knižního slova.“*⁷⁹

Jako další příklad neobvyklých současných interpretací románu můžeme uvést politickou esej Vitalije Rajevského z časopisu sovětských emigrantů vycházejícího ve Spojených státech amerických *Slovo/Word*, která nese název *Válka s Mloky neboli fašismus dnes*, ve které autor nabízí velmi svéráznou reinterpetaci Čapkova antifašistického románu, v rámci níž přenáší

⁷⁸ INDRIKOV, Aleksej. *Absolut Karela Čapeka*. In: *Literaturnaja Rossija* [online]. 2009, 23. 02. 2015, (5) [cit. 2019-04-27]. Dostupné z: <https://litrossia.ru/item/3302-oldarchive/>.

⁷⁹ INDRIKOV, Aleksej. *Absolut Karela Čapeka*. In: *Literaturnaja Rossija* [online]. 2009, 23. 02. 2015, (5) [cit. 2019-04-27]. Dostupné z: <https://litrossia.ru/item/3302-oldarchive/>.

Čapkův konflikt lidstva a mločí civilizace na rovinu současného konfliktu západní civilizace s islámským terorismem.⁸⁰

Ukrajinský politický komentátor Sergej Ilčenko ve své politické eseji pro ruskojazyčný web DsNews (patřící ukrajinskému ruskojazyčnému hospodářskému týdeníku *Delovaja stolica*) zase sleduje paralely románu o Mlocích s politickými vztahy Západu a Ruska v historických souvislostech až do dnešní doby, přičemž připodobňuje politicko-ekonomické vazby a vztah Ruska k Západu k těm vazbám, jaké mají k západním zemím románoví Mloci.⁸¹

Čapek v současnosti zůstává relativně známým jménem hlavně pro fanoušky naučně-fantastické literatury. Například na webu asi největší ruské platformy pro fanoušky fantastické literatury *Laboratorija fantastiki* má téměř každá jeho kniha desítky až stovky hodnocení od uživatelů.⁸² Jak ovšem ve svých nejnovějších pracích potvrzuje O. Malevič, I. Rubtcovová i překladatel *Války s Mloky* A. Bobrakov-Timoškin v našem rozhovoru (viz Příloha), Čapkovo jméno zůstává známé spíše omezené skupině současných ruských čtenářů.

⁸⁰ RAJEVSKIJ, Vitalij. Vojna s salamandrami, ili fašizm segodnja. In: Slovo/Word. Moskva, 2011 (číslo 72). [cit. 2019-04-27]. Dostupné online: <http://magazines.russ.ru/slovo/2011/72/ra7.html>.

⁸¹ IL'ČENKO, Sergej. Roman s salamandrami: otnošenija Zapada s Rossiej strojatsja na scheme, opisannoj Čapekom 80 let nazad. In: DsNews [online]. Kyjev: Privatne akcionerne tovarystvo "Kartel", 2017, 25. 05. 2017 [cit. 2019-04-27]. Dostupné z: http://www.dsnews.ua/vlast_deneg/roman-s-salamandrami-otnosheniya-zapada-s-rossiey-stroyatsya-23052017220000

⁸² *Laboratorija fantastiki* [online databáze]. Moskva: FantLab, ©2005-2019. [online, cit. 2019-06-08]. Dostupné z: <https://bit.ly/2Z8DyaS>

3.2 *Válka s Mloky* v ruských odborných pracích, a předmluvách

Ohlasy na Čapkův satiricko-fantastický román v sovětském literárně-uměleckém tisku v této kapitole rozšíříme o jeho obraz v dobové odborné literatuře a také v doslovecích a předmluvách, kterými byla od samého počátku vydání *Války s Mloky* v SSSR a později v Rusku doprovázena. Základní otázkou, kterou se zde pokusíme zodpovědět, je to, jak a nakolik odlišně ruští autoři román a jeho témata interpretují v sovětském a postsovětském období. V odborné recepci budeme zvláštní pozornost věnovat obrazům Mloků a postavy pana Povondry, které díky své mnohoznačnosti a vývoji v průběhu románu slibují nejrozmanitější možnosti výkladu.

Nejstarší knižní předmluvou je krátká redakční předmluva k prvnímu knižnímu vydání *Války s Mloky* z roku 1938. Celý tón textu se nijak zásadně neliší od redakční předmluvy v časopise *Internacional'naja literatura*, kterou jsme představili v předcházející kapitole, závěr má však snad ještě bojovnější a odhodlanější tón:

„My víme, že státy, které si přejí mír, jsou dostatečně silné, aby se postavily na odpor proti jakémukoli agresorovi v rámci kolektivní bezpečnosti. Avšak pokud jejich politika podněcování a ústupků rozpoutá fašistickou agresi a světovou válku, pak to pouze urychlí pád fašismu a celého kapitalistického zřízení. A po tomto za každých podmínek nevyhnutelném pádu svět již nebude ‚téměř stejný jako dřív‘, nýbrž se vydá na novou, svobodnou a světlou cestu, po které vítězně kráčí naše země.“⁸³

Prvním poválečným vydáním *Války s Mloky* je vydání výboru z Čapkovy prózy z roku 1947, které obsahuje předmluvu podepsanou A. S. Gurovičem. Předmluva ovšem prakticky reprodukuje již zmíněný Gurovičův nekrolog z časopisu *Internacional'naja literatura* a žádný nový pohled či reinterpretaci Čapkovy tvorby oproti článkům z 30. let nepřináší.

Další vydání románu vyšlo v rámci v úvodu již zmíněného výboru z roku 1950. Sovětští autoři zpravidla vidí *Válku s Mloky* jako překonání Čapkovy myšlenkové krize konce 20. let a oceňována pro aktivní a konkrétní pozici k soudobým společensko-politickým problémům kapitalistické Evropy. Již jsme psali, že po převzetí moci nacisty v Německu v roce 1933 je Čapek stále více aktivní v boji proti fašismu, který považuje za nebezpečný a cítí potřebu svět varovat. Tato potřeba zároveň podle sovětských autorů ukázala českému spisovateli cestu z pasti „tragické objektivity“, která se ukázala jako nevhodná k řešení palčivých otázek spisovatelovy současnosti. Německý fašismus je podle nich odražen v obraze Mloků. Obrazem

⁸³ ČАРЕК, Карел а А. ГУРОВИЧ. *Война с саламандрами*. Москва: Жургазоб'јединеније, 1938. s. 6 .

Mloků v románu se zabývají všichni pováleční sovětské badatelé. Pokusíme se nyní jejich závěry shrnout.

Mloci se v románu mění ze sensační novinky a následně vykořisťovaných obětí na bezvýraznou, odlidštěnou masu ohrožující celé lidstvo. Vykořisťování Mloků a obchodování s nimi je často srovnáváno s vykořisťováním lidí a obchodem s otroky („*Dějiny ,ochočování‘ Mloků je satirou na kolonizaci Orientu s jeho levnou pracovní silou. Hony na Mloky, jejich převoz a obchodování s nimi ukazuje zacházení ,civilizovaných‘ kolonizátorů s barevnými národy Orientu.*“⁸⁴)

Zejména ve druhé knize románu si však sovětské autoři všímají také toho, že do obrazu Mloků vtiskl Čapek rovněž všechny typické vlastnosti měšťanstva, standardizovaného, individuality zbaveného člověka, povrchního spotřebitele, a tyto vlastnosti s groteskní trefností paroduje. Zpočátku jsou tedy Mloci vnímáni spíše jako oběti kořistnického kapitálu či prostředek satirické kritiky „buržoazní“ společnosti, avšak ve třetí knize románu se stávají symbolem fašismu. Podle sovětských autorů tímto Čapek ukazuje, že fašismus je důsledkem kapitalismu a jeho politického imperialismu: „*Spisovatel rozkrývá nejen přímou politickou a ekonomickou souvislost fašismu se zájmy monopolistického kapitálu, ale také duchovní příbuznost současné buržoazní společnosti a nacistického barbarství*“⁸⁵. Válka obou civilizací je potom nahlížena jako důkaz nesmiřitelnosti mločí civilizace (fašismu) a lidstva: „*Válka Mloků s lidmi je symbolickým označením nesmiřitelnosti fašismu a principu lidství. Čapek píše, že mloci (čti fašisté) nepotřebují filosofii, umění, nevědí, co je to fantazie, humor, sny, hra. (...) Čapek chápe, že fašismus je vyústěním kapitalismu.*“⁸⁶ Všichni sovětské autoři si všímají myšlenkové spřízněnosti románu s hrou R.U.R., kdy jako protipól k lidem sloužili roboti, nyní jejich roli antilidského soupeře hrají Mloci (např. Malevič: 1968, s. 152; Nikolskij: 1978, s. 243). Za příčinu „robotizace“ a militarizace Mloků je zpravidla označována unifikující tendence buržoazní civilizace s jejím ohlupujícím bulvárním tiskem a zábavním průmyslem nebo nápodoba bezduché, utilitární a expanzivní lidské společnosti (Malevič: 1968, s. 107; Nikolskij: 1978, s. 244). Tyto aspekty ještě více do hloubky rozpracuje Kovtunová (1998), jak si ukážeme dále.

⁸⁴ (Autor zde používá pojem *Восток*, tedy *Východ* či *Orient* jako významový protiklad k pojmu *Зáпад* a na mysli má zřejmě obchodování s africkými otroky, pojem tedy nelze chápat geograficky – pozn. a překlad P. F.) NIKOL'SKIJ, S. V. Karel Čapek. In: *Izbrannoje: Anglijskije pis'ma, Vojna s salamandrami, Belaja bolezň, Mat'.* Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo chudožestvennoj literatury, 1950, s. 10.

⁸⁵ MALEVIČ, Oleg Michajlovič. *Karel Čapek: kritiko-biografičeskij očerk.* Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1968, s. 152.

⁸⁶ NIKOL'SKIJ, S. V. Karel Čapek. In: *Izbrannoje: Anglijskije pis'ma, Vojna s salamandrami, Belaja bolezň, Mat'.* Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo chudožestvennoj literatury, 1950, s. 11.

Zajímavá z hlediska interpretace je také postava pana Povondry, ztělesnění čapkovského „malého člověka“. Pan Povondra je pro sovětské vědce ukázkou spoluodpovědnosti drobné buržoazie za běh dějin. O. Malevič o této postavě píše: „*Vrátný Povondra (...) je svým pohledem na svět typický měšťan. Čapek 20. a počátku 30. let se úmyslně zaměřoval na střední vrstvy společnosti, hledal v nich své čtenáře i hrdiny. Nezřídka se drobnému buržoa dobromyslně smál, přesto s ním však soucítí a brání jeho právo na existenci. Zároveň v něm nenáviděl hamižníka a egoistu. Obraz vrátného Povondry svědčí o tom, že Čapek začínal chápat, jaké společenské nebezpečí v sobě tají politická slepota měšťanstva. Povondra, zhrožený katastrofou, kterou podle svého názoru lidstvu způsobil, nevidí jejího pravého viníka, zůstává duchovně oddán svému zaměstnavateli Bondymu.*“⁸⁷ Například I. A. Bernštejnová v postavě pana Povondry odhaluje politiku usmiřování a ústupků, kterou ve 30. letech uplatňovaly mnohé evropské státy v konfrontaci s velmocenskými ambicemi nacistického Německa, avšak zároveň v ní vidí náznak pozdější, závěrečné etapy Čapkovy tvorby, kdy „malý člověk“ převezme tuto odpovědnost do vlastních rukou.⁸⁸

Nikolskij postavu pana Povondry označuje za postavu ve své naivitě komickou a za prototyp omezeného měšťáctví, ale zároveň také prototyp soukromého, rodinného života. Odmítá přitom názor R. R. Kuzněcovové o tragičnosti Povondrova charakteru, vyslovený v jejím článku *Karel Čapek v sovremennoj sovetskij kritike* pro časopis *Voprosy literatury* (1970, č. 2). Povondra si totiž podle Nikolského neuvědomuje odpovědnost a vinu sebe a druhých za pasivitu a krátkozrakost ve vztahu k Mlokům, obviňuje se pouze z toho, že kdysi vpustil kapitána van Tocha k Bondymu, jako by bez jeho přičinění k ničemu bylo nedošlo. Až jeho dospělý syn s tímto pohledem polemizuje, nevěří na náhodu a odpovědnost přenáší na celé lidstvo, státy, kapitál (Nikolskij: 1978, s. 285-286).

V odborných pracích sovětských badatelů, které vznikaly v období 60.–70. let, je patrný značný posun ve vnímání závěru románu. Jestliže sovětská kritika 30. a 40. let jednoznačně vytýká románu pesimistický a „poraženecký“ epilog, pak v pozdějších monografiích či článcích již najdeme jisté zmírnění kritického tónu. I. A. Bernštejnová tak sice stále vnímá *Válku s Mloky* jako jakousi přípravu či předstupeň „revolučnějších“ děl, vzniklých v závěru Čapkovy tvůrčí dráhy, jejímu hořkému vyznění však přisuzuje i jistou pozitivní hodnotu:

⁸⁷ MALEVIČ, Oleg Michajlovič. Karel Čapek: kritiko-biografičeskij očerk. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1968, s. 154.

⁸⁸ BERNŠTEJN, I. A. Karel Čapek: tvorčeskij put'. Moskva: Nauka, 1969, s. 157-158.

„Na první pohled je Válka s Mloky daleko pesimističtější než antiutopie 20. let. Zde člověku není prorokována žádná možnost spásy kromě matné naděje, že odpornou ‚mločí civilizaci‘ zahubí tytéž příčiny, které vedly ke zkáze lidské společnosti. Tato kniha je však silná právě pro svůj hořký a střízlivý pohled na věc, pro odvahu, se kterou se Čapek zbavuje svých iluzí. Iluze byly pohřbeny a Čapek se stále ještě bázlivě a nejistě pokouší najít skutečnou cestu ke spáse. Hledá ji ve svých posledních dramatech Bílá nemoc a Matka.“⁸⁹

Ještě dále jde v tomto smyslu hodnocení O. M. Maleviče, které zdůrazňuje, že Čapek nebyl pesimistou, nýbrž se snažil především varovat (viz kapitola 2.2) a jeho cílem bylo především vytvořit společenskou satiru na soudobou kapitalistickou společnost. Přečtěme si jeho slova, která se objevila již v jeho monografii (1968) a později byla několikrát reprodukována v předmluvách k sovětským vydáním Čapkových děl (například v předmluvě *Ljudi i salamandry* pro vydání *Války s Mloky* v roce 1985):

„Můžeme si položit otázku: copak český satirik neviděl síly, schopné čelit mločí (tedy fašistické) agresí a hrozbě ‚omločování (осаламандривания)‘ lidstva (tedy jeho proměnu v bezvýraznou, standardizovanou masu výrobců a spotřebitelů materiálních statků, zbavenou tvůrčího principu)? Neviděl snad lidové masy antimilitaristického a antifašistického hnutí, progresivní a demokratické inteligence, koneckonců Sovětský svaz?“

A vzápětí si odpovídá:

„Viděl. Ale v tomto románu byl především satirikem. Samotná povaha žánru satirického pamfletu, který si spisovatel vybral, jen stěží umožňovala ukazovat společnost v pozitivním světle.“⁹⁰

Malevič ve své práci dále upozorňuje na to, že Čapek ve svém románovém pamfletu obsáhl prakticky celý svět, přičemž ovšem záměrně vynechal satiru na SSSR, což si vysvětluje tím, že Čapek nechtěl psát o něčem, o čem se na vlastní oči nepřesvědčil (jak jsme již uvedli, Čapek na rozdíl od bratra Josefa nikdy nenavštívil Sovětský svaz, ačkoli byl ve 30. letech sovětskou delegací spisovatelů zván). Na druhou stranu však Malevič již v této práci ze 60. let

⁸⁹ BERNŠTEJN, I. A. *Karel Čapek: tvorčeskij put'*. Moskva: Nauka, 1969. s. 158.

⁹⁰ MALEVIČ, O. *Karel Čapek: kritiko-biografičeskij očerk*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1968. s. 156.

zmiňuje svolání Kominterny, které bylo v sovětských vydáních cenzurou vyškrtáno, a dokonce píše o tom, že Čapek paroduje revoluční hesla komunistů, neboť myšlenka socialistické revoluce, třídního boje a diktatury proletariátu jsou českému spisovateli i nadále cizí.⁹¹

Čapkovští badatelé jako Nikolskij, Malevič a Bernštejnová na jednu stranu kritizují Čapkova politicko-ideologická východiska či s nimi různě polemizují, podobně jako sovětská předválečná kritika, nicméně převládající hodnocení románu vyznívá jednoznačně pozitivně. Všichni tři autoři oceňují Čapkovo stylistické mistrovství, žánrovou a stylistickou bohatost, organické propojení antiutopie, satiry a grotesky, a rozmach popisovaných událostí, globálních problémů a tendencí kapitalistického světa. Zdůrazňují také Čapkovu práci s jazykovou a situační komikou.

V kapitole 2.3 jsme již hovořili o nové odborné recepci Čapkova díla v pracích Je. N. Kovtunové. Nyní se zastavíme také u její interpretace *Války s Mloky*.

Kovtunová rovněž zmiňuje jasné antifašistické poselství románu, avšak domnívá se, že hrozba fašismu pro svět nespočívá pouze v nebezpečí likvidace názorových oponentů, nýbrž v samotném nepřátelství fašismu vůči člověku. Právě tato „nelidskost“ fašismu je podle této autorky základem obrazu Mloků. Čapek podle Kovtunové ve *Válce s Mloky* detailně rozpracoval hlavní téma celé své dosavadní tvorby a tento svého druhu leitmotiv označuje jako *bezduchost* (бездуховность).⁹² Ta byla Čapkovým hlavním protivníkem. Motiv *bezduchosti* spatřuje již v raných Čapkových povídkách, dále v *R.U.R.* (roboti) či v alegorické hře *Ze života hmyzu* (obraz mravenců, které Kovtunová dokonce nazývá předobrazem Mloků). *Válka s Mloky* je dle Kovtunové zajímavá také proto, že zobrazuje sám proces nárůstu *bezduchosti* v psychologii osobnosti. Mloci mají však na rozdíl od předchozích Čapkových alegorických postav jistý duševní vývoj. Na začátku se ještě setkáváme s jistými individuálními rysy jednotlivých postav Mloků, mají jména, emoce, schopnosti, lidské rysy – chápavost, trpělivost apod. Ve druhé části máme například mločí studenty, učence apod. Avšak dále nastává postupný, nenápadný proces odlidšťování, standardizace (Mloci například nerozlišují mezi Já a My). Ve třetí knize již vidíme nejen bezvýraznou masu, ale celou civilizaci, ve které panuje *bezduchost*. V příloze na konci první knihy se již otevřeně mluví o stádnosti Mloků a jejich „podivném kolektivismu“. Zde pouze připomeneme, že tato příloha, o které Kovtunová mluví, byla dlouhá léta v sovětském období cenzurována, jak ukážeme dále. Kromě mravních důvodů,

⁹¹ MALEVIČ, O. Karel Čapek: kritiko-biografičeskij očerk. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1968, s. 157.

⁹² KOVTUN, Jelena Nikolajevna. Karel Čapek i social'naja fantastika XX stoletija. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1998. ISBN 5-211-04067-8, s. 104.

kteří uvádí O. Malevič, jenž tuto pasáž později doplnil a přeložil, je tedy možné předpokládat, že tato pasáž mohla být cenzurou odstraněna i z důvodů politických. Na rozdíl od sovětských badatelů si Kovtunová všimá toho, že obraz fašismu a Mloků nejsou zcela totožné a román má tak dle jejího názoru mnohem větší přesah:

*„Na politické mapě světa Čapek ponechává Německo a Itálii, které spolu s dalšími zeměmi čelí náporu Mloků a jako první mizí ve vlnách oceánu. Jedna z postav románu, anonymní autor pamfletu ‚X varuje‘, zcela konkrétně říká: ‘budou-li na jedné straně Mloci, bude stát na druhé straně celé lidstvo’. Máme před sebou nejen střet demokracie s fašismem, nýbrž také konflikt dvou civilizací postavených na odlišných principech.“*⁹³

Toto téma, tedy střet různých civilizací, je ve fantastické literatuře velmi rozšířené. Problém vztahu mločí a lidské civilizace Čapek zkoumá v několika aspektech: sociálním (jak Mloky zapojit do fungování společnosti, jaké jim dát postavení), psychologickém (jak se může člověk smířit s jiných rozumných bytostí a jejich zevnějškem) a filosofickém (jaké s Mloky navázat vztahy, o co se s nimi podělit a čemu je možné se u nich přiučít)⁹⁴. Kovtunová si také pokládá otázku, jací by mohli Mloci být, nebýt lidského zásahu.⁹⁵ Původně měli Mloci také spoustu pozitivních vlastností. První kniha v podstatě připodobňuje Mloky k dětem pro jejich bezbrannost, oddanost a zvědavost. Čtenář se později dozvídá také o ochotě Mloků pomáhat (zachraňují tonoucí lidi) a o jejich schopnosti cítit vděčnost vůči svým vychovatelům (svěřenci madam Zimmermanové). Zdůrazňována je také mírumilovnost Mloků, kteří původně ani nemají zbraně, kterými by se mohli bránit. Principy, podle kterých by mohly být budovány vzájemné vztahy lidí a Mloků jsou autorem načrtnuty v pamfletu „X varuje“, který zdůrazňuje, že ačkoli obě civilizace měly všechny možnosti koexistovat bez útlaču zájmů těch druhých a vyměňovat si plody vlastní práce, nebyl tento potenciál naplněn. Lidé Mloky nepřijali jako rovnocenné partnery a místo toho v nich rozvinul právě „mloctví“, standardnost, ty nejhorší povahové rysy. V závěru se tedy střetávají s civilizací ještě krutější a lhostejnější, než je jejich vlastní.⁹⁶

Přes všechny zmíněné snahy o novou recepci Čapkova románu se ovšem i v postsovětských vydáních jeho děl objevují kritické texty, které nejen že navazují na staré sovětské předmluvy či doslovy, ale mnohdy je zcela nekriticky, bez vysvětlujících komentářů kopírují. Již jsme zmiňovali předmluvu B. I. Sučkova, kterými hodnotí Čapkovo antifašistické

⁹³ Tamtéž, s. 109.

⁹⁴ Tamtéž, s. 110.

⁹⁵ Tamtéž, s. 111.

⁹⁶ Tamtéž, s. 112.

dílo v předmluvách k vydání Čapkových sebraných spisů a autorských sborníků ze 70. let. Předmluva s podobným diskursem však vyšla dokonce ve výboru z roku 2004: „*Antifašistický román Válka s Mloky (1936) se stal klasickým nejen díky vysokým uměleckým kvalitám, ale také proto, že v něm byly zobecněny rysy totalitní fašistické ideologie a analyzovány ty sociální předpoklady, které vytvořily podmínky pro vznik společenského vědomí podobného zaměření*“; „(...) *V obraze Mloků Čapek soustředil všechna svá předchozí pozorování dehumanizačního a uniformizujícího účinku, které na lidské vědomí má standardizující a nivelizující buržoazní kultura a způsob života. (...) Spojují v sobě všechny nedostatky dehumanizované buržoazní kultury.*“⁹⁷

Jak upozorňuje I. Rubtcovová, tato oficiální sovětská interpretace Čapkových textů byla neúplná a zužovala sovětskému čtenáři obzory, zároveň však takový z ideologického hlediska „kanonický“ obraz spisovatele napomáhal k zachování jeho díla pro sovětskou čtenářskou veřejnost, neboť i díky němu nebyl Čapek nikdy z tisku stažen úplně.⁹⁸

⁹⁷ SUČKOV, B., *Karel Čapek (předislovije)*. In: ČAPEK, Karel. *Vojna s salamandrami. Mať. Rasskazy. Jumoreski*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1976, 654 stran. Biblioteka vsemirnoj literatury: Literatura XX veka: Literatura XX veka, 196. s. 21-23.

⁹⁸ RUBTCOVA (CHUVELEVA), Natalija. *Recepcija dramy Karela Čapeka R.U.R. v ruskom kul'turnom prostranstve i jeje fon*. Brno, 2013. Disertační práce. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky. Vedoucí práce Ivo Pospíšil, s. 49.

4 Ruští překladatelé *Války s Mloky*

4.1 Profil překladatele A. S. Guroviče a vydání jeho překladu

Právník, překladatel a literární vědec Alexandr Samuilovič Gurovič (1888-1949) je autorem prvního a zároveň zatím nejznámějšího a nejvydávanějšího překladu *Války s Mloky*. Najít informace o životě tohoto překladatele se ukázalo jako poměrně obtížné. Podle katalogu Ruské státní knihovny má na svém kontě kromě Čapkovy *Války s Mloky* a *Matky* také překlady děl K. J. Erbena či Aloise Jiráska. A. S. Gurovič je sestavitelem prvního ruského vydání sebraných spisů Karla Čapka z roku 1947 a autorem jeho předmluvy. O nejstarších i pozdějších ohlasech na překlad *Války s Mloky* jsme již pojednali. Tyto ohlasy mají především charakter literárněvědných či literárněkritických článků a odborných statí, žádný z nich se ovšem nezmiňuje o kvalitě překladu a spíše náznakem se dotýkají jazykové stránky díla.

Od roku 1938 až do dnešního dne se nám podařilo dohledat bezmála 30 různých knižních vydání *Války s Mloky* v Gurovičově překladu, a to jak v Sovětském svazu, tak v Ruské federaci. Gurovičův překlad se nám podařilo dohledat v sovětských vydáních v následujících letech⁹⁹: 1938 (první samostatné knižní vydání); 1947 (v rámci autorského výboru děl Karla Čapka, s předmluvou překladatele); 1950 (v rámci autorského výboru); 1959 (v rámci sebraných spisů v 5 svazcích); 1960 (s předmluvou O. Maleviče); 1966; 1974; 1975 (v rámci sebraných spisů v 7 svazcích); 1976 (v rámci autorského výboru, s předmluvou B. Sučkova); 1980; 1981; 1983 (v rámci autorského výboru); 1984; 1985; 1986 (vydáno dvakrát: v Moskvě v rámci antologie české fantastické literatury *Dom v tysjaču etažej*, podruhé v Minsku v rámci autorského výboru); 1987 (v rámci autorského výboru); 1988. Po rozpadu Sovětského svazu v 90. letech vyšel Gurovičův překlad v autorském výboru děl K. Čapka z roku 1999 a v Ruské federaci je vydáván i nadále: 2001; 2003; 2004 (v rámci sebraných spisů ve 3 svazcích); 2007; 2008; 2009; 2010. Ruští nakladatelé i po publikaci nového překladu v roce 2015 nadále publikují starý Gurovičův překlad (s redakčními zásahy O. M. Maleviče), konkrétně byl vydán moskevským nakladatelstvím Veče v roce 2016.

⁹⁹ Následující údaje pocházejí jednak z bibliografických přehledů připravených a publikovaných Národní knihovnou ČR ve spolupráci se sovětskou Vsesvazovou státní knihovnou zahraniční literatury (1991), jednak z databáze webu věnovaného fantastické literatuře *Laboratorija fantastiki* (Dostupné z: <https://fantlab.ru/work42057>), a jsou ověřeny prostřednictvím online katalogů Ruské státní knihovny a Souborného katalogu ČR.

4.1.1 Sovětská cenzura a zásahy O. M. Maleviče

V prvním oddíle této práce jsme již zmínili všudypřítomnost ideologické kontroly v SSSR, zejména v dobách stalinské diktatury, není proto divu, že některé pasáže Čapkova pamfletického románu, stejně jako mnoho dalších Čapkových děl vydaných v SSSR, byly podrobeny cenzuře. Kompletní text románu si ruští čtenáři mohli přečíst až po roce 2001. Zasloužil se tehdy o to již několikrát zmiňovaný bohemista, literární vědec a badatel Čapkova díla Oleg Michajlovič Malevič, díky jehož redaktorskému zásahu byl původně vyškrtnutý text přeložen a doplněn. Sám Oleg Malevič svou roli v celé záležitosti popsal takto:

„Ačkoli však byly překlady děl českého klasika systematicky vydávány, jistá část spisovatelova tvůrčího dědictví zůstávala – ať již úmyslně či neúmyslně – naší čtenářské veřejnosti skryta. Obzvláště se to týkalo politické satiry. Stačí zmínit, že dokonce celosvětově proslulá hra Matka a neméně populární román Válka s Mloky byly v ruštině původně cenzurované. Dlouhou dobu se obávali otrást s ‚morálním kodexem sovětského člověka‘ popisem pohlavního života Mloků. Teprve v roce 2001 díky osobnímu zásahu autora těchto řádků otisklo moskevské nakladatelství Eksmo-press poprvé ruský překlad textu svolání k Mlokům, pod kterým byl jménem Kominterny podepsán jistý soudruh Molokov (...).“¹⁰⁰

Jde o jeden z mnoha fiktivních novinových úryvků z kapitoly „Pan Povondra čte noviny“.¹⁰¹ Čapek se zde zjevně inspiroval jménem sovětského ministra zahraničí S. V. Molotova a celá pasáž je vlastně parodií na komunistické revoluční hnutí, kterou sovětská cenzura nemohla připustit. V sovětských vydáních tedy celá poznámka, čítající 5 odstavců, zcela chybí. Vynechán je rovněž titulek „svolání skupiny bakuninců-anarchistů“ hlásající „Kamarádi Mloci!“, jenž je v postsovětských vydáních výrazně graficky vyčleněn, tak jako v mnoha původních vydáních českých.

Uvedená pasáž je markantním příkladem cenzury Čapkova satirického románu z politických důvodů. Těchto politicky motivovaných škrtů můžeme v původním vydání nalézt více, například úryvek z přímé řeči pana Bondyho v rozhovoru s kapitánem Van Tochem: „Pamatujete se,“ nořil se do vzpomínek pan Bondy, „jak jste za mnou křičel: Žide, žide, čert si pro tě přijde?“ ve vydáních z období nejsilnější ideologické kontroly rovněž chybí. V období tzv. tání po roce 1953 byla do jisté míry zmírněna také cenzura a toto uvolnění můžeme vidět i na příkladu *Války s Mloky*. Zredigované vydání z roku 1959 totiž většinu vyškrtnutých pasáží

¹⁰⁰ MALEVIČ, O. *Neizvestnyj Karel Čapek*. In: Pis'ma iz buduščego: neizvestnyj Čapek: perevod s češskogo. Sankt-Peterburg: Globus, 2005. ISBN 5-98255-003-5. s. 4.

¹⁰¹ V českém online vydání vycházejícího z textu 20. vydání *Války s Mloky*, Praha: Československý spisovatel, 1981. Spisy, sv. 9, dostupného online na: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/29/90/58/valka_s_Mloky.pdf se svolání nachází na s. 160.

již obsahuje (s výjimkou výše zmíněného provolání). Výše zmíněná kapitola „O pohlavním životě Mloků“ se jak v prvním předválečném, tak i v dalších dvou poválečných vydáních (1947; 1950) nevyskytuje, ve výboru z roku 1959, opět zásluhou Olega Maleviče, který se na vydání Čapkových děl poprvé podílel jako editor a autor komentářů i předmluvy, ji už najdeme.

Změny z pera O. Maleviče se však zdaleka netýkají pouze doplnění zmíněných cenzurovaných pasáží. Malevič podrobil text důkladné redakci. Jak sám udává v poznámkách, Gurovičův překlad byl pro nové vydání v sebraných spisech v roce 1959 znovu srovnán s původní českou předlohou podle českého vydání z roku 1954 (*Válka s Mloky*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění) a upraven. Srovnáme-li první vydání překladu s vydáním z roku 1959 a vydáními pozdějšími, uvidíme, že úpravy v novějších vydáních jsou poměrně rozsáhlé, pozměněny jsou místy i celé věty, jiné jsou názvy některých kapitol. Často se vyskytují lexikální záměny, například záměna zastaralého výrazu za výraz novější, časté jsou také nejružnější změny frazeologické, zde hraje nepochybně velkou roli faktor zastarávání překladu, patrná je místy snaha překlad aktualizovat. Úpravy se týkají také oblasti gramatické (zejména syntaxe, ale také morfologie a pravopisu). Četné jsou také změny v oblasti jazykové pragmatiky (záměna exotizačního výrazu za výraz naturalizovaný, jiná transkripce jmen, jiné vysvětlující komentáře v poznámkách pod čarou atd.). Mnohé úpravy jsou rovněž motivovány stylisticky. Místy ovšem motivaci k redakční změně není snadné určit a lze je vysvětlit spíše jazykovými preferencemi redaktora. Několik změn se také objevuje již ve vydání z roku 1950, a připisat je tak můžeme nejspíše S. V. Nikolskému, editorovi dotyčného vydání. Pro ilustraci můžeme porovnat překlad prvního souvětí z počátku kapitoly „Jachta na laguně“ v původní verzi A. Guroviče (1938) a ve zredigované verzi O. Maleviče (1959):

Mr Abe Loeb mhouřil oči do zapadajícího slunce; chtěl by nějak vyslovit, jak je to krásné, ale jeho drahoušek Li, alias Miss Lily Valley, vlastním jménem slečna Lilian Nowak, zkrátka zlatovlasá Li, White Lily, ta	Мистер Эйб Леб, прищурившись, глядел на заходящее солнце. Он хотел бы поговорить о том, как красив этот закат, но его миленочек ¹⁰² Ли — она же мисс Лили Валлей, по-настоящему «слечна» ¹⁰³	Мистер Эйб Леб, прищурившись, глядел на заходящее солнце. Ему хотелось как-то высказать, до чего это красиво, но крошка Ли — она же мисс Лили Валлей, по документам Лилиан Новак, а для
---	--	--

¹⁰² Již ve vydání z roku 1950 však stojí крошка, stejně jako v pozdějších zredigovaných vydáních.

¹⁰³ Zde stojí v původním vydání poznámka pod čarou s komentářem: «барышня» по-чешски.

nohatá Lilian a jak se jí ještě do jejích sedmnácti let říkalo, spala na teplém písku, zachumlána do huňatého koupacího pláště a stočena jako spící pes. (Čapek: 2018, s. 50)	Лилиан Новак, а сокращенно — златокудрая Ли, Белая Лилия, длинноногая Лилиан, и как там ее еще называли в ее семнадцать лет, спала на горячем песке, закутавшись в мохнатый купальный халат и свернувшись в клубок, как прикорнувшая собачонка. (Gurovič: 1938, s. 59)	друзей — златокудрая Ли, Белая Лилия, длинноногая Лилиан, и как там ее еще называли в ее семнадцать лет, — спала на горячем песке, закутавшись в мохнатый купальный халат и свернувшись в клубок, как прикорнувшая собачонка. (Malevič: 1959, s. 56)
---	---	---

Pro první vydání *Války s Mloky* je vůbec typický exotizační přístup v přepisu reálií a vysvětlující poznámky pod čarou. Zachována je někdy dokonce i forma českého vokativu. Zároveň zde můžeme opět pozorovat změny motivované stylistikou i významem. Patrná je Malevičova snaha o aktualizaci jazyka (миленочек -> крошка), ale také cíl přiblížit se českému originálu či opravit některé významové nepřesnosti (*Он хотел бы поговорить о том, как красив этот закат* -> *Ему хотелось как-то высказать, до чего это красиво*). Na tyto redakční úpravy upozorníme také dále v analytické části práce.

Důkladná redaktorská a editorská práce Olega Maleviče je zřejmě důvodem celé řady omylů, kdy je O. Malevičovi připisována role překladatele celého románu. Tuto informaci uvádějí například online katalogy Ruské státní knihovny, stejně jako databáze fantastické literatury *Fantlab*, některé ruské internetové obchody, a dokonce i některá knižní vydání románu, jako například to z roku 1983, kde je chybná informace o překladateli uvedena v tiráži. Existenci překladu O. Maleviče ovšem nepotvrzuje ani zřejmě nejrozsáhlejší bibliografie Olega Maleviče v knize *V perspektivě desetiletí*, ani vedení Společnosti bratří Čapků v Petrohradě, na které jsme se v této otázce obrátili. Porovnání těch vydání románu, jejichž překladatelem měl být dle zmíněných zdrojů O. Malevič, navíc samo o sobě dokazuje, že se o nový, svěbytný překlad nejedná, ačkoli se původní text od jeho pozdějších podob z již popsaných důvodů značně liší. Nicméně, kromě překladu a doplnění cenzurovaných pasáží je Malevič rovněž autorem překladu Čapkovy stati o napsání *Války s Mloky*, která doprovází mnohá česká vydání románu a je klíčová pro interpretaci díla a určení Čapkova autorského záměru. Tento článek se

v Malevičově ruském překladu objevil poprvé ve vydání z roku 1959 a od té doby zpravidla doprovází další publikace románu v ruském prostředí.

Oleg Michajlovič Malevič (1928-2013) platí za jednoho z nejznámějších sovětských a ruských bohemistů a slovákistů. Pocházel z židovské intelektuální rodiny, jeho otec byl odsouzen ve vykonstruovaném procesu a zahynul v sovětském vězení. Malevič vystudoval Leningradskou státní univerzitu, studoval rovněž na Karlově univerzitě v Praze. Svou disertační práci *Ranná tvorba Karla Čapka* obhájil v roce 1964 a dílo Karla i Josefa Čapkových představovalo jeho celoživotní badatelský zájem. Je mj. autorem monografie *Karel Čapek: Kritiko-biografičeskij očerk* (1968), v češtině byla vydána monografie *Bratři Čapkové* (1999), která je zkráceným překladem rozsáhlé práce původně napsané v ruštině, avšak rusky vydané až v roce 2014. V jeho překladatelské bibliografii je možné nalézt na 200 titulů české i slovenské prózy, dramatu i poezie. Z děl Karla Čapka přeložil množství povídek, bajek a publicistiky, ve spolupráci s I. V. Inovem také hru *Adam Stvořitel*. Často překládal ve spolupráci se svou ženou, bohemistkou a překladatelkou V. A. Kamenskou. Spolupracoval na ruském vydání výboru z děl Karla Čapka v pěti svazcích (1959), pro které zároveň vůbec poprvé přeložil Čapkův článek *O vzniku románu Válka s Mloky*, klíčový pro interpretaci díla, a připravil vydání sebraných spisů Karla Čapka v sedmi svazcích (1976). Je autorem předmluv, doslovů a komentářů k několika sovětským i postsovětským vydáním Čapkových děl, včetně *Války s Mloky*. Byl spoluzakladatelem a předsedou petrohradské Společnosti bratří Čapků a doktorem honoris causa Univerzity Karlovy.

4.2 Profil překladatele A. Bobrakova-Timoškina a vydání jeho překladu

Autor druhého a zatím posledního překladu *Války s Mloky* Alexandr Jevgeňjevič Bobrakov-Timoškin se narodil v roce 1978 v Moskevské oblasti v Rusku. Absolvoval filologickou fakultu Moskevské státní univerzity, na Ústavu české literatury a komparatistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze studoval doktorát. Je autorem monografie o historii první československé republiky „*Projekt Čechoslovákija“: konflikt ideologií v Pervoj Čechoslovackoj respublike (1918-38)* a také několika dalších publikací o české historii, kultuře a literatuře. Věnuje se též překladům literatury faktu z češtiny a překladům české umělecké literatury, kromě Čapkovy *Války s Mloky* má na svém kontě překlad *Krvavého románu* od Josefa Váchala (2006) a podílel se na překladu ruského výboru z díla Ladislava Klímy *Stradanija knjazja Šternengofa* (2007), pro který přeložil Klímův autobiografický článek s názvem *Vlastní životopis filosofa L. K.* Je také jedním z překladatelů dvojjazyčné antologie české poezie *Z věku na věk. Česká poezie* (2005).

Od roku 2008 žije a pracuje v Praze pro ruskou službu Radio Liberty/Radio Free Europe, kde v současnosti působí jako šéfredaktor zpravodajského oddělení a sociálních sítí.

Nejnovější překlad *Války s Mloky* vydalo ruské nakladatelství Inostranka v rámci vydavatelské skupiny Azbuka-Attikus v listopadu roku 2015. Nakladatelství Inostranka se zaměřuje na vydávání překladové, často klasické literatury. Kniha je autorským sborníkem vybraných Čapkových děl, kromě zcela nového překladu *Války s Mloky* obsahuje také starší překlady hry R.U.R. a mnohých Čapkových povídek, včetně těch napsaných ještě s bratrem Josefem. Nakladatelská skupina Azbuka-Attikus překlad vydala hned ve dvou vydáních, vázaném jako součást autorského sborníku v edici *Inostrannaja literatura – Bol'sije knigi* i samostatně ve vydání brožovaném v edici *Azbuka-klassika*. Prvně jmenovaný výbor je rovněž dostupný jako elektronická kniha. Nakladatel *Válku s Mloky* v anotaci představuje jako „*pronikavý, podivuhodný a neobyčejný příběh o mlocích, objevených na zapomenutých ostrovech kapitánem van Tochem*“, který je považován za „*vrchol Čapkovy tvorby a jeden z nejlepších románů dvacátého století*“, avšak svazek neobsahuje předmluvu, doslov ani komentáře, a k nové recepci Čapkova románu ani díla obecně tak bohužel nepřidává nic nového.

Vydání nového překladu *Války s Mloky* bohužel nevyvolalo valnou odezvu literární kritiky či překladatelské veřejnosti, na nový překlad se nám nepodařilo nalézt žádné ohlasy (nepočítáme-li ohlasy laické veřejnosti na internetových knihkupeckých portálech, které celkem pochopitelně nekomentují kvalitu překladu). Absenci reflexe nového překladu i románu

samotného v rozhovoru přiznává i sám překladatel (viz Příloha, s. 96), a v tomto ohledu tedy bohužel nelze než souhlasit se závěry I. Rubtcovové, o nichž jsme mluvili v kapitole 2.3.

5 Analýza překladu vybraných prvků ve *Válce s Mloky*

Tento oddíl práce bude věnován nejprve stylistické analýze celého původního textu románu *Válka s Mloky* a poté bude provedena srovnávací translatologická analýza vybraného úryvku z obou jeho překladů do ruštiny. Ve stylistickém rozboru románu se pokusíme vystihnout typické prvky jeho žánrové výstavby a jak jsou tyto prvky realizovány v souladu s autorským záměrem díla, zaměříme se přitom na odraz kulturních a historických reálií, které představují jeden z nejvýraznějších překladatelských problémů textu. Na reprezentativním úryvku, obsahujícím právě tyto prvky, následně provedeme srovnávací analýzu obou ruských překladů, zformulujeme konkrétní překladatelské problémy a budeme pozorovat, jaká překladatelská řešení oba překladatelé použili.

5.1 Charakteristika textu originálu

Bohatost jazyka románu *Válka s Mloky* přímo souvisí s jeho složitou žánrovo-stylistickou strukturou. S. V. Nikolskij ve svých monografiích označuje dílo za „román žánrové syntézy“ (např. Nikolskij: 1978, s. 294) a podrobně zkoumá strukturu a vývoj této syntézy, jež činí dílo velmi originálním z hlediska výstavby.

Počáteční kapitoly románu (zejména kapitola první, popisující činnost kapitána van Tocha v tichomořských vodách) se nesou v duchu zábavného dobrodružného románu a jsou naplněny exotikou dalekých zemí a cestovatelskou romantikou.

Postupně však román přerůstá v napínavé vědecko-fantastické vyprávění a transformuje se v sociální utopii, která velmi záhy nabývá satirických tónů a mění se v antiutopii. V románu nalezneme pro Čapkovu tvorbu typickou metaforickou analogii člověk – zvíře (stačí si vzpomenout na antiutopické drama *Ze života hmyzu*). Tato „zvířecí“ metafora (Nikolskij: 1978, s. 162) je však ve *Válce s Mloky* zároveň rozvinuta prostřednictvím vědecké fantastiky: „Metafora se realizuje jako vědeckofantastický syžet, rozvíjí se jako „reálně“ motivovaný, ironický obraz „skutečné“ evoluce určitého druhu zvířat, která opakují vývojovou cestu lidstva.“¹⁰⁴ Prostřednictvím paralely vývoje lidské a mločí civilizace naplňuje Čapek svůj satirický záměr, který postupně graduje v antiutopickou výstrahu. Za ústřední téma románu by se dala označit kritika mezinárodního politického života, morálky, mravů a vědomí společnosti, jejíž duchovní vývoj značně zaostává za vývojem technickým. Potřeba takovéto kritiky vyvěrala z Čapkova pocitu „odlidsnění vztahů, které v polovině 30. let před autorem vystoupilo

¹⁰⁴ NIKOL'SKIJ, Sergej Vasil'jevič. Fantastika a satira v díle Karla Čapka. Přeložil Milan Hrala. Praha: Československý spisovatel, 1978, s. 162.

zejména v podobě fašismu, nabylo masových rozměrů, stalo se programem a dosáhlo neobyčejné intenzity“.¹⁰⁵ Tato fantastická společenská satira má podle Nikolského dvě roviny: jednu tvoří to, že se určité situace ze života lidí opakují v životě Mloků. Druhá rovina se realizuje v uměleckém obrazu mezinárodního života lidstva, pro nějž je vznik konkurenčního světa Mloků zkouškou morálních kvalit. „*Mločí svět slouží jako prizma, které pomáhá osvětlit rozpory a nedostatky lidské společnosti.*“¹⁰⁶

Z hlediska stylistického je velmi zajímavá zejména druhá kniha románu „Po stupních civilizace“. Zde se nejlépe projevuje Čapkova výborná schopnost žánrové syntézy. Druhá kniha románu představuje celou přehlídku pamfletů na dobové mezinárodní vztahy i politický a společenský život mnoha států západního světa. Do vyprávění jsou vkládány novinové výstřižky, dopisy, telegramy, protokoly a vědecké (či spíše pseudovědecké) články, díky čemuž je jazyk románu stylisticky velmi pestrý a obsahuje prvky téměř všech stylů a jazykových vrstev, ať už jde o vědecké (či pseudovědecké) termíny z oblasti zoologie a medicíny, dialektismy či žargonismy z oblasti námořnictví či byznysu. V románu se setkáme se stylizacemi či parodiemi mnoha stylových útvarů jako vědecké články, zprávy o vědeckých expedicích, filmové scénáře, reklamní prospekty, politická provolání a hesla, zprávy z diplomatických jednání, soudní protokoly, filosofické traktáty, slavnostní proslovy atd. Parodována je však zejména novinová a reklamní hantýrka. Sám Čapek o způsobu svého vyprávění mluvil jako o novinové epice, Nikolskij (1978) zde mluví o „principu novinářské epiky“. Z vyjmenovaných charakteristik také vyplývá, proč ruští literární vědci a kritikové označují dílo za „pamfletický román (роман-памфлет)“¹⁰⁷ či „novinový román (роман-газета)“¹⁰⁸. Z hlediska širší vyprávění pak Nikolskij a další autoři označují Čapkův poslední román za „planetární“ či „univerzální antiutopii“. Zmíněné stylizované formy jsou často parodiemi na nejrůznější vyprázdněná klišé, vnucovaná člověku módou, reklamou, nacionalistickou a militaristickou propagandou, které mají na lidskou společnost otupující a dehumanizační účinek. Z pohledu překladatelského pochopitelně tato stylistická rozmanitost představuje velkou výzvu.

Další typický žánr díla vedle dobrodružného a publicistického vyprávění, tedy žánr vědecké fantastiky, se nejvíce projevuje v pasážích představujících (pseudo)odborné články z novin o Mlocích a pokusech s nimi. Vzpomeňme například vědecké články *Ier congrés*

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 164.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 168.

¹⁰⁷ MALEVIČ, O. Karel Čapek: kritiko-biografičeskij očerk. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1968.

¹⁰⁸ NIKOL'SKIJ, Sergej Vasil'jevič. Nad stranicami antiutopij K. Čapeka i M. Bulgakova: poëtika skrytych motivov. Moskva: „Indrik“, 2001. ISBN 5-85759-158-4. s. 18.

d'urodèles, či *Bericht über die somatische Veranlagung der Molche* (Zpráva o tělesných schopnostech Mloků). Posledně jmenovaný článek z pera fiktivního německého vědce s pedantskou precizností popisuje experimentování s Mloky, rovnající se vlastně mučení. Jak si všímá Nikolskij, texty tohoto typu mají kromě svého vědecko-fantastického základu hořce groteskní tón a Čapek v nich kritizuje odlidštěnou vědu, zbavenou humanistických ideálů (Nikolskij: 1978, s. 234). Vědeckofantastickou povahu má například také kapitola *O lidogeštěrkách*, ve které navíc Čapek ironizuje zastaralost vědeckého uvažování počátku 19. století, odrážející se také v archaickém jazyce.

Se stylistickou pestrostí souvisí další velmi důležitý a typický rys díla, a tím je výrazná intertextualita. Právě cestou odkazů na rozličné texty Čapkovy současnosti i texty z české a světové minulosti autor často dosahuje komického, parodického efektu. Zde můžeme například zmínit Čapkovy obratné nápodoby stylů známých osobností v odpovědích na anketní otázku „Mají Mlokové duši?“ Čapek tu například imituje aforistický styl G. B. Shawa („*Rozhodně nemají duši. V tom se shodují s člověkem.*“) či frivolnost americké filmové hvězdy May West („*Nemají žádný sex-appeal. Proto také nemají duši.*“).¹⁰⁹

Mnohdy ovšem Čapek nepojmenovává konkrétní osobnosti či jejich díla přímo, například již zmíněná kapitola „Wolf Meynert píše své dílo“ odkazuje na knihu německého filosofa Oswalda Spenglera *Zánik Evropy* (*Untergang des Abendlandes*). Nikolskij si všímá, že zde Čapek stylistickou nápodobou Spenglerův text (v románu se jmenuje *Untergang der Menschheit*, tedy *Zánik lidstva*) paroduje a zároveň jej předkládá jako jistou antitezi pamfletické kapitoly „X varuje“. Čapek nenapodobuje pouze Spenglerův styl, ale v kondenzované a hyperbolizované podobě shrnuje celou filosofii řečeného díla, se kterou vlastně celým svým románem polemizuje. V literatuře často zmiňovanou satirickou analogií je také postava Chief Salamandera, jménem Andrias Schulze (2018: s. 238). Jméno je přímou aluzí na Adolfa Schicklgrubera, tedy Adolfa Hitlera. V projevech Chief Salamandera ve třetí knize románu, ve kterých tento diktuje své požadavky lidstvu, dobový český čtenář nepochybně poznával rozhlasové projevy samotného Hitlera.

Pamfletický charakter má kromě výše zmíněných kapitol rovněž například kapitola „Der Nordmolch“, která rovněž dokazuje, že mezi objekty Čapkova pamfletického sarkasmu zaujímá výsadní postavení hitlerovské Německo. Čapek v tomto úryvku pro svůj parodický záměr využívá skutečnou pseudovědeckou terminologii nacistických rasových teoretiků: „*rasový typus*“, „*ušlechtilý nordický Mlok Scheuchzerův, světlý, vzpřímený a dlouholebý*“ (2018: s.

¹⁰⁹ ČAPEK, Karel. *Válka s mloky* [online]. 2. opravené vydání. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018. ISBN 978-80-7587-102-2. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/29/90/58/valka_s_mloky.pdf, s. 139

192). V románu se můžeme často setkat s kritikou nacionalismu, která je vůbec příznačná pro celou Čapkovu tvorbu (včetně publicistiky). Ve *Válce s Mloky* k této kritice Čapek často využívá více či méně sarkastický humor.

Čapek v podstatě vytváří ironické modely politického života a mravů různých, především západních zemí. Kromě nacistického Německa můžeme jako příklad uvést také Spojené státy americké: kritika pokrytecké morálky a dobových vztahů mezi bělošským a černošským obyvatelstvem se objevuje ve zprávě z amerického tisku o upalování Mloků a černošském Hnutí proti lynčování Mloků (2018: s. 155-156) či ve zprávě o americkém „Hnutí o Potírání Nemravnosti“ (2018: s. 70). Rovněž Anglie je objektem satiry, například v protokolu z rozhovoru vědců s Mlokem Andym v londýnské zoologické zahradě z kapitoly „Andrew Scheuchzer“: *„Týž mlok dovede číst, ale jenom večerníky novin. Zajímá se o tytéž věci jako průměrný Angličan a reaguje na ně podobným způsobem, to jest ve směru ustálených, obecných názorů.“* (2018: s. 82).

Těchto velmi povedených satirických analogií můžeme v románu nalézt bezpočet. Stranou samozřejmě nezůstává ani česká kultura, o čemž podrobněji pojednáme v další kapitole.

Je důležité také říci, že román nemá jednoho centrálního hrdinu, události a jevy jsou nazírány z hlediska různých lidí, všechny postavy jsou více či méně epizodické. Pro Čapka je důležitý sám proces cesty Mloků k moci a následného konfliktu s lidmi. Jde o proces celosvětový a k jeho popisu využívá Čapek jednak mozaiku epizod, jež se dějí v různých částech světa s různými hrdiny, na druhé straně využívá formu obecného vyprávění „vševědoucího“ vypravěče, která připomíná historickou kroniku smísenou s esejistickými úvahami. Z této mozaiky se pak skládá celkový obraz událostí skutečně globálního, planetárního charakteru.

Nejpropracovanějšími epizodickými postavami románu jsou bezpochyby kapitán van Toch a vrátný Povondra, o kterých jsme již psali v prvním oddíle práce. Charakteristika těchto postav je ve velké míře dána jejich jazykem. Pan Povondra například používá hovorový jazyk a obecnou češtinu. V řeči kapitána van Tocha zase nalezneme dialektismy, výrazy různě citově zabarvené včetně vulgarismů (které jsou v románu vůbec typické pro řeč námořníků) a rovněž prvky cizích jazyků. Sloh kapitána van Tocha je v samotném románu popisován G. H. Bondym jako „starý exotický, koloniální, téměř heroický“ a přirovnáván ke stylu dobrodružných románů Jacka Londona, Josepha Conrada a jiných (2018: s. 98). Tento styl dobrodružných románů se projevuje zejména ve vyprávění van Tocha řediteli Bondymu o jeho objevu Mloků v zálivu Devil Bay. Pro řeč van Tocha, jak si všimá Nikolskij, je však příznačné prozaické a

humoristické „uzemnění“ této dobrodružné exotiky (Nikolskij: 1978, s. 171). Návštěva tropických ostrovů je pro něj všední záležitostí a jeho úvodní monolog je bohatě vyšperkovaný nadávkami.

V souvislosti s přímou řečí postav, ale i žánru „novinové epiky“, je třeba zmínit také vícejazyčnost. Ta je vůbec pro mnoho děl Karla Čapka typická a také představuje svérázný překladatelský problém. Ve *Válce s Mloky* se často objevuje ve formě drobných promluv či ojedinelých výrazů v přímé řeči postav, zpravidla s funkcí charakterizační, někdy dokumentační a velmi často také jazykově komickou, což je případ právě kapitána van Tocha. Střípky cizích jazyků si u Karla Čapka obyčejně ponechávají svou cizí, autentickou, citátovou podobu, a to i tehdy, jsou-li přizpůsobovány českému gramatickému systému – například v replice van Tocha „Ja, lots of money“ (Č.: 2018, s. 25) nebo „vždyť je to jako saloon na těch shipech“ (Č.: 2018, s. 29). Někdy se však intervenující cizí jazyk neprojevuje citátově, nýbrž jako deformace či kontaminace češtiny, takže vznikají různé gramatické chyby, kalky či dokonce neologismy, viz opět van Toch: „takovy ty bankers a ship-owners, jak se řekne, loděpány, ne?“ nebo „Já tu беру svy prázdniny“ (Č.: 2018, s. 30), tj. z anglického I take my holidays, nebo „takovýma dětenčíma pracičkama“ (Č.: 2018, s. 35).

5.2 Charakteristika textu vybraného úryvku

Již z výše uvedené stručné charakteristiky díla je zřejmé, že každému jednotlivému aspektu jazyka a poetiky románu by bylo možné věnovat samostatnou práci. V naší translatologické analýze se však zaměříme na převod reálií souvisejících s českou kulturou, historií a jazykem, kterých je v románu značné množství a které jsou zpravidla prostředkem či předmětem pro román tak typického satirického humoru. Dané prvky zároveň představují výzvu pro kreativitu a invenci překladatele, a je proto zajímavé srovnat různé způsoby překladu.

Problematiku kulturně a historicky vázaných reálií budeme zkoumat na základě úryvku, který je na aluzích týkajících se české historie, jazyka, kultury a národní povahy přímo postaven. Domníváme se, že nejreprezentativnější ukázkou této satiry je text s názvem „Náš přítel na ostrovech Galápagos“.

Tato epizoda pochází z druhé kapitoly „Po stupních civilizace (Dějiny Mloků)“ tvořící součást druhé knihy románu, jež popisuje civilizační postup a expanzi Mloků (viz kapitola 5.1.), a je zasazena do kontextu vypravěčových úvah o vyučovacím jazyce ve vzdělávacích institucích pro Mloky. Již v této části najdeme například aluzi na prvorepublikový konzervativní deník *Národní listy*, ve kterém Čapek spolu s bratrem Josefem začínal svou kariéru jako novinář a který opustil v roce 1921 na protest proti propuštění svého bratra a také stupňující se antimasarykovské politické orientaci.¹¹⁰ V románu se název tohoto deníku objevuje jako pramen článku, jehož autor hájí myšlenku založení českých škol pro Mloky a volá po „exportu“ a propagaci české kultury mezi Mloky. Při té příležitosti vyjadřuje fiktivní autor nedůvěru vůči cizím národům a přesvědčení, že se Češi o propagaci své kultury mezi světovými Mloky musí postarat sami. Jsou zde citovány verše českého básníka Svatopluka Čecha „*nevěřme nikomu na světě širém / nemáme jednoho přítele tam*“ ze stejnojmenné básně z jeho sbírky *Jitřní písně*. Čapek tuto aluzi použil, protože nepochybně věděl, že ji jeho čeští současníci snadno identifikují. Buditelská poezie národního obrození, již nejspíš i dnešní český čtenář pozná alespoň intuitivně, byla (a stále je) součástí českých vzdělávacích osnov a verše jejích tvůrců se generace českých školáků učily nazpaměť. Přenesení známých fakt do fantaskního kontextu a vůbec poměrně bizarní otázka, prezentovaná se vši odbornou vážností, zda by se Mloci měli vedle jazyků velkých přímořských národů učit také česky, je zde zdrojem satirického humoru. Tato aluze na známého buditelského básníka předznamenává, co bude terčem Čapkovy ironie v námi zkoumaném úryvku, tedy jakýsi odvěký komplex malého národa

¹¹⁰ FORST, Vladimír, a kol. Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 1. A–G. Praha: Academia, 1985. 900 stran. ISBN 80-200-0797-0, s. 381.

a nacionalistická historická kliše. Jak jsme řekli, dobový český čtenář mohl docela dobře identifikovat konkrétní báseň a znát její obsah. Tématem básně Svatopluka Čecha je nedůvěra v cizí mocnosti a přesvědčení, že český národ byl cizími národy několikrát podveden, a je-li ze všech stran obklíčen nepřáteli, měl by se spoléhat pouze sám na sebe. Pro ilustraci uvedeme úryvek z Čechovy básně:

*Všude nám hrozí zášť lítého vraha,
dýku on skrývá i pod vábný kroj,
zhubit nás věčná mu, jediná snaha,
proti nám svata mu všeliká zbroj:
plápolem válečným, osvěty třpytem,
v násilí zjevném i v úskoku skrytém
bez klidu vede ten odvěký boj.
Nevěřte! Baltu k nám peřeje hučí,
nevěřte! z jihu zní Adrie hlas,
nevěřte! minulé věky nás učí,
stále též varuje přítomný čas -
Na bratří zklamanych ohromném rovu
každým dnem úskočně klamáni znovu
či chcete, bláhoví, věřiti zas?¹¹¹*

Tato báseň nám pomůže osvětlit, na jaké rysy české „národní povahy“ Čapek ve své parodické satíře nejspíš mířil. Myšlenku, že byl český národ v dějinách zrazován a utlačován cizím nepřítelem, Čapek rozvádí právě v námi analyzovaném úryvku prostřednictvím rozšířeného českého narativu o bitvě na Bílé hoře a době pobělohorské, jak si dále ukážeme ve srovnávací analýze překladů. Satira na jistý nacionalistický patos a zdůrazňování pohledu na český národ jako na oběť zájmů cizích sil a temných stránek české historie vůbec, je koncentrována například v Mlokově replice, ve které sděluje českým vlastencům, že se v učebnici češtiny mnoho dočetl o „pohromě bělohorské a třistaleté porobě“, přičemž vzápětí vyslovuje zákonitý závěr, ke kterému dospěl po četbě textů dané učebnice, a tímto ironickým náznakem odhaluje jejich povahu: „*Jste zajisté velmi hrdi na svou třistaletou porobu*“.

Již uvedený úryvek nám zároveň velmi dobře ilustruje jazyk, jenž Čapek prostřednictvím velmi dobré nápodoby paroduje v námi vybraném úryvku, tedy obrozenecká čeština první

¹¹¹ ČECH, Svatopluk. *Jitřní písně*. Praha: Topičova edice, 1946, s. 18.

poloviny 19. století: kolísání infinitivních koncovek, inverzní slovosled, básnické a mnohdy již zastaralé výrazy (lítý vrah, plápol, vábný kroj, rov) apod.

Nutno podotknout, že samotná epizoda setkání českých vlastenců s Mlokem je ruskými kritiky občas letmo zmiňována, avšak zatím nebyla podrobněji analyzována. Například I. A. Bernštejnová epizodu charakterizovala jako „laskavě humornou“ a dělající si legraci z „pseudovlasteneckých pisálků“¹¹². V románu je tato epizoda prezentována jako novinový výstřižek, fejeton ze sbírky pana Povondry, jenž schraňoval všechny zmínky o Mlocích, které se kdy objevily v tisku. Fiktivním autorem je jistý Jaromír Seidl-Novoměstský a již v tomto složeném příjmení se skrývá Čapkova ironie. O. Malevič ve svých komentářích k vydání z roku 1959 uvádí, že si zde Čapek dělá legraci z českých spisovatelů přelomu století, již si ke svému příjmení přidávali pseudonym. Malevič ve své poznámce pouze lakonicky konstatuje (tedy stejně jako později Bernštejnová), že šlo zpravidla o autory pseudovlasteneckých a pseudolidových děl.¹¹³

Překlad reálií, ať už dobově či kulturně podmíněných, je specifickým překladatelským problémem, reálie, tedy „složky širších kontextů v životním prostředí jednotlivých národů“ bývají považovány za specifické „překladatelské oříšky“, tzv. *cruces translatorum*¹¹⁴. V našem případě můžeme mluvit o odkazech na české historické události a osobnosti, jež jsou více či méně známé v českém kontextu a vyvolávají v českém čtenáři určité konotace, avšak tyto konotace budou v ruském kontextu zákonitě chybět. Tento problém částečně řeší mnohá vydání Gurovičova překladu připojením poznámkového aparátu (jehož autorem je zpravidla O. M. Malevič, případně také I. A. Bernštejnová). Nový překlad žádné komentáře neobsahuje, bylo by tedy na místě předpokládat jiné způsoby řešení vzdálenosti obou kultur. Jde zejména o odkazy na bitvu na Bílé hoře a dobu pobělohorskou, bitvu u Lipan, české obrozenecké básníky a jejich texty, jmenovitě Svatopluka Čecha, F. L. Čelakovského, či českého politika Karla Baxu (1863-1927), jenž zastával funkci pražského primátora (původně starosty) v letech 1919-1927. Primátor Baxa byl za první republiky prominentním veřejným činitelem, během svého života zastával několik funkcí v politice a státní správě, a především byl členem postupně několika nacionalisticky orientovaných politických stran, vposledku například Československé strany národně sociální. Vzdělanému českému čtenáři tehdejší doby jistě nečinilo velké potíže osobu pražského primátora identifikovat a Čapkovu skrytou ironii zachytit. Jinak tomu však je u

¹¹² BERNŠTEJN, Inna Abramovna. *Karel Čapek: tvorčeskij put'*. Moskva: Nauka, 1969, s. 150.

¹¹³ ČAPEK, Karel a NIKOL'SKIJ, S. V. (ed.). *Sobranije sočinenij v 5 tomach*. Tom 5: *Vojna s salamandrami; Pervaja spasatel'naja*. Moskva: Goslitizdat, 1959, s. 475.

¹¹⁴ LEVÝ, Jiří. *Umění překladu*. 4., upravené vydání. Praha: Apostrof, 2012. ISBN 978-80-87561-15-7, s. 121.

ruského, a troufáme si tvrdit, i současného českého čtenáře. Časový faktor je v pochopení Čapkových narážek velmi důležitý – Čapkovy alegorie i přímé aluze, které bez problémů identifikoval Čapkův současník, mohou pro běžného dnešního čtenáře představovat problém. Problémy při překladu reálií jsou tak podmíněny nejen vzdáleností kulturní, ale i dobovou. Obtížně přeložitelnou je proto i samotná jazyková forma úryvku, tedy obrozenecká čeština, jež bude při překladu nutně v té či oné míře nivelizována.

Přes tyto obtížně přeložitelné jednotlivosti je nicméně v překladu důležité zachovat výslednou hodnotu celkového výchozího textu. Aby byl ruský překlad funkční, měl by se v něm promítnout archaický tón textu včetně přímé řeči postav, a především by měl cílový ruský čtenář pochopit satirickou funkci textu včetně jeho komiky a co je objektem této satiry, tedy mýty národní historie.

5.3 Srovnávací analýza překladů vybraného úryvku

V následující srovnávací analýze obou ruských překladů vybraného úryvku uvádíme Gurovičův překlad v Malevičově redakci, neboť se jedná o verzi překladu zdaleka nejvydávanější a nejznámější. Vycházíme z textu prvního vydání této redakce z roku 1959, která se později již výrazně neměnila. Na rozdíly oproti původní Gurovičově verzi z roku 1938 upozorníme pouze v těch případech, kdy se obě verze výrazně odlišují. V odkazech pod jednotlivými úryvky uvádíme iniciály příjmení překladatele, rok citovaného vydání a číslo stránky. Pasáže z úryvků, o kterých se zmiňujeme ve výkladu, jsou tučně zvýrazněny.

Primárním cílem naší srovnávací analýzy, spíše než hodnotit kvalitu obou překladů, je porovnat jednotlivá překladatelská řešení vybraného vzorku, proto se vedle překladu reálií zaměříme také na ta místa, která se v obou překladech nápadně liší, či naopak nápadně shodují. Je třeba vzít v potaz, že situace, ve které vznikl nový překlad Bobrakova-Timoškina, je specifická tím, že první Gurovičův překlad je díky Malevičově redakci stále jazykově aktuální, funkční a mezi nakladateli i nadále oblíbený, což i vzhledem k ohlasům na román, které jsme zkoumali, svědčí o jeho dobré kvalitě. Ani my jsme při jeho dílčí analýze neodhalili závažné chyby, jen ojedinělé významové nepřesnosti. Nový překlad tedy nevznikl z obvykle běžné nutnosti vydat překlad aktuálnější či správnější, důvody mohly být spíše komerčního rázu.

Uvědomujeme si také, že podoba druhého či několikátého překladu stejného díla může být ovlivněna tím, že nový překladatel je zpravidla se staršími překlady obeznámen, což mu umožňuje zjistit úroveň jejich kvality a vyvarovat se případných chyb, avšak zároveň může být překladatel psychologicky ovlivněn obavou, aby při potenciální větší shodě překladových verzí nebyl označen za plagiátora, což může vést ke snaze se od dřívějších překladů výrazně odlišit.

Ze samotné analýzy vybraného vzorku samozřejmě nelze vyvozovat obecné závěry o kvalitě či úrovni celého překladu, nicméně je možné na jejím základě ukázat jisté tendence obou překladatelů při řešení konkrétních překladatelských problémů a určit vzájemnou závislost či samostatnost jejich překladových verzí originálního textu.

Náš přítel na ostrovech Galápagos Konaje se svou chotí , básnířkou Jindřiší Seidlovou-Chrudimskou , cestu kolem světa, abychom	Наш друг на Галапагосских островах Совершая кругосветное путешествие, предпринятое мною вместе с моей супругой ,	Наш друг на Галапагосских островах Совершая с моей супругой, поэтессой Генриэттой Зейделовой- Хрудимской , путешествие
--	---	---

<p>kouzlem tolika nových a mohutných dojmův aspoň částečně přežili bolestnou ztrátu naší vzácné tetinky, spisovatelky Bohumily Jandové-Střeshovické, dostali jsme se až na osamělé, mnohými bájemi opředené ostrovy Galápagos. Měli jsme toliko dvě hodiny času, i použili jsme jich k procházce po pobřeží tohoto pustého souostroví. „Hled’, jak překrásně dnes zapadá slunce,“ pravil jsem k své choti. „Není-liž to, jako by celá obloha tonula v záplavě zlata a krve?“ – „Pán ráčí být Čechem?“</p> <p>(Čapek: 2018, s. 146)</p>	<p>поэтессой — Генриэттой Зейдловой-Хрудимской¹¹⁵, в надежде, что под наплывом многочисленных новых и глубоких впечатлений хоть несколько изгладится боль горестной утраты, понесенной нами в лице нашей дорогой тетушки, писательницы Богумилы Яндовой-Стрешовицкой, мы посетили далекие, овеванные столь многими легендами Галапагосские острова. У нас было всего два часа времени, и мы воспользовались ими для прогулки по берегам этих пустынных островов. Взгляни, какой прекрасный закат солнца, — обратился я к своей супруге. — Разве не кажется, будто весь небесный свод тонет в золоте и крови вечерней зари? — Пан изволит быть чехом?</p> <p>(Gurovič: 1959, s. 167-168)</p>	<p>вокруг света, дабы чудо многих новых и глубоких впечатлений хотя бы отчасти развеяло боль утраты нашей драгоценной тетушки, писательницы Богумилы Яндовой-Стрешовицкой, мы очутились на затерянных в океане, овеванных многими легендами Галапагосских островах. У нас было всего два свободных часа, которые мы решили потратить на прогулку по берегам этого пустынного архипелага. Взгляни, какой прекрасный сегодня закат солнца, — обратился я к своей супруге. — Не кажется ли тебе, будто бы целый небосвод тонет в волнах золота и крови? — Господин изволит быть чехом?</p> <p>(Bobrakov-Timoškin: 2015, s. 88)</p>
--	---	---

¹¹⁵ Ve verzi r. 1938 najdeme transkripci Зейдель-Хрудимская a dále Янда-Стрешовицкая (s. 168).

Jak jsme již předeštili, základním překladatelským problémem celého úryvku je jeho jazyková forma, připomínající češtinu první poloviny 19. století: velká četnost přechodníků, archaické lexikum, infinitivy zakončené na –ti, archaický tvar „jest“, archaické koncovky genitivu plurálu –ův, různé hláskové posuny při skloňování jako „kněh“ apod., z dnešního pohledu místy nezvyklý slovosled (postponovaná adjektiva) atd. Tato jazyková forma nemá v ruském jazyce žádný přímý ekvivalent. K tomu se přidává také záměrně zvolený „vzletný“ styl, projevující se zejména v knižní slovní zásobě. Asociace, vyvolané archaickým a „nabubřelým“ jazykem, budou u českého čtenáře nepochybně mířit právě k dílům buditelských spisovatelů z období českého národního obrození. Komický efekt scény vyvolává, vedle zastaralého jazyka, také patos, s jakým český cestovatel líčí zážitek z manželské dovolené, stejně jako sama bizarní náhoda, jež svedla dohromady tichomořského česky hovořícího Mloka s českými cestovateli na vzdálených a exotických ostrovech.

Jazyková forma úryvku, ale i zcela konkrétní odkazy na známé události české historie spadají do kategorie dobově a kulturně vázaných reálií, jež jsou jen těžko přeložitelné. Při překladu zde nutně dochází k jistým ztrátám, zejména v rovině humoru, domníváme se však, že úkolem překladatele je zachovat jistý romantický kolorit textu a chybějící analogie mezi výchozí a cílovou kulturou, pokud možno, kompenzovat prostředky, které jsou v cílovém jazyce a kultuře dostupné.

Ruština má jen velmi omezené morfologické prostředky, jimiž by bylo možné vyjádřit archaičnost jazyka národního obrození (nepočítáme-li například Gurovičovo knižní, avšak nikoli archaické „мною“, „под водою“). Tento jazyk nemá v ruštině ekvivalent, oba překladatelé tedy správně hledají chybějící morfologické prostředky v lexikální a syntaktické rovině a snaží se zachovat alespoň jistou knižnost, až básnickost výrazu. Např. Bobrakov-Timoškin: „дабы чудо многих новых и глубоких впечатлений хотя бы отчасти развеяло боль утраты нашей драгоценной тетушки“, či Gurovič: „боль горестной утраты, понесенной нами в лице нашей дорогой тетушки“, „будто весь небесный свод тонет в золоте и крови вечерней зари“ či oba překladatelé: „Пан/Господин изволит быть чехом?“. Budeme-li hodnotit nový překlad Bobrakov-Timoškina vzhledem ke staršímu překladu, je v této části třeba ocenit snahu přiblížit se významově originálu, když doplňuje časové adverbium сегодня, ve starším překladu vypuštěné, či naopak neuvádí nadbytečné sousloví „вечерней зари“, obsažené v překladu prvním. Rovněž výraz „драгоценная тетушка“ hodnotíme jako stylisticky přesnější než zcela neutrální „дорогая тетушка“.

Všimněme si také práce se jmény. Již jsme zmínili Čapkovu satiru obsaženou v německy znějících příjmeních s českými přídomky. Vidíme také, že oba překladatelé překládají ženské

jméno „Jindřiše“, jako „Генриэтта“ což hodnotíme jako adekvátní řešení. Náhrada typicky českého jména německou variantou dle našeho názoru zprostředkovává ve spojení s česko-německým příjmením rakousko-uherský kolorit jména a díky svému poněkud exotickému znění má na ruského čtenáře podobný účinek jako původní křestní jméno na čtenáře české předlohy. Tohoto efektu by zcela jistě nebylo dosaženo, kdyby překladatelé volili pouhou transkripci.

<p>„Byl jsem tak směl, pane,“ odvětil Mlok uctivě povstáváje. „Nemohl jsem odolati, slyše poprvé v životě český hovor.“ „Jakže,“ užasl jsem, „vy umíte česky?“ „Právě jsem se bavil časováním nepravidelného slovesa býti,“ odušil Mlok. „Toto sloveso jest totiž nepravidelným ve všech jazycích.“ „Jak, kde a proč,“ naléhal jsem, „jste se naučil česky?“ „Náhoda mi zanesla do rukou tuto knihu,“ odvece Mlok a podal mi knížku, kterou držel v ruce; bylo to Česky pro Mloky a její listy nesly stopy častého a pilného používání. „Dostala se sem se zásilkou kněh obsahu poučného. Mohl jsem si vybrati Geometrii pro vyšší třídy škol</p>	<p>— Это я взял на себя смелость, — ответила саламандра, почтительно приподнимаясь. — Я не мог совладать с собой, услышав впервые в жизни чешскую речь. — Как, где и для чего, — допытывался я, — научились вы по-чешски? — Мне случайно попала в руки эта книга, — ответила саламандра, протягивая мне книжку, которую она держала. Это был «Чешский язык для саламандр», и страницы учебника носили на себе следы частого и прилежного пользования им. — Она попала сюда, — продолжала саламандра, — вместе с партией других книг научного содержания. Я мог</p>	<p>– Это я, мой господин, взял на себя смелость, – ответила, почтительно привстав, саламандра. – Я не мог совладать с собой, впервые в жизни услышав, как кто-то говорит по- чешски. – Как, где и зачем, – продолжал наседать я на него, – вы выучили чешский? – По воле случая мне в руки попала эта книга, – отвечала саламандра, указывая мне на книжку, которую она держала в руке. Это была «Говорим по-чешски с саламандрами», причем на ее страницах видны были следы частого и прилежного пользования пособием. – Сюда она попала в посылке, вместе с другими научно- популярными книгами. Можно было выбирать</p>
---	---	--

<p>středních, Dějiny válečné taktiky, Průvodce po Dolomitech nebo Zásady bimetallismu. Zvolil jsem si však tuto knížku, jež se mi stala druhem nejmilejším. Znáám ji již celou z paměti, avšak nalézám v ní stále nové zdroje zábavy i poučení.“ Moje paní i já jsme projevíli svoji nelíčenou radost i podiv nad jeho správnou, ba téměř srozumitelnou výslovností. (Čapek: 2018, s. 147)</p>	<p>выбрать себе «Геометрию для старших классов», «Историю военной тактики», «Путеводитель по доломитовым пещерам» или «Принципы биметаллизма». Но я предпочел эту книжку, которая сделалась моим неразлучным другом. Я уже знаю ее всю наизусть и все-таки каждый раз нахожу в ней новые источники развлечения и полезных знаний. Моя супруга и я выразили неподдельную радость и изумление по поводу правильного и, в общем, довольно внятного произношения саламандры. (G.-M.: 1959, s. 168-169)</p>	<p>между «Геометрией для старших классов средних школ», «Историей военной тактики», «Путеводителем по Доломитовым Альпам» или «Основами биметаллизма». Я, однако, предпочел эту книжку – и она сделалась для меня верным другом. Я уже выучил ее всю наизусть, однако снова и снова нахожу в ней все новые источники познания и борьбы со скукой. Моя супруга и я выразили неподдельную радость и удивление по поводу правильного и даже почти во всем понятного произношения нашего собеседника. (B.-T.: 2015, s. 88-89)</p>
---	---	--

Ve výše uvedené části úryvku můžeme dále pozorovat Čapkovu práci s humorem. Mlok si z mnoha odborných knih s velmi specializovanými, až kuriózními tématy vybírá právě učebnici českého jazyka. Nenápadný humor se dle našeho názoru skrývá i v názvu učebnice češtiny, který jako by se snažil být marketingově přitažlivý, může jít o další jemnou parodii na reklamní styl. S jeho převodem si mnohem lépe poradil Bobrakov-Timoškin, kde je snaha o přitažlivost patrná, na rozdíl od mnohem neutrálnější Gurovičovy varianty.

V poslední větě výše uvedené části v pasáži o „správné, ba téměř srozumitelné výslovnosti“ Mloka se, zdá se, skrývá další humorný Čapkův paradox, který je v ruských překladech poněkud setřen, obzvlášť v Malevičově redakci, která z nějakého důvodu nezachovává pro satirickou pointu důležitý stupňovací poměr mezi adjektivy, na rozdíl od

nového překladu. Tento drobný vtip, kdy je Mloková výslovnost pochválena jako „správná“, avšak vzápětí je tato pochvala relativizována výrazem „téměř srozumitelná“, je v původní Gurovičově verzi také zachován lépe než v Malevičově redakci: „и почти вполне внятного“ (1938: s. 169).

Typicky české konotace, a proto obtížně přeložitelné, vyvolávají rovněž zmínky o známých kapitolách české historie, jež jsme již zmínili v předchozí kapitole:

<p>„Vás tedy upoutaly i naše dějiny,“ zvolal jsem radostně. „Zajisté, pane,“ odtušil Mlok. „Zejména pohroma bělohorská a třistaletá poroba. Četl jsem o nich velmi mnoho v této knize. Jste zajisté velmi hrdi na svou třistaletou porobu. Byla to veliká doba, pane.“ „Ano, těžká doba,“ přitakal jsem. „Doba útisku a hoře.“ „A úpěli jste?“ ptal se náš přítel s dychtivým zájmem. „Úpěli, trpíce nevýslovně pod jařmem sveřepých utiskovatelů.“</p> <p>(Čapek: 2018, s. 148)</p>	<p>— Вы, значит, увлекаетесь и нашей историей? — радостно воскликнул я. — Конечно, — ответила саламандра. — Особенно белогорским разгромом и трехсотлетним порабощением. Я очень много читал о них в этой книге. Вы, несомненно, чрезвычайно гордитесь своим трехсотлетним порабощением. Это было великое время, сударь. — Да, тяжелое время, — подтвердил я, — время неволи и горя. — И вы стонали? — с жадным интересом осведомился наш друг. — Стонали, невыразимо страдая под ярмом свирепых угнетателей.</p> <p>(G.: 1959, s. 169-170)</p>	<p>Вы, следовательно, увлекаетесь и нашей историей?! – радостно воскликнул я.– Безусловно, – отвечала саламандра, – в особенности белогорским разгромом и трехсотлетним порабощением. Я очень много читал о них в этой книге. Вы, должно быть, очень гордитесь своим трехсотлетним порабощением. У вас была великая эпоха.– Да, тяжелая эпоха, – подтвердил я, – время бед и унижений.– И вы стонали? – наш друг с жадным интересом пожирал нас глазами.– Стенали, невыносимо страдая под ярмом жестоких поработителей.</p> <p>(B.-T.: 2015, s. 89)</p>
---	--	--

V české historiografii pevně zažitý pojmy jako „pohroma bělohorská“ a „třistaletá poroba“ jsou pro překlad poměrně problematické, neboť u českého čtenáře vyvolávají zcela konkrétní konotace, na rozdíl od čtenáře ruského. Tato historická kliše českého čtenáře opět zavádějí do doby obrozeneckých historiků jako např. František Palacký¹¹⁶. Specifickou představu o době pobělohorské má český čtenář mj. také díky historickému románu *Temno* Aloise Jiráska, v Čapkově době mimochodem velmi populárnímu. Netvrdíme však, že Čapkova parodie míří konkrétně na Jiráska. Vlastenectví i konkrétně Jiráskovy tvorby si naopak Čapek velmi vážil, o čemž svědčí například i jeho článek v Lidových novinách „K čemu nabádá Jirásek?“ z 12. 12. 1934. Čapkova kritika je namířena právě proti zjednodušování, bezduchým klišé a vypjatým postojům. Český čtenář má mnohá historická kliše zažitá již ze školních lavic, což pochopitelně neplatí pro čtenáře ruského. Jak jsme již zmínili, ve většině sovětských i postsovětských vydání překladu je tento problém řešen poznámkovým aparátem mimo text románu. Ačkoli toto řešení snad není v umělecké literatuře považováno za velmi elegantní, některá místa nelze řešit pomocí pouhé vnitřní vysvětlivky bez významných obsahových ztrát. V novém překladu však tento aparát chybí, ze čtenářského hlediska navíc není příliš komfortní ani grafické zpracování, neboť celá epizoda je vysázena jako jedna rozsáhlá poznámka pod čarou.

Nicméně, jak nám v rozhovoru sdělil sám překladatel Bobrakov-Timoškin (viz Příloha, s. 99), ironickou narážku na dobu „třistaleté poroby“ v předloze se autor nového překladu snažil kompenzovat ve větě „У вас была великая эпоха“, kterou si současný ruský čtenář může asociovat s obdobím Sovětského svazu a memoárovou knihou emigrantského ruského spisovatele Eduarda Limonova *У нас была великая эпоха*, kde (podobně jako to v románu dělá Čapek s českými dějinnými mýty) autor s ironií paroduje patetický sloh a budovatelské, velikášské narativy sovětského období. Současný ruský čtenář tak dané slovní spojení může identifikovat jako parodii na jakýsi historiografický mýtus či kliše, tedy na idealizovaný dějinný obraz epochy Sovětského svazu, tak jako český čtenář identifikuje jako parodii označení doby pobělohorské jako „velké doby“. Zůstává tak zachován zjevný Mlokův paradox, kdy za velkou epochu v podstatě označuje dobu „útisku a hoře“, dobu „poroby“. Toto kompenzační překladatelské řešení tak hodnotíme jako zdařilé, neboť má nesporný potenciál vyvolat v sečtělém ruském čtenáři podobný humorný účinek jako původní narážka ve čtenáři českém.

¹¹⁶ RYCHLÍK, Jan. *Bitva na Bílé hoře a mýtus o třistaleté porobě (transformace mýtu v dějinném vývoji)*. In: Ivo FROLEC (ed.), *Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 2001, s. 85–93.

Oba překladatelé zmiňované historické pojmy převádějí shodně. V sovětských a některých postsovětských vydáních Gurovičova překladu, počínaje rokem 1959, jsou zároveň tyto pojmy vysvětleny v poznámkovém aparátu, připraveném O. Malevičem.¹¹⁷

Je však pozoruhodné, že v prvním vydání Gurovičova překladu (1938), tedy před Malevičovou redakcí, tato satirická narážka („*Jste zajisté velmi hrdi na svou třistaletou porobu. Byla to veliká doba, pane.*“) zcela chybí. V závěru epizody navíc chybí odkazy na lipanskou a bělohorskou bitvu. Vzhledem k tomu, že jde o velmi důležité satirické narážky, nelze předpokládat, že by šlo o nepozornost překladatele. Jde o příklady politické cenzury, o kterých jsme pojednali v kapitole 4.1.1.

Jako velmi dobré hodnotíme řešení Bobrakova-Timoškina o něco dále, ve kterém překladatel převádí výraz „úpět“ archaickým ruským slovesem „стенать“ oproti současnému a stylově neutrálnímu „стонать“ v překladu Guroviče. Na druhou stranu je však Gurovič v této části sémanticky věrnější originálu, neboť Bobrakovovy „беды и унижения“ docela neodpovídají výrazům „útisk a hoře“. Jako významově přesnější hodnotíme také Malevičovo¹¹⁸ „с жадным интересом осведомился наш друг“. Zde Bobrakov-Timoškin přidává frazeologismus „с жадным интересом пожирал нас глазами“, který ovšem nemá v předloze oporu a hodnotíme jej jako nemotivovanou intenzifikaci. Roli zde opět mohla hrát snaha odlišit se od staršího překladu.

Je rovněž zajímavé srovnat, jak si překladatelé poradili s metajazykovou částí v textu. Jde o jazykový vtip, kdy se čeští vlastenci přou ohledně správného skloňování českého substantiva, avšak neuvědomují si přitom, že oba navrhuji správné varianty. Zde má překladatel do ruštiny vzhledem k typologické příbuznosti obou slovanských jazyků úkol usnadněn, neboť může zůstat na metajazykové, gramatické rovině. Oba překladatelé tedy zcela přirozeně volili substituci, avšak cesty k řešení si vybrali různé. Gurovič je zde sémanticky věrnější originálu v tom smyslu, že zachovává Mlokovy pochybnosti ohledně složité jmenné morfologie jazyka, zatímco novější překlad pracuje s úskalími pravopisu. Navíc se významem nepatrně vzdaluje od originálu, protože výrazy „также“ a „так же“ nejsou sémanticky zcela totožné, čímž se poněkud stírá komičnost situace.

¹¹⁷ Ve vydání z roku 1959 ad. například čteme poznámku, že po porážce české šlechty v bitvě na Bílé hoře r. 1620 ztratily české země na 300 let (do roku 1918) státní samostatnost (s. 475).

¹¹⁸ Gurovič zde ve své původní verzi překládá „И вы горевали? – с пылким интересом спросил наш друг.“ (1938: s. 171).

<p>„Bohužel není zde nikoho, s kým bych mluvil česky,“ pravil náš nový přítel skromně, „a nejsem si ani jist, je-li sedmý pád od slova kůň koni nebo koňmi.“ „Koňmi,“ řekl jsem. „Ó ne, koni,“ zvolala moje paní živě.</p> <p>(Č.: 2018, s. 147)</p>	<p>— К сожалению, здесь нет никого, с кем я мог бы говорить по-чешски, — скромно сказал наш новый друг, — а я, например, не уверен, как будет творительный падеж множественного числа от слова «дверь» — «дверями» или «дверьми». — Дверями, — сказал я. — Ах нет, дверьми! — воскликнула моя супруга.</p> <p>(G.: 1959, s. 169)</p>	<p>– К несчастью, здесь нет никого, с кем я мог бы поговорить по-чешски, — скромно поведал наш новый друг, – и мне даже не у кого уточнить, как все-таки правильно писать «также» – слитно или раздельно? – Слитно, – ответил я.– Нет-нет, раздельно! – тут же воскликнула моя супруга.</p> <p>(В.-Т.: 2015, s. 89)</p>
---	--	---

Nutno také zmínit, že nový překlad poněkud nivelizuje řečovou charakteristiku české básnířky, pro niž jsou charakteristické citoslovce „ó“ a „ach“, které ve druhém případě nový překladatel vynechává. Starší překlad je v tomto smyslu stylisticky věrnější.

V níže uvedeném úryvku si všimněme způsobu převodu českého zdvořilého oslovení „pane, paní“ či historického výrazu „čeští pánové“. V Gurovičově překladu je systematicky využíváno exotizačního пан, пани, паны (v původní verzi dokonce místy i ve vokativní formě пане). Bobrakov-Timoškin jde naopak cestou naturalizace a používá ruské výrazy господин, госпожа. Není zde ovšem zcela konzistentní, neboť v části, kde čeští cestovatelé oslovují Mloka, používá i on výraz пан, ačkoli i v tomto kontextu by bylo možné použít ruský domácí výraz господин. Stejně převádí také чешские паны, který rovněž nalezneme v Malevičově redakci, ačkoli původní Gurovičova verze uvádí obecnější výraz чешские дворяне. Lze tedy předpokládat, že daná česká realie se v období mezi původním ruským vydáním ve 30. letech a novou redakcí v 50. letech dostala do podvědomí ruské veřejnosti natolik, že se ji redaktor Malevič rozhodl využít jako exotický prvek české kultury a nový překladatel již tuto variantu považoval za ustálenou.

<p>„Nejvroucnější díky,“ mumlal náš přítel zřejmě dojat. „Slyšel jsem však, že vltavská voda není dobra. My totiž trpíváme v říční vodě nemilou úplavicí.“ Načež se maličko zamysлил a dodal: „Také bych těžko jen opustil svou milou zahrádku.“ „Ach,“ zvolala moje paní, „já též jsem nadšenou zahradnicí! Jak vděčna bych vám byla, kdybyste nám ukázal dítky zdejší flóry!“ S největší radostí, vzácná paní,“ děl Mlok zdvořile se ukláněje. „Nebude-li vám totiž vaditi, že můj libosad jest pod vodou.“ „Pod vodou?“ „Ano, dvěmečítma metrův.“ „A jaké květiny tam pěstujete?“ „Mořské sasanky,“ pravil naš přítel, „v několika vzácných družích. Rovněž mořské hvězdice a mořské okurky, nepočítám-li keře korálové. Blah, kdo pěstoval své vlasti jednu</p>	<p>— Искреннейше благодарю вас, — пробормотал наш друг, явно растроганный. — Но я слышал, что в Влтаве — неважная вода. В речной воде мы заболеваем тяжелой формой поноса. Немного подумав, саламандра прибавила: — К тому же мне было бы тяжело расстаться с моим любимым садиком. — Ах, — воскликнула моя супруга. — Я тоже страстная садовница! Как я была бы вам благодарна, если бы вы показали нам произведения здешней флоры! — С величайшим удовольствием, дорогая пани, — ответила саламандра с любезным поклоном. — Но не послужит ли для вас препятствием то обстоятельство, что мой любимый сад находится под водой? — Под водой? — Да. На глубине двадцати двух метров.</p>	<p>– Благодарю, горячо благодарю! – пробормотал наш друг, очевидно в растроганных чувствах. – Однако я слышал, что во Влтаве не очень хорошая вода. В речной воде мы страдаем от тяжелой формы поноса. – После чего саламандра ненадолго задумалась и добавила: – Кроме того, мне жаль было бы расставаться с моим любимым садиком. – Ах! – воскликнула моя супруга. – Я тоже любительница садоводства! Как я была бы вам благодарна, если бы вы показали мне дары здешней флоры! – С величайшим удовольствием, моя госпожа, – сказала саламандра, вежливо поклонившись. – Ежели, конечно, вас не смутит то обстоятельство, что милый моему сердцу сад находится под водою. – Под водой? – Да, на глубине двадцати двух саженей. – Какие же цветы</p>
--	---	--

<p>růži, jeden štěp, jak praví básník.“</p> <p>Bylo nám pohříchu loučiti se, neboť loď již dávala znamení k odjezdu. „A co byste vzkázal, pane – pane,“ řekl jsem, nevěda, jak se náš milý druh jmenuje.</p> <p>„Jmenuji se Boleslav Jablonský,“ upozornil nás Mlok ostýchavě.</p> <p>„Jest to po mém mínění krásné jméno, pane. Vybral jsem si je ze své knížky.“</p> <p>„Co byste, pane Jablonský, vzkázal našemu národu?“ Mlok se na chvíli zamyslel.</p> <p>„Řekněte svým krajanům,“ pravil posléze s hlubokým pohnutím, „řekněte jim... aby nepropadli staré slovanské nesvornosti... a aby chovali ve vděčné paměti Lipany a zejména Bílou horu! Nazdar, má poklona,“ skončil náhle, snaže se přemoci své city.</p> <p>(Čapek: 2018, s. 148–149)</p>	<p>— Какие же цветы вы там разводите?</p> <p>— Морские анемоны, — ответил наш друг. — Несколько редких сортов. А также морские звезды и морские огурцы, не говоря уже о коралловых кустах. «Блажен, кто вырастил для родины своей одну хотя бы розу, один хотя бы черенок», — как говорит поэт. К сожалению, пришла пора расстаться, так как пароход давал сигналы отправления.</p> <p>— А что бы вы хотели передать, пан... пан... — запнулся я, не зная, как зовут нашего друга.</p> <p>— Мое имя Болеслав Яблонский, — застенчиво подсказала саламандра. — По-моему, это красивое имя. Я его выбрал себе из моей книжки. — Так что нам, пан Яблонский, передать от вашего имени нашему народу?</p> <p>Саламандра на мгновение задумалась. — Скажите своим соотечественникам,</p>	<p>вы там разводите?–</p> <p>Морские анемоны, — ответил наш друг, — несколько редких сортов. А кроме того, морские звезды и морские огурцы, не говоря уже о коралловых кустах. «Блажен, кто выпестовать смог для родины своей хоть розы куст, хоть черенок, держащийся корней», — как сказал поэт. Увы, пришла пора прощаться, поскольку наш пароход уже подавал сигналы к отправлению.–</p> <p>А что бы вы хотели передать, пан... пан... — запнулся я, не зная имени нашего любезного друга.–</p> <p>Мое имя Болеслав Яблонский, — смущенно произнесла саламандра, — по моему мнению, это красивое имя. Я его выбрал из моей книжки.–</p> <p>Что же вы, пан Яблонский, хотели бы передать нашему народу?</p> <p>Саламандра на мгновение задумалась. — Скажите</p>
--	--	--

	<p>— проговорила она с глубоким волнением, — скажите им... Пусть не предаются старым славянским раздорам¹¹⁹ и пусть благодарно хранят в памяти Липаны и в особенности Белую Гору! Доброго здоровья! Честь имею кланяться!—</p> <p>внезапно оборвала она, стараясь справиться со своим волнением.</p> <p>(G.: 1959, s. 170-171)</p>	<p>своим соотечественникам, — с глубоким волнением произнесла наконец она, — передайте им... Да не предаются они старым раздорам среди славян... пусть хранят в своей благодарной памяти Липаны и в особенности Белую гору! Наздар! Честь имею кланяться! —</p> <p>внезапно оборвала саламандра свою речь, очевидно стремясь справиться с нахлынувшими чувствами.</p> <p>(B.-T.: 2015, s. 89)</p>
--	---	---

Různé způsoby převodu zvolili překladatelé v případě archaického výrazu „dvémecítma metrův“. Gurovič převádí neutrálně, avšak sémanticky přesně jako „двадцать два метра“, zatímco Bobrakov-Timoškin zachovává archaismus „двадцати двух сажений“, čímž poněkud mění sémantiku originálu, zato ovšem lépe zprostředkovává stylistický efekt.

Téma českého národního obrození se v daném úryvku projevuje, kromě archaické jazykové formy, rovněž přímými narážkami na osobnosti s tímto národním hnutím spjatými a jejich texty, konkrétně na romantické obrozenecké básníky Boleslava Jablonského a F. L. Čelakovského. Citované dvojverší pochází z Čelakovského básnické sbírky *Růže stolistá*:

*Nepaměti do propasti
klesne pustý darmochleb:
blah, kdo pěstoval své vlasti
jednu růži, jeden štěp!*¹²⁰

¹¹⁹ Zde je opravena významová chyba z původní Gurovičovy verze, která zní: „да не сгинут старые славянские раздоры“ (G.: 1938, s. 172).

¹²⁰ ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. *Růže stolistá: báseň a pravda* [online]. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018 [cit. 2019-06-13]. ISBN 978-80-7602-429-8 (pdf), s. 193. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/44/64/67/ruze_stolista.pdf

Bobrakov-Timoškin je v překladu veršů volnější a kreativnější, dokonce zachovává na jejich konci rým. Původní báseň využívá střídavý rým, překladatel mění rýmové schéma na rým sdružený zřejmě ve snaze zdůraznit, že jde o úryvek z básně. Přidání obratu „державный корень“ lze zase nejspíš vysvětlit pokusem podtrhnout právě vlastenecké téma citované Čelakovského poezie, kterou český čtenář samozřejmě zná mnohem lépe než čtenář ruský. Toto dokreslení lze tedy chápat jako další ukázkou překladatelovy kompenzační strategie, a z tohoto důvodu je považujeme za funkční.

Ve výše uvedeném úryvku najdeme odkazy hned na dvě české historické události, tj. bitvu na Bílé hoře a bitvu u Lipan. Obě bitvy jsou v českém kulturním kontextu známé jakožto vojenská střetnutí s významnými následky pro české dějiny, které zároveň mezi historiky budily a stále budí mnohé kontroverze. Obě bitvy spojuje poměrně negativní hodnocení jejich důsledků ze strany obrozeneckých historiků, jemuž z velké části udával tón opět zakladatel moderní české historiografie František Palacký, jenž ve svém díle vnímal bitvu u Lipan jako porážku českého „demokratického živlu“¹²¹, tedy měšťanů, zemanů, sedláků, a její důsledky jako nepříznivou tendenci pro český národ, jež zákonitě vyústila právě v osudovou bitvu na Bílé hoře, po které byli Češi a Moravané vrženi do poroby Vídně.¹²² Na husity jako průkopníky myšlenek svobody a samostatnosti a na lipanskou a bělohorskou bitvu jako mezníky vedoucí postupně ke ztrátě české státní suverenity pohlížel ve svém díle také Masaryk a toto obrozenecko-masarykovské pojetí se stalo v podstatě oficiálním výkladem českých dějin v době první republiky¹²³. Podobné pojetí však nebylo a není přijímáno všeobecně, svým skeptickým postojem k obrozeneckému, národoveckému výkladu českých dějin, obzvlášť období husitství či doby pobělohorské jako doby „temna“¹²⁴, byl za první republiky známý například historik Josef Pekař. V Čapkově době tedy byly tyto spory o významu českých dějin velmi živé a povstání husitů i českých stavů byla vnímána jako události symbolického významu. Odkazy na obě rozhodující bitvy české historie zároveň v kontextu našeho úryvku svědčí o tom, že Čapek se na podobné dějinné symboly díval s humorným odstupem. Nelze však pochopitelně vůbec předpokládat, že by ruský čtenář dokázal všechny zmíněné odkazy dekódovat. Jelikož v novém překladu chybí jakýkoli poznámkový aparát, bylo by dle našeho názoru vhodné v případě lipanské bitvy uvést alespoň jakousi vnitřní vysvětlivku, např. Липанское сражение či Липанская битва. Odkazem na husitskou dobu je i Mlokovova prosba

¹²¹ ČORNEJ, Petr. *Lipanské ozvěny*. Praha: H&H, 1995. ISBN 80-85787-80-6, s. 52.

¹²² Tamtéž s. 54.

¹²³ Tamtéž, s. 123.

¹²⁴ PEKAŘ, Josef. *O smyslu českých dějin*. Čtvrté, opravené vydání. Praha: Rozmluvy, 2013. ISBN 978-80-85336-95-5, s. 207.

„nepropadat staré slovanské nesvornosti“ (právě ta byla podle obrozeneckého výkladu příčinou lipanské bitvy a porážky radikálních husitů). Narážky na obě bitvy („a aby chovali ve vděčné paměti Lipany a zejména Bílou horu!“) zcela chybí v původní překladové verzi z roku 1938, jak jsme již zmínili.

Rozpaky budí užití v Bobrakovově překladu původního českého pozdravu „Nazdar!“, jímž se na konci úryvku loučí Mlok s českým manželským párem. Tento pozdrav má v českém kontextu (a v Čapkově době zřejmě ještě více než dnes) rovněž určité vlastenecké zabarvení. Podle lingvistky Barbory Martinkovičové z Ústavu pro jazyk český se neformální pozdrav „nazdar!“ všeobecně ujal právě v době 1. československé republiky¹²⁵, nicméně jeho kořeny sahají do roku 1851, kdy byla zahájena sbírka na vybudování Národního divadla a po Praze a dalších českých městech začali chodit výběrčí s pokladničkami a nápisem „Na zdar Národního divadla“. Později se pozdrav začal používat také v pražském Sokolu a mezi českými dobrovolníky za 1. světové války. Pozdrav je spojen také s českým skautingem. Zřejmě z důvodu zachování českého koloritu překladatel tento pozdrav ponechal ve své exotické, transkribované podobě. Domníváme se však, že takto exotický výraz je pro ruského čtenáře málo srozumitelný a žádné konkrétní konotace se s ním v ruském kontextu nepojí, takovýto exotismus navíc působí poněkud neústrojně a tuto realii tedy nemá smysl zachovávat, poněvadž není schopna konkretizace v cílové kultuře. Z tohoto důvodu hodnotíme jako funkčnější Gurovičovu variantu „Доброго здоровья“, která alespoň zachovává „starosvětský“ styl Mlokovy řeči.

Na samém konci úryvku nalezneme již zmiňovanou narážku na pražského primátora Karla Baxu:

Odjížděli jsme člunem zamyšlení a dojatí. Náš přítel stál na skalisku a kynul za námi rukou; zdálo se, že něco volá. „Co to volal?“ ptala se moje paní. „Nevím,“ řekl jsem, „ale znělo to nějak jako: pozdravujte pana primátora doktora Baxu. “	Мы сели в лодку и отчалили, растроганные и погруженные в раздумье. Наш друг стоял на скале и махал нам; кажется, он что-то кричал. — Что он кричит? — спросила моя супруга. — Не знаю, — сказал я, — что-то вроде:	Мы сели в шлюпку и отчалили, растроганные и исполненные мыслей. Друг наш стоял на большом камне и махал нам рукой; нам почудилось, что он что-то кричал. — Что он кричит? — спросила моя супруга. — Не
---	--	--

¹²⁵ *Čest práci, servus nebo ahoj. Jak vznikly pozdravy, připomíná jejich světový den. ČT24* [online]. Praha: Česká televize, 2019, 21. 11. 2017 [cit. 2019-06-13]. Dostupné z: <https://bit.ly/2wVO1dE>

(Čapek: 2018, s. 149)	«Передайте привет пану приматору доктору Баксе . (G.: 1959, s. 171)	знаю, – ответил я, – но мне показалось, что он хотел сказать: «Передавайте привет господину пражскому мэру доктору Баксе » (Bobrakov-Timoškin: 2015, s. 89)
-----------------------	---	---

Na tomto místě si pouze všimneme, jakým způsobem je přeložena jeho funkce. Zde naopak cestu exotizace volí Gurovič, Bobrakov-Timoškin nahrazuje exotický český výraz obecnější analogií „мэр“, kterou v daném kontextu považujeme za srozumitelnější a vhodnější.

5.3.1 Shrnutí srovnávací překladatelské analýzy vybraného úryvku

Porovnání starého a nového překladu odhaluje několik zajímavých momentů z hlediska toho, jak se od sebe odlišují, či nakolik podobná překladatelská řešení volil druhý překladatel. Zmínili jsme několik pasáží, kdy autor nového překladu odlišnou cestou než autor původního překladu. Viděli jsme také, že některé rozdíly byly žádoucí, neboť byly svým způsobem přesnější či aktuálnější než překlad první, některé rozdíly byly čistě fakultativní, kde se nejvíce projevovala snaha překladatele odlišit se od původní překladové verze. Jen ojediněle se vyskytovaly rozdíly nežádoucí, jež byly naopak ve srovnání s prvním překladem méně vhodné či přesné.

Dosud jsme se zaměřovali zejména na rozdíly v obou překladech, ačkoli jsme zmiňovali i některá místa, která se shodují. Na několika místech je tato shoda přitom velmi nápadná. Zastavíme-li se u případů shody podrobněji, nalezneme alespoň 15 příkladů pasáží přeložených zcela shodně i přesto, že poskytují širší paletu možností překladu. Pravda, některé z nich (například „*что нового в стобашенной матушке Праге; головы казненных чешских панов; белогорским разгромом и трехсотлетним порабощением; Честь имею кланяться!*“ ad.) je možné považovat za svého druhu ustálená spojení, jejichž odlišný překlad je sice teoreticky možný, avšak nebyl by ku prospěchu věci.

Některá místa ovšem nabízejí možnosti řešení, kterých autor nového překladu z nějakého důvodu nevyužil. Shoda se přitom netýká pouze lexikální roviny, nýbrž i roviny větné. Jde o následující případy:

Originál:	Oba překlady:
Pohlédli jsme překvapeně oním směrem.	Мы удивленно обернулись на голос.
Nemohl jsem odolati	Я не мог совладать с собой
stopy častého a pilného používání	следы частого и прилежного пользования
Moje paní i já jsme projevili svoji nelíčenou radost (...)	Моя супруга и я выразили неподдельную радость (...)
nemilá úplavice	тяжелая форма поноса
„A jaké květiny tam pěstujete?“ „Mořské sasanky,“ pravil náš přítel, „v několika vzácných druzích.“	Какие же цветы вы там разводите? – Морские анемоны, – ответил наш друг, – несколько редких сортов.
nepočítám-li keře korálové	не говоря уже о коралловых кустах
Mlok se na chvílku zamyslí.	Саламандра на мгновение задумалась.

Pokud navíc nahlédneme do původní verze Gurovičova překladu (1938), zjistíme, že mnohá výše uvedená řešení jsou v ní odlišná, např.:

Malevič (1959), Bobrakov (2015)	Gurovič (1938)
Мы удивленно обернулись на голос.	Мы удивленно посмотрели в этом направлении.
Моя супруга и я выразили неподдельную радость.	Моя супруга и я выразили неописуемую ¹²⁶ радость.
тяжелая форма поноса	тяжелый понос

Ačkoli jsou v novém překladu (2015) někdy použita jiná synonyma pro jednotlivé výrazy, sémantická struktura některých překladatelských řešení rovněž prozrazuje jistou (ať už záměrnou, či nezáměrnou) podobnost s překladem starším:

*Zvolil jsem si však tuto knížku, jež se mi stala druhem **nejmilejším**.*

*Но я предпочел эту книжку, которая сделалась моим **неразлучным** другом. (1959)*

*Я, однако, предпочел эту книжку – и она сделалась для меня **верным** другом. (2015)*

Zde například oba překladatelé překládají jako „nerozlučný“ a „věrný“ tam, kde v originále stojí „druhem nejmilejším“. Zde je dokonce přesnější první Gurovičova verze (1938), kde stojí „любимейшим другом“. Proč se Malevič rozhodl na tomto místě Guroviče

¹²⁶ Zde jde ovšem o významovou nepřesnost, Malevičova i Bobrakovova oprava je tudíž samozřejmě žádoucí.

opravit, není příliš jasné, zřejmě chtěl zvolit uzuálnější výraz, pro ten však v daném případě nevidíme důvod.

Zajímavý je také téměř shodný překlad výrazu „nemilá úplavice“, kde ve všech překladových verzích najdeme obecnější *тяжелая форма поноса* (či „*тяжелый понос*“ v případě verze z roku 1938). Tento převod zřejmě překladatelé volili z pragmatických důvodů. Ačkoli ruština samozřejmě disponuje specifickým názvem *дизентерия*, překladatelé jej mohli považovat za příliš odborný či málo srozumitelný. Přesto je s podivem, že podobnou nivelizaci najdeme i v novém překladu, který jinak zpravidla zachovává všechny reálie a čtenáři v tomto ohledu příliš nenadbíhá.

Na jiném místě překladatelé shodně převádějí naopak obecný výraz výrazem specifičtějším:

*neboť **lod'** již dávala znamení k odjezdu*

*так как **пароход** давал сигналы отправления.*

*поскольку наш **пароход** уже подавал сигналы к отправлению*

Domníváme se, že tato zjištění mohou svědčit o tom, že nový překladatel znal starší Malevičovu redakci Gurovičova překladu, a zatímco na některých místech přichází s novým řešením, či dokonce opravuje některé nepřesnosti, na jiných je zase patrná jistá závislost na této starší překladové verzi.

Zajímavým zjištěním byl rovněž nález vynechaných míst v původní verzi Gurovičova překladu (1938), u nichž se lze domnívat, že se jedná o pasáže vyškrtnuté v důsledku politické cenzury.

Na závěr dodáme, že v případě Malevičovy redakce Gurovičova překladu i v překladu Bobrakova-Timoškina jsme až na popsané drobné nepřesnosti neodhalili žádné závažné významové či stylistické chyby. Aniž bychom tedy hodnotili kvalitu jednotlivých překladových verzí (k tomu bychom potřebovali soustavnější analýzu větší části díla), můžeme na základě uvedeného vyvodit, že obě překladové verze vybraného úryvku jsou původní a zcela funkční překlady českého originálu.

6 ZÁVĚR

Tato práce se věnovala románu *Válka s Mloky*, kterou Karel Čapek napsal v polovině 30. let 20. století. Tento román, pro Čapkovu tvorbu velmi zásadní, byl velmi záhy po svém knižním vydání v Československu v roce 1936 přeložen do ruštiny a poprvé vydán v SSSR v roce 1938. Podruhé byl do ruštiny přeložen až po téměř osmdesáti letech, v roce 2015. Na základě článků v sovětském a ruském tisku a předmluv, jež různá vydání Čapka doprovázely, jsme dokumentovali recepci tvorby spisovatele i daného románu, abychom ukázali, v jaké situaci byly oba překlady vytvořeny. Recepci románu i ostatního Čapkova díla jsme rozšířili také o kritiky a interpretace sovětských a ruských literárních vědců a bohemistů. Z článků v dobovém sovětském tisku 30. a 40. let jsme zjistili, že Čapkova *Válka s Mloky* byla vnímána jako velmi aktuální dílo, vysoce ceněna byla jeho mnohožánrová forma a zejména jeho antifašistické poselství a satira na politický a kulturní život soudobého západního světa. Články ze sovětského tisku a odborné práce o Čapkovi zároveň dokazují, že recepce jeho díla podléhala ideologické kontrole, v důsledku čehož byly možnosti interpretace Čapkých děl omezeny a značně zúženy na jejich politické a sociální aspekty. „Kanonizující“ přístup ke Karlu Čapkovi v SSSR však zároveň jeho dílům zajišťoval téměř nepřetržitou publikaci i zájem tisku. Jak jsme též ukázali, tento kanonický obraz Čapka ze sovětského období do velké míry přetrvává i v současném Rusku, neboť jeho díla bývají zřídka reinterpretována či jakkoli komentována, přestože je Čapek (zejména jeho vědecko-fantastická díla, včetně *Války s Mloky*) dále vydáván. Tuto mezeru nicméně částečně zaplňují odborné práce autorů jako S. V. Nikolskij, O. M. Malevič či Je. N. Kovtunové, jež překonávají sovětská ideologická omezení a nabízí hlubší pohled na filosofické aspekty Čapkových děl.

V práci jsme se dále zajímali o oba překladatele *Války s Mloky* do ruštiny a o editorskou práci O. M. Maleviče, jenž je původcem mnoha zásadních redakčních zásahů do původního překladu A. S. Guroviče a překladatelem několika původně cenzurovaných pasáží románu, díky nimž je první překlad románu stále jazykově aktuální, přesný a kompletní. Zároveň jsme ověřili, že navzdory chybným údajům některých nakladatelů či internetových knihkupců, připisujícím O. M. Malevičovi roli překladatele románu, se s výjimkou zmíněných pasáží o svébytný překlad nejedná, nýbrž právě o redakci.

V části věnované translatologické analýze jsme se zaměřili na převod českých kulturně-historických reálií, jež jsme zkoumali na vybraném reprezentativním úryvku z románu. Výsledky srovnávací analýzy obou překladů a hodnocení jednotlivých překladatelských řešení jsme se snažili zasadit do širšího literárního a historického kontextu. Výsledky z analýzy jsme

konfrontovali s poznatky z předchozích oddílů práce věnovaných recepci, ale také s poznatky získanými z rozhovoru s autorem druhého překladu.

Domníváme se, že naši dílčí překladatelskou analýzu by bylo užitečné rozšířit o komplexní analýzu překladu různých uměleckých prvků celého textu románu *Válka s Mloky*, které jsme nastínili v obecné charakteristice textu. Zejména by bylo zajímavé zkoumat převod prvků typických pro vědecko-fantastický žánr (stylizace odborných článků a zpráv, terminologie, neologismy), prvky dialektu, vícejazyčnosti a vulgarismů v řeči kapitána van Tocha, porovnat, jak si překladatelé poradili s řečovou charakteristikou postav, žánrovou syntézou atd. Rovněž se nabízí soustavněji prozkoumat rozdíly ve znění vydání původního Gurovičova překladu a Malevičovy redakce z padesátých let a později. Doufáme, že naše práce může sloužit jako podklad pro hlubší a soustavnější analýzu překladů Čapkova proslulého románu.

7 POUŽITÁ LITERATURA:

Citovaná vydání Války s Mloky:

ČAPEK, Karel. *Válka s mloky* [online]. 2. opravené vydání. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018. ISBN 978-80-7587-102-2. Dostupné z:

https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/29/90/58/valka_s_mloky.pdf (podle 20. vydání *Války s Mloky*. Praha: Československý spisovatel, 1981.)

ČAPEK, Karel. *Vojna s salamandrami*. Moskva: Žurnal'no-gazetnoje ob'jedinenije, 1938, 272 stran.

ČAPEK, Karel a GUROVIČ, A. S. (ed.). *Izbrannyje proizvedenija*. Moskva: Goslitizdat, 1947, 660 stran.

ČAPEK, Karel a NIKOL'SKIJ, S. V. (ed.). *Izbrannoje*. Moskva: Gosudrstvennoje izdatel'stvo chudožestvennoj literatury, 1950, 488 stran.

ČAPEK, Karel a NIKOL'SKIJ, S. V. (ed.). *Sobranije sočinení v 5 tomach*. Tom 5: *Vojna s salamandrami; Pervaja spasatel'naja*. Moskva: Goslitizdat, 1959, 488 stran.

ČAPEK, Karel a MALEVIČ, O. M. (ed.). *Vojna s salamandrami*. Moskva: Gosudrstvennoje izdatel'stvo chudožestvennoj literatury, 1960, 280 stran.

ČAPEK, KAREL. *Izbrannyje proizvedenija v 7 tomach*. Tom 2. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1976, 704 stran. Biblioteka vseмирnoj literatury: Literatura XX veka: Literatura XX veka, 196.

ČAPEK, KAREL a SUČKOV, B., ed. *Vojna s salamandrami. Mat'. Rasskazy. Jumoreski*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1976, 654 stran.

ČAPEK, Karel a MALEVIČ, O. M. (ed.). *Vojna s salamandrami; Rasskazy*. Moskva: Pravda, 1983, 478 stran.

ČAPEK, Karel a MALEVIČ, O. M. (ed.). *Vojna s salamandrami*. Moskva: Kniga, 1985, 512 stran.

ČAPEK, Karel. *Izbrannoje: Vojna s salamandrami. Rasskazy, apokrify. Skazki i pobasenki*. Moskva: Gud'jal-press, 1999, s. 5-8. ISBN 5-8026-0025-X, 624 stran.

ČAPEK, Karel. *Vojna s salamandrami*. Moskva: Èksmo-Press, 2001. ISBN 5-04-008698-9.

ČAPEK, Karel. *Sobranije sočinenij v 3 tomach*. Tom 1.: Fabrika Absoljuta; Vojna s salamandrami. Moskva: Terra-Knižnyj klub, 2004, 448 stran.

ČAPEK, Karel. *Vojna s salamandrami: roman: rasskazy: apokrify: skazki*. Moskva: Èksmo, 2008, 651 stran. Zarubežnaja klassika. ISBN 978-5-699-32199-5.

ČAPEK, Karel a Aleksandr BOBRAKOV-TIMOŠKIN. *Vojna s salamandrami* (sborník) [elektronický zdroj]. Moskva: Azbuka-Attikus, 2015, 379 stran. ISBN 978-5-389-10924-7.

Citovaná beletrie:

ČECH, Svatopluk. *Jitřní písně*. Vydání šesté. Praha: Topičova edice, 1946, 69 stran.

ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. *Růže stolistá: báseň a pravda* [online]. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018 [cit. 2019-06-13]. ISBN 978-80-7602-429-8 (pdf). Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/44/64/67/ruze_stolista.pdf

Monografie:

BERNŠTEJN, Inna Abramovna. *Karel Čapek: tvorčeskij put'*. Moskva: Nauka, 1969.

BLJUM, A. V. *Sovetskaja cenzura v èpochu total'nogo terrora: 1929-1953*. Sankt-Peterburg: Akademičeskij proekt, 2000. ISBN 5-7331-0190-3. 311 stran.

ČAPEK, Karel. *O umění a kultuře III* [online]. 2. opravené vydání. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018 [cit. 2019-05-17]. ISBN 978-80-7532-962-2 (pdf). Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/34/55/27/o_umeni_a_kulture_iii.pdf (podle vydání v Československém spisovateli, Praha, 1986).

ČORNEJ, Petr. *Lipanské ozvěny*. Praha: H&H, 1995. ISBN 80-85787-80-6. 203 stran.

FORST, Vladimír, a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 1. A–G*. Praha: Academia, 1985. 900 stran. ISBN 80-200-0797-0.

KOVTUN, Jelena Nikolajevna. Karel Čapek i social'naja fantastika XX stoletija. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1998. ISBN 5-211-04067-8.

MALEVIČ, Oleg Michajlovič. *Karel Čapek: kritiko-biografičeskij očerk*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1968.

MALEVIČ, Oleg Michajlovič, ed. *Karel Čapek v vospominanijach sovremennikov*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1983. Serija literaturnych memuarov.

MALEVIČ, Oleg Michajlovič. Bratři Čapkové. Vydání první. Přeložila Hana ŠTĚPÁNKOVÁ. Praha: Ivo Železný, 1999, 297 s. Knihovnička Literárních novin. ISBN 978-80-237-3436-2.

MALEVIČ, Oleg Michajlovič. *Osobitost české literatury*. Praha: Malvern, 2009. 344 stran. ISBN 978-80-86702-44-5.

MALEVIČ, Oleg Michajlovič, KOPÁČ, Radim, ed. V perspektivě desetiletí. Vydání první. Přeložili Iva DVOŘÁKOVÁ, Eva HERMANOVÁ, Zdenka KOVÁŘOVÁ, Hana ŠTĚPÁNKOVÁ a Jaroslav TICHÝ. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2844-8.

NIKOL'SKIJ, Sergej Vasil'jevič. *Roman K. Čapeka „Vojna s salamandrami“: struktura i žanr*. — Moskva: Nauka, 1968. 208 stran.

NIKOL'SKIJ, Sergej Vasil'jevič. *Karel Čapek – fantast i satirik*. Moskva: Nauka, 1973. 431 stran.

NIKOL'SKIJ, Sergej Vasil'jevič. *Fantastika a satira v díle Karla Čapka*. Přeložil Milan Hrala. Praha: Československý spisovatel, 1978. 328 stran.

NIKOL'SKIJ, Sergej Vasil'jevič. *Nad stranicami antiutopij K. Čapeka i M. Bulgakova: poëtika skrytych motivov*. Moskva: „Indrik“, 2001. ISBN 5-85759-158-4.

KŘEPINSKÁ, Margita, Stanislava TUHÁČKOVÁ a N. L. GLAZKOVA (eds.). *Karel Čapek: bibliografie díla a literatury o životě a díle, publikace v Československu a v Sovětském svazu: ve 4 svazcích*. Moskva: Vsesvazová státní knihovna zahraniční literatury, 1991. ISBN 80-7050-124-3.

GOR'KIJ, M. a M. KOL'COV, (eds). *Den' mira*. Moskva: Žurnal'no-gazetnoje ob'jedinenije, 1937.

ČAPEK, Karel a HALÍK, M. (ed.). *Poznámky o tvorbě*. Praha, Československý spisovatel 1959.
LEVÝ, Jiří. *Umění překladu*. 4., upravené vydání. Praha: Apostrof, 2012. ISBN 978-80-87561-15-7.

POPOVIČ, Anton. 1975. *Teória umeleckého prekladu: aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. 2. prepracované a rozšírene vydanie. Bratislava: Tatran. 293 stran.

VORLÍČKOVÁ, B., KHEL, R., ČECHOVÁ, P. *Osobní knihovna Karla Čapka*. Vydání 1. Praha: Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, 2011. Osobní knihovny. ISBN 978-80-7080-791-0.

PEKAŘ, Josef. *O smyslu českých dějin*. Čtvrté, opravené vydání. Praha: Rozmluvy, 2013. ISBN 978-80-85336-95-5.

Předmluvy, doslovy:

Ot redakcii. In: *Internacional'naja literatura*. Moskva: Žurnal'no-gazetnoje ob'jedinenije, 1938, 4.(no. 2-3), s. 71-72.

GUROVIČ, A. S. *Karel Čapek*. In: *Izbrannyje proizvedenija: Anglijskije pis'ma; Kak eto delajetsja; novelly; Vojna s salamandrami; Mat'*. Moskva: Goslitizdat, 1947. s. 5-12.

NIKOL'SKIJ, S. V. *Karel Čapek*. In: *Izbrannoje: Anglijskije pis'ma, Vojna s salamandrami, Belaja bolezni', Mat'*. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo chudožestvennoj literatury, 1950, s. 3-16.

NIKOL'SKIJ, S. V. *Karel Čapek*. In: ČAPEK, Karel. *Vojna s salamandrami; Rasskazy*. Moskva: Pravda, 1983, s. 3-18.

MALEVIČ, O. M. *Roman-pamflet Karela Čapeka „Vojna s salamandrami*. In: ČAPEK, Karel. *Vojna s salamandrami*. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo chudožestvennoj literatury, 1960, s. 5-14.

NIKOL'SKIJ, S. V. *Karel Čapek v Sovetskom sojuze*. In: Karel Čapek: bibliografie díla a literatury o životě a díle, publikace v Československu a v Sovětském svazu: ve 4 svazcích. Moskva: Vsesvazová státní knihovna zahraniční literatury, 1991. Svazek 1. s. 5-17. ISBN 80-7050-124-3.

BÈLZA, Svjatoslav. Čapek – èto bogatstvo. In: ČAPEK, Karel. *Izbrannoje: Vojna s salamandrami. Rasskazy, apokrify. Skazki i pobasenki*. Moskva: Gud'jal-press, 1999, s. 5-8. ISBN 5-8026-0025-X.

MALEVIČ, O. M. *Ljudi i salamandry*. ČAPEK, Karel. *Vojna s salamandrami*. Moskva: Kniga, 1985, s. 7-37.

MALEVIČ, O. *Neizvestnyj Karel Čapek*. In: *Pis'ma iz buduščego: neizvestnyj Čapek: perevod s češskogo*. Sankt-Peterburg: Globus, 2005. ISBN 5-98255-003-5. s. 4-5.

MALEVIČ, O. *Real'nost' utopii*. In: *Vojna s salamandrami: roman: rasskazy: apokrify: skazki*. Moskva: Èksmo, 2008, 651 stran. Zarubežnaja klassika. ISBN 978-5-699-32199-5.

SUČKOV, A. *Predislovije*. In: *Vojna s salamandrami. Mat'. Rasskazy. Jumoreski*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1976, 654 stran. Biblioteka vseмирnoj literatury: Literatura XX veka: Literatura XX veka, s. 5-30.

Citované recenze a články z periodik:

ALEKSANDROV, R. *Vojna s salamandrami*. In: Literaturnyj sovremennik. Leningrad: Chudožestvennaja literatura, 1938 (č. 9, roč. 6). s. 212-214.

ČAPEK, Karel. *Proč nejsem komunistou?*. In: Přítomnost. Praha, 1924, 1.(47), s. 737-739. Dostupné online: <http://www.pritomnost.cz/cz/archiv-od-r-1924>.

BLJUM, A. V. „*Internacional'naja literatura*“: *podcenzurnoje prošloje*. In: Inostrannaja literatura [online]. Moskva, 2005, 2005, (10) [cit. 2019-05-16]. ISSN 0130-6545. Dostupné z: <http://magazines.russ.ru/inostran/2005/10/bl21.html>

SKORVID, S. S. *Česká literatura v Rusku, 2006-2007*. iLiteratura [online]. Praha: Sdružení pro iliteraturu, ©2006-2019, 3. 4. 2008 [cit. 2019-06-06]. Dostupné z: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/22323/ceska-literatura-v-rusku-2006-2007>

PLATONOV, Andrej. *O „likvidacii“ čelovečestva*. In: Masterskaja. Mjunchen: Im Werden Verlag, 2007. s. 9-22. (Původně vydáno v časopise Literaturnyj kritik. Moskva, 1938. č. 7). Dost. z: <http://imwerden.de/cat/modules.php?name=books&pa=showbook&pid=911>.

GUROVIČ, A. S. *Karel Čapek*. In: Internacional'naja literatura. Moskva: Goslitizdat, 1938 (č. 12, roč. 6.). s. 190-193.

NOVICKIJ, Pavel. *Serdce Karela Čapeka*. In: Sovetskoje iskusstvo. Moskva: Komitet po delam iskusstv pri Sovnarkome i CK profsojuza rabotnikov iskusstv, 1939, 10 (no. 54), s. 3.

VENGROV, N. *Včera i segodnja*. In: Novyj mir. Moskva: Izvestija sovetov deputatov trudjaščichsja SSSR, 1948, 24(no. 5), s. 306-308.

ZEVINA, R. *Izbrannyj Karel Čapek*. In: Zvezda. Leningrad: Sojuz sovetskich pisatelej SSSR, 1948, no. 8, s. 210-211.

MACKIN, A. *Izbrannyj Čapek*. In: Ogonek. Moskva: Izdatel'stvo Pravda, 1948, 26(no. 17), s. 32.

NIKOL'SKIJ, S. V. *Literatura dolžna sozdavat' ljudej*. In: Voprosy literatury. Moskva, 1965, 9(no. 12), s. 270-275.

MALEVIČ, O. *Karel Čapek i Rossija*. In: Voprosy literatury. Moskva, 1965, č. 7, s. 86–96.

MALEVIČ, O. M. *Četyre romana v pis'mach Karela Čapeka*. In: Zvezda. Sankt-Peterburg, 2009, (№4), s. 128-159. ISSN 0321-1878. Dostupné také z: <https://zvezdaspb.ru/index.php?page=8&nput=1175>.

INDRIKOV, Aleksej. *Absoljut Karela Čapeka*. In: Literaturnaja Rossija [online]. 2009, 23. 02. 2015, (5) [cit. 2019-04-27]. Dostupné z: <https://litrossia.ru/item/3302-oldarchive/>.

IL'ČENKO, Sergej. *Roman s salamandrami.: otnošeniya Zapada s Rossiej strojatsja na scheme, opisannoj Čapekom 80 let nazad*. In: DsNews [online]. Kyjev: Privatne akcionerne tovarystvo "Kartel", 2017, 25. 05. 2017 [cit. 2019-04-27]. Dostupné z: http://www.dsnews.ua/vlast_deneg/roman-s-salamandrami-otnosheniya-zapada-s-rossiey-stroyatsya-23052017220000.

BLJUM, Arlen. „*Internacional'naja literatura*“: podcenzurnoje prošloje. In: Inostrannaja literatura. 2005, (10). ISSN 0130-6545. Dostupné také z: <http://magazines.russ.ru/inostran/2005/10/bl21.html>.

RYCHLÍK, Jan. *Bitva na Bílé hoře a mýtus o třistaleté porobě (transformace mýtu v dějinném vývoji)*, in: Ivo FROLEC (ed.), *Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 2001, s. 85–93. ISBN: 80-86185-15-X.

Akademické kvalifikační práce:

RUBTCOVA (CHUVELEVA), Natalija. *Recepcija dramy Karela Čapeka R.U.R. v ruskom kul'turnom prostranstve i jeje fon*. Brno, 2013. Disertační práce. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky. Vedoucí práce Ivo Pospíšil.

Elektronické databáze, katalogy a slovníky:

Katalog RGB. Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka [online]. Moskva: Ex Libris, ©2002 [cit. 2019-06-15]. Dostupné z: http://aleph.rsl.ru/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=xbk

Katalogy a databáze Národní knihovny ČR [online databáze]. Praha: Ex Libris, NK ČR, ©2014 [cit. 2019-06-15]. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/1X7QSGPK3LKSGXSNA5D1NX9FC5YH6C1CLDQKIPHPK7L9AV412-33128?func=file&file_name=find-b&local_base=NKC

Digitální knihovna – Moravská zemská knihovna. Webové rozhraní systému Kramerius [online databáze]. ©2015-2018. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/>

Žurnal'nyj zal [online databáze]. Moskva: "Russkij žurnal", ©1996-2017 [cit. 2019-06-15]. Dostupné z: <http://magazines.russ.ru/>

Laboratorija fantastiki [online databáze]. Moskva: FantLab, ©2005-2019. [cit. 2019-06-15] Dostupné z: <https://fantlab.ru>

Tolkovyj slovar' Jefremovoj. T. F. Jefremova. 2000. Slovari i enciklopedii na Akademike [online databáze]. Akademik, ©2000–20019 [cit. 15-6-2019]. Dostupné z: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova>

Tolkovyj slovar' Ušakova. D. Ch. Ušakov. 1935–1940. Slovari i enciklopedii na Akademike [online databáze]. Akademik, ©2000–2019 [cit. 15-6-2019]. Dostupné z: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov>

Spravočno-informacionnyj portal Gramota.ru. [online databáze]. Gramota.ru. ©2000–2019 [cit. 15-6-2019]. Dostupné z: <http://new.gramota.ru/spravka/>

Slovník spisovného jazyka českého [online]. Praha: Ústav pro jazyk český, ©2011 [cit. 2019-06-15]. Dostupné z: <https://ssjc.ujc.cas.cz/>

Další internetové zdroje:

Žurnal „Inostrannaja literatura“: glavnaja. Žurnal „Inostrannaja literatura“ [online]. Moskva, ©2014 [cit. 2019-05-17]. Dostupné z: <http://inostranka.ru/>

Dokument č. 384: Postanovlenije Politbjuro o žurnale „Internacional'naja literatura“. Archiv Aleksandra N. Jakovleva [online] ©2001-2016. Moskva: Meždunarodnyj fond „Demokratija“, 18. 2. 1943 [cit. 2019-05-16]. Dostupné z: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1016036>

Obščestvo brat'jev Čapekov [online]. Sankt-Peterburg, ©1995-2012 [cit. 2019-06-12]. Dostupné z: <http://capek.narod.ru/index.htm>

Ruský bohemista Oleg Malevič o Karlu Čapkovi. *Radio Praha* [online]. Praha: Český rozhlas, 2012 [cit. 2019-04-28]. Dostupné z: <https://www.radio.cz/cz/rubrika/krajane/rusky-bohemista-oleg-malevic-o-karlu-capkovi>.

Oleg Malevič – pokrovitel' češskoj literatury v Rossii. *Radio Praga: Russkaja služba* [online]. Praha: Český rozhlas, 2019, 21-10-2016 [cit. 2019-06-15]. Dostupné z: <http://www.radio.cz/ru/rubrika/bogema/oleg-malevich-pokrovitel-cheshskoj-literatury-v-rossii>

Češskaja kul'tura v Rossii vidna. *Radio Praga: Russkaja služba* [online]. Praha: Český rozhlas, 2019, 21-10-2016 [cit. 2019-06-15]. Dostupné z: <http://www.radio.cz/ru/rubrika/razgovor/cheshskaya-kultura-v-rossii-vidna>

Dejatel'nost' peterburgskogo Obščestva brat'jev Čapekov. *Radio Praga: Russkaja služba* [online]. Praha: Český rozhlas, 2019, 21-10-2016 [cit. 2019-06-15]. Dostupné z: <http://www.radio.cz/ru/rubrika/bogema/deyatelnost-peterburgskogo-obshchestva-bratev-capek-orientirovana-na-vsyu-cheshskuyu-kulturu-i-nauku>

Vospominaja Čapeka. *Radio Praga: Russkaja služba* [online]. Praha: Český rozhlas, 2019, 21-10-2016 [cit. 2019-06-15]. Dostupné z: <http://www.radio.cz/ru/rubrika/razgovor/vspominaya-capeka>

Oleg Malevič v Praze. *Český rozhlas Vltava* [online]. Praha: Český rozhlas, ©1997-2019, 26. 10. 2011 [cit. 2019-06-15]. Dostupné z: <https://vltava.rozhlas.cz/oleg-malevic-v-praze-5136498>

Aleksandr Bobrakov-Timoškin. *Radio Svoboda* [online]. RFE/RL, ©2019 [cit. 2019-06-15]. Dostupné z: <https://www.svoboda.org/author/8392.html>

8 PŘÍLOHA – Interview s překladatelem

Přepis rozhovoru s A. Je. Bobrakovem-Timoškinem, nahraného 30. 5. 2019 v Praze.

Какова была ваша мотивация для создания нового перевода «Войны с саламандрами» Чапека? Это была скорее ваша инициатива или вы получили заказ от издателя?

Нет, это не была моя инициатива, при этом я, в принципе, художественным переводом интересуюсь и, если бы у меня было больше времени, возможно, я бы им занимался более плотно, чем сейчас. Сейчас я пописываю какие-то статьи по чешской тематике, но конкретно переводом уже не занимаюсь. Это была в принципе случайность, связанная с тем, что со мной контактировали люди из издательства, редактор серии «Иностранная литература» в «Азбуке», уже непосредственно с предложением перевести именно этот роман. Я посмотрел на те условия, которые они предлагали, и все-таки, это довольно интересно само по себе, потому что роман знаменитый, в том числе и в советском, и в русском контексте. Поэтому это предложение, в некотором смысле, потешило мое самолюбие. Не то, что бог весть какие финансовые условия, но какой-то гонорар тоже, естественно, предложили. Мы еще попытались получить грант от чешского министерства культуры, правда, нам не дали его, очевидно потому, что все-таки, предпочитают переводы современной литературы, а не Чапека.

Может быть, и в связи с тем, что один перевод уже существует?

Ну да, очевидно это тоже принималось во внимание, хотя специально выяснять мы ничего не стали.

А вы не общались с издателем по поводу того, почему он хочет перевыпустить именно «Войну с саламандрами», да еще и в новом переводе?

У них есть серия «Азбука-классика», если я не ошибаюсь, они издают известные произведения зарубежной литературы и, как собственно мне издатель объяснил, они стараются, если это возможно, делать новые переводы тех книг, которые уже давно существуют на рынке. А тут, все-таки, более 70 лет существует один и тот же перевод. При этом, издали перевод вместе с рассказами Чапека в старых переводах, потому что уже не было времени, а им хотелось сверстать, что бы это был именно сборник, а не только один роман, потому что один роман небольшой по объему, невыгодно было бы издавать большую книгу. При этом выяснилось, что они (*переводы, прим. П. Ф.*) давно не издавались. Искали даже родственников переводчиков Аксель и Молочковского,

чтобы решить вопрос с авторскими правами. Но, в общем, у них такая редакционная политика, что они пытаются издавать новые переводы.

Вы, наверняка, ознакомлены со старым переводом А. Гуровича? Чувствовали ли вы, что его перевод устарел?

Ну, это же был единственный перевод. Все советские сборники издавались именно в переводе Гуровича, в том числе и то, что я сам читал еще до того, как я стал заниматься богемистикой, в детском возрасте. «Библиотека всемирной литературы» тогда считалась эталоном советского книгоиздания, в том числе и зарубежной литературы. Там был и этот перевод и, естественно, я его не только читал, я от него, в некотором смысле, и отталкивался. Понятное дело, что он у меня был под рукой и я сверял по нему какие-то вещи. От этого никуда не уйти, потому что он единственный и, по сути, канонический. А устарел ли он? Интересный вопрос, я об этом не думал... Как я говорил, у меня не было планов переводить Чапека до тех пор, пока я получил предложение. Про некоторые переводы, которые возникали в Советском союзе, наверное, так можно было бы сказать, но конкретно ли этот перевод, я не знаю. Я его высоко оцениваю, я считаю его для тех времен (он же еще до войны был переведен) довольно удачным и точным, в том числе и что касается каких-то реалий, которые советский переводчик не обязан, в общем-то, знать. То есть, у меня тут не было какой-то задачи показать, как надо переводить, нет... Я к нему с большим уважением отношусь. Единственное, что поскольку, все-таки, более 70 лет прошло, может быть, что-то хотелось осовременить, что-то решить по-другому. Например, я придумал штуку с профессором Угером, который пишет статьи о саламандрах... я написал в старой орфографии в том числе и его размышления, потому что стилистически мне показалось, что нету в русском языке эквивалента чешского языка «národního obrození». А. С. Пушкин ведь изъясняется, по сути, почти тем же языком, что и мы сегодня. А до этого это наоборот было бы слишком архаично. Поэтому я выбрал такой, орфографический вариант. В принципе, я бы не сказал, что где-то там есть какие-то большие провалы с точки зрения передачи смысла или передачи стиля. Тут я не выступал как конкурент. Что касается цензурных пропусков, то их было не очень много, по сути, два или три, по-моему. Иногда это были просто отдельные фразы, которые сегодня кажутся смешными, например фраза о том, что Советский союз уже оказался под водой.

Чем можно объяснить то, что русские издатели до сих пор публикуют старый перевод А. Гуровича?

Ну, во-первых, не так уж много времени пока прошло. И во-вторых, поскольку авторские права принадлежат «Азбуке»... Мы с ними заключили договор на 5 или 10 лет, не помню, об эксклюзивной передаче авторских прав. Я не думаю, что кто-то настолько захочет издать Чапека именно в моем переводе, чтобы обращаться к «Азбуке» и платить, не дай бог, какие-то деньги и так далее. И во-вторых, это сила инерции. Сколько бы новых переводов не было, все равно все ориентируются на старые переводы. Начиная с того же Сэлинджера, да, которого часто издают, сколько новых переводов было, все равно все печатают его в переводе Райт-Ковалева. Можно приводить и другие примеры, того же «Властелина колец» и прочие... Я в любом случае видел, что в интернете, например на сайте Литрес и прочих сайтах, где можно почитать тексты бесплатно, там вполне мой новый перевод висит, а не Гуровича. Если кому-то по истечении срока авторских прав придет в голову издать Чапека, то, возможно, и возьмется за новый перевод, поскольку он уже висит в интернете.

Значит, это вопрос авторских прав и традиции?

Ну, традиция, наверное, еще важнее. Понятно, что если книга издавалась в ста изданиях, а тут только одно издание, то отдается предпочтение традиционному изданию.

Вы заметили какие-нибудь рецензии или сообщения в прессе о вашем переводе?

Нет, вообще. Только пресс-релизы самой «Азбуки» и некоторые заметки, когда представлялась книга в интернете, на Озоне и где-то еще, что вот вышел Чапек в новом переводе. Но самих оценок перевода я не видел.

Чапек все еще относительно широко публикуется в современной России. И все же, многие авторы утверждают, что среднестатистический россиянин не знает фамилии этого писателя, и издания его произведений не вызывают особого интереса со стороны читающей публики, и даже со стороны специалистов. Так ли это, на ваш взгляд?

Очень трудно судить, потому что понятное дело, что в советские времена была деформация рынка... Может быть, перекормили читающую публику Чапеком, Гашеком и теми, кого можно было печатать. Соответственно, если интерес к чешской литературе у кого-то возникает, то это будут те писатели, которых печатали в прежние времена. Поэтому, наверно, на первый план, если спросить о чешской литературе условного интеллигентного человека в России и попросить его назвать чешских писателей, то скорее всего, это будет Кундера, Грабал... Понятное дело, что потом вспомнит и Чапека, потому что он составляет некий канон еще с советских времен. Но я думаю, его вспомнят только во вторую очередь. При этом, если людям, которые раньше Чапека не читали и

вообще мало о нем знают, попадает в руки «Война с саламандрами», я довольно много заметил отзывов, в том же интернете или у своих знакомых, что «надо же, какая книга интересная, сколько очень современных проблем в ней поднимается, я не знал, что такое писали в Чехословакии в 30-ых годах» и т. д. Поэтому люди реагируют довольно позитивно и с интересом. Но для этого, мне кажется, человек не должен быть под впечатлением того, что это какой-то скучный писатель, которого навязывали в советские времена. Именно за счет того, что Чапека печатали легально, в то время как, например, Кафку не печатали, в сознании человека может сложиться впечатление, что Кафка выше и интереснее, лучше буду читать Кафку или, скажем, Пруста. Раз легально, значит, и не так интересно. Наверное, такой подход уже уходит, но все-таки у людей старшего поколения, чем мое, он есть. И это вредит даже таким писателям, как Чапек. В свою очередь те, кто уже давно Чапека читал и признает его заслуги и величину, уже не будут его читать заново. Тут скорее вопрос, как заинтересовать молодого читателя. Интересно, что те, кто читает Чапека только сейчас, говорят, что проблемы, изображенные в романе, очень актуальны.

Как лично вы познакомились с работой Карела Чапека? Это было в школе?

Как я уже говорил, у нас дома была Библиотека всемирной литературы и я, разбирая ее, будучи школьником, нашел в ней и произведения Чапека, поскольку сюжет был привлекательный, я стал его читать. Там в сборнике была «Война с саламандрами», были рассказы и некоторые пьесы. Мне было лет 14. В то время я еще непосредственно чешским языком не занимался, просто любил читать и узнавать новых писателей. Помню, что меня поразила структура романа и эти постмодернистские приемы, которых я раньше не так много читал. Это было что-то новое и я запомнил это с тех пор. Так что помимо содержания меня заинтересовала именно форма романа. Я еще тогда оценил роман как произведение высокого художественного уровня. Потом я читал следующие произведения Чапека, уже будучи студентом богемистики, это уже было скорее на чешском языке.

Вы следите за театральной жизнью в современной России? Когда вы жили там, вы не смотрели Чапека в театре?

Нет, не смотрел. Но помню, что например «Из жизни насекомых» или «Средство Макропулоса» точно ставились, но не могу вспомнить, где конкретно и в каком виде. «Из жизни насекомых», возможно, ставили из-за адаптации Пелевина...

Правда? Какую адаптацию вы имеете в виду?

Ну, у него есть роман «Жизнь насекомых». Это его ранний роман и я сначала читал его книжку, а только позже познакомился с пьесой братьев Чапеков. Я думаю, что Пелевин, конечно, взял название у Чапека. Не то, что там есть какое-то сюжетное совпадение, Пелевин писал о деятелях мелкого и крупного бизнеса в России начала 90-ых, которые и представляли этих «насекомых»...

Интересно, я не знал. А какое произведение Чапека вы цените выше всего?

В первую очередь я люблю, наверно, «Разговоры с Т. Г. М.», поскольку я от художественной литературы стал развиваться сейчас скорее в сторону историко-культурологическую. Я вообще высоко ценю Чапека, как писатель он, может быть, даже немного недооцененный, как это ни парадоксально, по тем причинам, которые я уже упоминал. Ему дали прибивку «фантаст и сатирик» и всё. На самом деле он, конечно, явление не только чешской, но и европейской литературы того времени. Мне нравятся и его ранние рассказы, «Сияющие глубины» про потопление Титаника, это вообще замечательная проза, «Распятие»... Вообще ранние рассказы мне нравятся больше, чем то, чем он стал знаменит в советском контексте. А из больших произведений, конечно, «Война с саламандрами».

Говоря о других произведениях Чапека, у вас есть планы перевести еще какие-нибудь его работы?

Конечно, было бы интересно перевести что-то менее известное, чем «Война с саламандрами», но тогда вопрос что? Когда я был студентом-аспирантом, я думал, что мне было бы интересно перевести как раз сборники ранних рассказов. Но понятно, что в России это сейчас мало кого заинтересует. Если бы мне предложили перевести любое другое произведение чешской литературы, то я бы, как это ни странно возможно звучит, взялся за Швейка.

За Швейка? А почему?

Не потому что я такой большой поклонник Швейка, а потому что это интересная переводческая задача. Существующий перевод уже ушел в русский фольклор. Все, кто старше, условно говоря, сорока лет, знает эти знаменитые поговорки из Швейка. По сути дела, это на том же уровне, что и Ильф и Петров для старших поколений. Но перевод с точки зрения соответствия оригиналу далеко не всегда точен и не всегда хорош. Поэтому хотелось бы создать новый перевод, чтобы с одной стороны сделать более точный перевод, а с другой стороны, чтоб не пропало вот это волшебство, благодаря которому роман вошел в русскую культуру. Но это такая переводческая сверхзадача.

Вы считаете, что современного русского читателя можно заинтересовать Чапеком?

А как это сделать?

Лучше всего – это снять фильм, сериал, или хотя бы аниме (*смех*). И тогда народ потянется, как говорится. Меня, кстати говоря, удивляет, что этого до сих пор не произошло, это же («*Война с саламандрами*», *прим. авт.*) такой замечательный материал для мультипликации! А так, вообще, новое издание надо всегда включать в какой-то контекст. Думаю, не имеет смысла переводить заново все произведения, лучше переводить то, чего еще не было переведено, ту же публицистику. Можно, например, придумать какую-то серию чешского нон-фикшн и включить туда в том числе и публицистику Чапека. Если дать людям это в руки, то можно заинтересовать любителей самых разных жанров – рассказы блестящие, фантастика тоже... За пределы этих жанров массовый читатель вряд ли пойдёт, но ведь и этого уже достаточно.

Согласен. Давайте вернёмся еще непосредственно к вашему переводу «Войны с саламандрами». Роман очень сложный и многоплановый, там много жанровых форм – публицистика, научный стиль, очень много реалий, сатирических аналогий, намёков на существующие личности... Что было самым трудным для перевода?

Я сейчас даже не вспомню... Мне кажется, что эта вторая часть, она, лично для меня, была проще остальных, как это ни странно. Возможно потому, что она меня всегда своей структурой настолько поражала, что мне просто интереснее всего было это делать. А что интересно, то сразу кажется проще. Возможно, труднее всего было самое начало, когда Ван Тох разговаривает... Надо было придумать для него какую-то стилизацию так, чтобы это еще отличалось от Гуровича, и потом, он сразу двуязычно там разговаривает и получается даже многоязычие. Так что сложнее всего был вход в перевод.

Вы обращались за советом по поводу терминологии или реалий к специалистам?

Нет, к сожалению, просто времени не было на это. Если я и обращался к кому-то, то скорее к коллегам-лингвистам. А так, я сам искал нужную информацию.

В переводе, кстати, я оставил некоторые «пасхалки», как это по-русски называется, для понимания современного политизированного читателя. Например, в том же отрывке про Галапагосские острова, у меня есть фраза «У вас была великая эпоха», которую говорит саламандра. Понятно, что это отсылка к соответствующей книге Эдуарда Лимонова и всему этому дискурсу. Сама эта фраза вошла в устойчивый круг фраз, которые используют, когда говорят о Советском союзе, кто-то всерьез, а кто-то иронически. В любом случае, тот, кто будет читать эту книгу, он ее опознает и поймёт, что здесь есть некий намёк. Или, например, Верховный саламандр говорит: «У нас есть вещи поважнее

мира».¹²⁷ Эта фраза тоже довольно часто употребляется в политических рассуждениях. Ее приписывали по-моему Рейгану, который вступал в холодную войну с Советским союзом и эта фраза довольно часто цитировалась в том смысле, что нужно не бояться оставить собственные ценности, даже вопреки какому-то компромиссному решению вопроса. Почему-то в русском политическом дискурсе это довольно часто употребляется. Притом с разных точек зрения – Рейган мог иметь в виду одно, а потом это уже приватизировали, скажем, путинисты, мол, вы показываете нам вещи про нарушения прав человека, но есть вещи поважнее мира. Такое могли говорить, например, по отношению к Чечне и т. д.

Вот пространство для новых интерпретаций...

Да, ну, это такая игра, но, может быть, это тоже поможет привлечь внимание русского читателя. Кстати, в англоязычной прессе я встречал статьи к какому-то новому изданию «Войны с саламандрами», где поднимались такие вопросы, как соотношение первого и третьего миров, колониализм, сопоставление саламандр с современными мигрантами, с другой стороны, экологический вопрос... это всё очень современные проблемы. И, возможно, интуитивно, и в России это чувствуют. Было бы интересно такое актуализирующее предисловие встретить и на русском языке. Может быть, если обстоятельства сложатся, я к этому вернусь. Посмотрим.

Большое спасибо за интервью.

¹²⁷ Jde o větu z přímé řeči Chief-Salamandera: „Hallo, vy lidé! Ať tedy Anglie nedělá hlouposti! Bude-li nám otravovat vodu, budeme my vám otravovat vzduch. My užíváme jenom vašich vlastních zbraní. Nejsme žádní barbaři. My nechceme válčit s lidmi. Nechceme nic, než abychom mohli žít. Nabízíme vám mír. Vy nám budete dodávat vaše produkty a prodáte nám vaše pevniny. Jsme ochotni vám je dobře zaplatit. Nabízíme vám víc než mír. Nabízíme vám obchod.“ (Čapek: 2018, s. 219).